

T.C.
GAZİANTEP ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

**ABDURREZZÂK'IN TEFSİRİNDEKİ MUSANNEFİNE
ZİYADE MEDİNE DÖNEMİ MERFÛ RİVAYETLERİN
DEĞERİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ADIL ÖZTEKİN

GAZİANTEP
TEMMUZ 2015

**T.C.
GAZİANTEP ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİMDALI**

**ABDURREZZÂK'IN TEFSİRİNDEKİ MUSANNEFİNE
ZİYADE MEDİNE DÖNEMİ MERFÛ RİVAYETLERİN
DEĞERİ**

Adil ÖZTEKİN

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Recep TUZCU

**GAZİANTEP
TEMMUZ 2015**

EK A.3. ONAY SAYFASI (TÜRKÇE VE İNGİLİZCE)

T.C.
GAZİANTEP ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ENSTİTÜ ANA BİLİM DALI HADİS BİLİM DALI

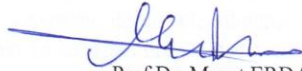
Abdurrezzâk'ın Tefsirindeki Musannefine Ziyade Medine Dönemi Merfu Rivayetlerin Değeri
Adil ÖZTEKİN

Tez Savunma Tarihi: 03.07.2015

Sosyal Bilimler Enstitüsü Onayı

Prof. Dr. Hilmi BAYRAKTAR
SBE Müdürü

Bu tezin Yüksek Lisans/Doktora tezi olarak gerekli şartları sağladığımı onaylarım.

Prof. Dr. Mesut ERDAL

Enstitü ABD Başkanı

Bu tez tarafımda (tarafımızca) okunmuş, kapsamı ve niteliği açısından bir Yüksek Lisans/Doktora tezi olarak kabul edilmiştir.

(Unvanı, Adı ve SOYADI)
İkinci Tez Danışmanı (varsa)

Doç. Dr. Recep TUZCU
Tez Danışmanı

Bu tez tarafımızca okunmuş, kapsam ve niteliği açısından bir Yüksek Lisans/Doktora tezi olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyeleri:

(Unvanı, Adı ve SOYADI)

Prof. Dr. Zekeriya GÜLER

Prof. Dr. Abdulkadir EVGİN

Doç. Dr. Recep TUZCU

.....

.....

İmzası

ÖZET

ABDURRAZZÂK'IN TEFSİRİNDEKİ MUSANNEFİNE ZİYADE MEDİNE DÖNEMİ MERFÛ RİVAYETLERİN DEĞERİ

ÖZTEKİN, Adil

Yüksek Lisans Tezi Temel İslam Bilimleri ABD

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Recep TUZCU

Temmuz 2015, 145 Sayfa

Bu tezde meşhur muhaddis ve müfessir Abdurrezzâk b. Hemmâm es-San'ânî'nin *Tefsîru'l-Kur'ân* adlı esrinde yer alan ancak *Musannef*'in de bulunmayan merfû rivayetlerin hadis ilmi açısından değeri ele alınmıştır. Bu çalışma, rivayetleri araştırma, giriş, iki bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. Giriş bölümünde araştırmanın önemi, konusu, yöntemi ve sınırı; araştırmanın kaynakları verilmiştir. Birinci Bölümde Abdurrezzâk'ın hayatı, ilmî kişiliği, eserleri ve tefsirinde rivayet metodu yer almaktadır. İkinci bölümde, Zerkeşî'nin sureleri nüzul tertibine göre rivayetlerin tasnifi, tahrîci, tenkidi ayet ve hadis arasında muhteva ve eş zamanlılık açısından bağlantıya kısaca işaret edilmiştir. Rivayetlerin mütâba'ât ve şevâhidlerinin, isnad karşılaştırmaları, rical tenkidi ve râvilerin cerh ve tadil kaynaklarından istifade ederek değerlendirmesi; metin tenkidi ve ziyâdelerin tahlili ve şerhlerden istifade edilerek değerlendirildi. Sonuçta ise, araştırma sürecinde elde edilen bilgiler ve tespitler özet olarak değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Abdurrezzâk, Rivayet, Medeni, Tahrîc, Tenkid.

ABSTRACT

VALUE OF MEDINA ERA MERFÛ NARRATIONS IN ADDITION TO MUSANNEFIN OF ABDURRAZZÂK'S TAFSIR

ÖZTEKİN, Adil

The Master Thesis of Fundamental Islamic Science Department

Supervisor: Associate Professor Recep TUZCU

JUNE-2015, 145 page

Topic of this thesis is evaluation of merfû narrations not in Musannefin but in Tefsîru'l-Kur'ân written by famous hadith and tafsir scholar Abdurrezzâk b. Hemmâm es-San'ânî. This study have introduction, two chapters and conclusion sections. In the introduction the importance of study, its methodology and constraints and sources of this study are the topics. In the first section, the life of Abdurrezzâk, his intellectual biography, his works and his methodology of tafsir are the topics. In the second section, in accordance with Zerkaşı's methodology, classification, citation and criticisms of narrations have been done. Relation between verses and hadiths in terms of content and concurrency have also been briefly pointed out. *Mütâba'ât* and *şevâhid* of narrations have been expressed and comparison of *isnads* have been held. Critics of *rical* have been evaluated with benefiting from sources of *cerh* and *tadil*. Critics of text have been held with benefiting from commentaries. In the conclusion section, information and conclusions held during study are the topics.

Key Words: Abdurrezzâk, Rivayet, Medeni, Tahrîc, Tenkid.

ÖN SÖZ

İslam'ın teşri kaynağı olan Kur'an'ın doğru bir şekilde anlaşılması, ilk müfessir olan Hz. Peygamber'e (s.a.v) dayanan rivayetlerin sıhhati ve onun hangi ayeti tefsir ettiğini tespitle mümkün olabilir. Hz. Peygamber'in (s.a.v) açıklamalarını esas alan ilk dönem Kur'an tefsirlerini incelemek de bu gayeye hizmet edecektir. Abdurrezzâk'ın tefsiri ilk dönem eserlerinden rivayet metoduyla kaleme alınmış olması sebebiyle üzerinde durulması gereken önemli bir kitaptır. Taassuptan uzak bir ilmî kişiliğe sahip olmasına rağmen haksız yere Şûilikle itham edilmiştir. Bundan dolayı eserlerine gereken ilgi gösterilmemiştir. Bu çalışma onun hadis ve tefsirde ilmi mevkiini ve eserlerini daha iyi tanıma fırsatı verecektir. Bu nedenlerle "*Abdurrezzâk'ın Tefsiri*"ni araştırmamıza konu edeceğiz.

Abdurrezzâk'ın *Tefsir*'inde yer alan *Musannef*'ine ziyade olan merfû rivayetleri ele alırken surelerin nüzul sırasını Zerkeşî'nin "*Burhan fi Ulum'ul Kuran*" isimli eserinde belirlediği sure tertibini esas alacağız. Ayrıca *Musannef*'ine ziyade merfû rivayetlerden mükerrer olanları, metin olarak birbirine yakın olanları ve Mekki sureleri çalışmamızın dışında tutacağız.

Tezimiz iki bölüm ve bir sonuçtan oluşmaktadır. Birinci bölümde Abdurrezzâk'ın hayatı, ilmi kişiliği, hocaları, talebeleri ve eserleri hakkında bilgi verdik. İkinci bölümde ise bakara suresinden başlayarak her surede bulunan rivayetleri nüzul sırasına göre tek tek ele alıp muteber hadis kaynakları ve cerh tadil kitaplarından istifade ederek rivayetlerin tahrîc ve tahlîlîni yaptık. Ayetlerin sebab-i nüzul ve hadislerin sebebi vürudunu dikkate alarak ayet ve rivayetin muhteva ve eş zamanlılık açısından irtibatını değerlendireceğiz. Çalışmamızı genel değerlendirme ve sonuç bölümüyle tamamlayacağız.

Tez konusunu belirleme aşamasından sonuca kadar bütün aşamalarda yaptığı rehberlik, kaynak sağlama, tashih gibi yardım ve ilgilerini esirgemeyen danışmanım Doç. Dr. Recep Tuzcu'ya teşekkür ederim. Ayrıca bu eserleri yazan ve günümüze ulaşmasını sağlayan bütün âlimlerimizi rahmetle anmayı bir borç telakki ederim.

Adil ÖZTEKİN
Gaziantep 2015

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa No</u>
ÖZET.....	V
ABSTRACT.....	V
İÇİNDEKİLER	VIIIHATA! YER İŞARETİ TANIMLANMAMIŞ.
KISALTMALAR	IX

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

1.1.GİRİŞ	1
1.1.1.Araştırmanın önemi ve konusu	1
1.1.2. Araştırmanın yöntemi.....	2
1.1.3. Araştırmanın kaynakları.....	2
1.2. ABDURREZZÂK HAYATI, İLMÎ KİŞİLİĞİ VE ESERLERİ	2
1.2.1.Hayati ve ilmî kişiliği.....	2
1.2.2. Hocaları.....	5
1.2.3.Talebeleri.....	5
1.2.4. Eserleri	6

İKİNCİ BÖLÜM

ABDURREZZÂK'IN TEFSİR'İNDEKİ MUSANNEF'İNE ZİYADE MERFÛ RİVAYETLERİN DEĞERİ

2.1. BAKARA SURESİ.....	9
2.2. ENFAL SURESİ	30
2.3. ÂL-i İMRAN SURESİ	34
2.4. AHZÂB SURESİ	50
2.5. MUMTAHİNE SURESİ	67
2.6. NİSÂ SURESİ	69
2.7. ZİLZÂL SURESİ	78
2.8. MUHAMMED SURESİ	80
2.9. RA'D SURESİ	83
2.10 .İNSAN SURESİ.....	85
2.11. TALÂK SURESİ.....	87

2.12. NÛR SURESİ	89
2.13. HAC SURESİ	93
2.14. MÜNÂFIKUN SURESİ.....	98
2.15. MÛCÂDELE SURESİ	100
2.16. HUCURÂT SURESİ.....	103
2.17. TAHRÎM SURESİ.....	108
2.18. CUM'A SURESİ.....	111
2.19. TEVBE SURESİ	113
2.20. MÂIDE SURESİ.....	132
SONUÇ	142
KAYNAKÇA.....	146
ÖZGEÇMİŞ	150
VITAE.....	150

KISALTMALAR

- a.g.e. : Adı geçen eser.
a.y. : Aynı yer.
b. : Bin.
bkz. : Bakınız.
bnt. : Binti.
Hz. : Hazreti.
r.a. : Radıyallahu Anh.
s. : Sayfa.
ö. : Ölüm tarihi.
s.a.v. : Sallallahu Aleyhi ve Selem.
TDV. : Türkiye Diyanet Vakfı
thk. : Tahkik eden
ts. : Tarihsiz
vb. : Ve benzeri
yay. : Yayınları
y.y. : Basım Yeri yok

BİRİNCİ BÖLÜM GİRİŞ

1.1.Giriş

Hadis kaynakları açısından en eski tasniflerden birini kaleme alan âlimlerin başında hiç kuşkusuz Abdurrezzâk b. Hemmâm es-Sen'ânî (ö. 211) gelmektedir. O, hadis sahasında kaleme aldığı eserlerin yanı sıra tefsir alanında eser vermiş çok yönlü bir âlimdir. *Tefsîru'l-Kur'ân* adlı eserinin bu konuda döneminin genel tasnif metoduna uyarak rivayet usulüne uygun bir şekilde kaleme aldığı görülmektedir. Bu sebeple yazdığı bu tefsir, kendi görüşlerini yansıtmaktan ziyade rivayetlerin nakli şeklinde olmuştur. Biz de nakledilen rivayetlerin tefsir ve hadis kaynakları açısından sıhhat ve muhteva bakımından farklılığını ortaya konulması gerektiğini düşündük. Ayrıca tefsirinde yer verdiği bazı rivayetleri neden *Müsannef*'ine almadığı hususu dikkat çeken bir durum olduğundan dolayı böyle bir çalışma gerekli görülmekteydi. Abdurrezzâk'ın İslami ilimlere yaptığı katkıdan dolayı bu ilim deryasının günümüze ışık tutan eserlerinin gereken ilgiye mazhar olması için böyle bir çalışmayı kaleme aldık.

1.1.1.Araştırmanın önemi ve konusu

Ebû Bekir Abdurrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi el- Himyerî es-San'ânî (126/211) meşhur bir muhhadis olması yanında bir müfessirdir. O, *Tefsîru'l-Kur'an* adlı eserinde seçtiği bazı ayetleri rivayetlerle tefsir etmiştir. Söz konusu rivayetlerin, ayetlerle muhteva ve eş zamanlı bir tefsir olup olmadığını ve rivayetlerin hadis ilmi açısından değerini tespit ederek, rivayet tefsir geleneğinin ilk dönemde her iki disiplinde yetkin birisi olan Abdurrezzâk'ın durumunu tespit etmeyi amaçladık.

Araştırmamızın konusu “Abdurrezzâk'ın Tefsirindeki Musannefine Ziyade Medine Dönemi Merfû Rivayetlerin Değeridir.” Konunun amacı Abdurrezzâk'ın tefsirindeki *musannef*'ine ziyade merfû rivayetleri kronolojik tasnifini yapmak, bununla birlikte rivayetin ayetle muhteva açısından uyum kontrolü yaparak,

Musannef'e ziyade merfû rivayetlerin hadis ilmi açısından değerinin tespitini amaçlamaktadır.

Araştırmanın amacı ve önemi muhaddis ve müfessir olan Abdurrezzâk'ın tefsirinde hadis rivayet metodunu ortaya koymak, tefsirindeki merfû rivayetlerin tahrîciyle daha sonraki kaynaklara tesirini tespit etmek ve ilgili rivayetleri hadis ilmi açısından değerlendirmektir.

1.1.2. Araştırmanın yöntemi

Çalışmanın yöntemi Zerkeşî'nin nüzul sırası tespitinde rivayetleri kronolojik tasnif, tahrîc, hadis usulü açısından isnad ve metin tenkidıyla değerlendirmek ve rivayetin ayetle muhteva ve eşzamanlı olup olmadığının tespittir. Çalışmamızın sınırı, Abdurrezzâk'ın *Musannef*'ine ziyade Medenî sureleri tefsirindeki merfû rivayetlerle sınırlıdır.

1.1.3. Araştırmanın kaynakları

Araştırmamızın temel kaynakları Abdurrezzâk'ın Tefsiri ve *Musannef*'i'dir. Bununla birlikte rivayetlerin tahricinde hadis kaynakları, ravi, sened ve metin ve tahlil ve değerlendirmelerinde rical, cerh ve tadil kaynakları yanında müellif hakkında yapılan akademik çalışmalardan istifade edilmiştir.

Akademik çalışmalar arasında şunlar bulunmaktadır; Mustafa Akşit, "*Abdurrezzâk İbn Hemmam ve Tefsirdeki Metodu*", Mirza Tokpınar, "*Abdurrezak İbn Hemam ve Musannef*"i", Musa Çetin, "*Abdurrezzâk ve Hadisçiliği*" adlı doktora çalışmaları başta olmak üzere Ahmed Keleş'e ait, "*Abdurrezzâk İbn Hemmam'ın Musannefindeki Sünnete Muhâlif Görülen Sahâbe ve Tâbiûn Görüşleri Işığında Sünnetin Teşri'i Değeri*" yüksek lisans çalışması ve adlı çalışmalardan da istifade edilmiştir.

İlgili çalışmalar Abdurrezzâk'ın hadisçiliğini ele alsın da tefsirindeki rivayetleri tahrîc ederek rivayeti isnad ve metin açısından hadis usul ilmi bağlamında değerlendirmemiştir.

1.2. Abdurrezzâk Hayatı, İlmî Kişiliği ve Eserleri

1.2.1. Hayatı ve ilmî kişiliği

Ebû Bekir Abdurrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi el-Himyerî es-San'ânî olup, (126) senesinde San'a'da doğmuştur. Künyesi Ebû Bekr'dir. Babası Hemmâm, dedesi Nâfi'dir. Himyer kabilesinin mevlâsı iken müslüman olduğundan el-Himyerî,

Yemen'e nisbetle de el-Yemenî denmiştir¹ Yemen'de yetişen önemli bir fakih, müfessir ve Buhârî ve Müslim'in ravilerinden olan bir muhaddisdir. Abdurrezzâk, künyesi ve nesebi yerine adıyla meşhurdur. Nitekim rical kitaplarında Abdurrezzâk adı ile bilinir.² Günümüzde ise adıyla ve nesebiyle Abdurrezzâk es-San'ânî şeklinde anılmaktadır. Babası Hemmâm ile amcası Vehb ve kardeşi Abdulvehhâb'da hadis ilmiyle meşgul olduklarından ilim ortamında yetiştiği ve ilk tahsilini ailede aldığı görülmektedir.

Musannef ve *Tefsir*'indeki bazı nakillerden anlaşıldığına göre çeşitli konulardaki ilk bilgileri babası Hemmâm'dan almıştır.³ Hem babası hem de amcasından hadis rivayet etmesi bunun bir göstergesidir.⁴ San'ânî'nin kıraat âlimlerinden olan Abdullah b. Tâvus'dan kıraat ilmini tahsil etmiştir.⁵ Abdurrezzâk o dönemin meşhur ilim erbabından ilmi tahsil etmesine ilaveten Yemen'e ilk gelen büyük muhaddis Ma'mer b. Râşid'den hadis dinleyerek başlamıştır. On sekiz yaşında İbn Cüreyc'le tahsilini devam ettirmiş ve yirmi yaşında ilmî seyahatlere çıkmıştır. O, Şam, Hicaz ve Irak'a yolculuk etmiştir. Bu yolculuklar da es-Sevrî, İbn Uyeyne, Mâlik b. Enes ve devrin büyük âlimlerinden hadis dinlemiştir.⁶ Ayrıca Ma'mer'in ilim halkalarına yedi veya sekiz yıl devam etmiştir.⁷ Bu veriler de göstermektedir ki Abdurrezzâk hadis tahsiline on iki veya on üç yaşlarında başlamıştır. Ma'mer'in en önemli öğrencilerinden olan Abdurrezzâk, ondan on bin hadis yazdığını bizzat kendisi ifade etmiştir.⁸ Hatta hocası Ma'mer, onun ileride büyük bir muhaddis olacağını daha öğrencilik yıllarında tahmin etmiştir.⁹ Ma'mer'in Vehb b. Münebbih ve Hemmâm b. Münebbih'in Ebû Hüreyre'den naklettiği hadisler de en güvenilir kaynak sayılmaktadır. Kaynaklarda (el-Hafizü'l-Kebir, Allâme, Şeyhu'l-İslam, Muhaddisu'l-Vakt,) gibi unvanlarla anılan Abdurrezzâk hadislerin tamamını arz ve semâ yoluyla aldığını söylediği, on yedi bin hadisi ezbere biliyordu. Hadislerini yazılı kaynaklarda

¹ Ali b. el-Hasan b. Hibetullah İbn Asâkir. (1995). *Târîhu Dimaşk*. c. XXXVI, Thk. Amr b. Garâme el-Amravî. Dâr el-Fikr, b.y.y. s. 164; Yusuf b. Zeki Abdurrahman el-Mizzî. (1980). *Tehzîbü'l-Kemâl*. c.XVIII, Thk. Beşşar Avvaf Maruf, Müessesetu'r-risâle, Beyrut, s. 52; Ahmed b. Ali İbn Hacer. (1984). *Tehzîbu't-Tehzîb*, c.VI, Dâr el-Fikr, Beyrut, s. 278

² Mizzî, a.g.e., c. XVIII, s. 52; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, c. VI, s. 278.

³ Mustafa Akşit. (1981). *Abdurrezzâk İbn Hemmâm ve Tefsirdeki Metodu*. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Ankara, s.33.

⁴ İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, c. X, s. 278.

⁵ Akşit, a.g.e., s.33.

⁶ Ali Akyüz. (1988). Abdurrezzâk İbn Hemmâm. *DİA*, c. I, İstanbul, s. 298-299.

⁷ Şemsuddin Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehabî. (1998). *Tezkiratu'l-Huffâz*. c. I, Thk. Zekeriyâ Umeyrât, 1. Baskı, Dâr el-Kutub el-İlmiyye, Lübnan, s. 364.

⁸ Ali Akyüz, a.g.m., c. I, ss. 298-299.

⁹ Mizzi, a.g.e., c. XVIII, s. 57.

rivayet etmeye özen göstermekteydi. Abdurrezzâk'tan İmam Buhârî 110, Müslim de 409 hadisi eserine almıştır.¹⁰

İslamî ilimlerin hemen her sahasında eseri bulunan Abdurrezzâk önemli bir ilmî kişiliğe sahiptir. Tefsir, hadis, fıkıh, siyer, megâzî ve hadis sahîfeleri sahasında eser vermiştir. Tefsir ilminde özlü ve veciz bir tefsir yazmış, kişisel eğilimlerini bu tefsirine aksettirmemiş ve eseri hak ettiği yeri alarak kendinden sonra yazılan eserlere kaynak olmuştur. Üçüncü tabakat müfessirlerinden olan Abdurrezzâk hadis ilminde tam bir otoritedir. Bu ilimde el-Musannef ve el-Câmiu'l-Kebîr adıyla telif ettiği iki büyük eseri meydana getirmiştir. Aynı zamanda rical konusunda sözüne itibar edilen bir münekkit muhaddistir.¹¹ Ayrıca fıkıh bilgisi hakkında *Musannef*'inde ve *Tefsir*'inde yer alan bilgilerden hareketle, fıkıh ilminde ne kadar derinlik sahibi olduğunu da göstermektedir. Buna ilaveten eserlerinden anlaşılacağı üzere itikadının Sünnî anlayışa dayandığı görülmektedir. Nitekim iman İslam ilişkisiyle alakalı yaklaşımı, imanın kalbin tasdiki olduğu, İslam'ın ise zahiri imtisal olduğunu *Tefsir*'inde naklettiği rivayetlerden anlaşılmaktadır.¹² Abdurrezzâk'ın kader konusunda sahip olduğu inancın, Sünni ekole uygun olduğu da, İbn Abbas'tan naklettiği Ümmü'l-Kitâp rivayetinden anlaşılmaktadır.¹³ Rivayetlerinin kabul edilmeyeceği hususunda Abdurrezzâk'a yöneltilen eleştirilerin başında Şîlik gelmektedir. Ancak bu eleştirilerin yersiz olduğu görülmektedir. Nitekim kendisi böyle bir ithamı kabul etmeyerek şöyle demiştir: “*Vallahi Ali'yi Ebû Bekir ve Ömer'e tafdil etmeye asla gönülüm razı olmaz. Allah, Ebû Bekir, Ömer, Osman ve Ali'ye rahmet etsin. Onları sevmeyen gerçek mümin olmaz. Benim en güvenilir amelim onları sevmektir.*”¹⁴ Aynı zamanda cerh ve tadil âlimleri onun böyle bir inanca sahip olmadığını nakletmişlerdir. Öğrencisi olan Ahmed b. Hanbel, onun Şîlikle ilgisinin olmadığını söylemektedir. Yahyâ b. Maîn ise Şîî olduğu gerekçesiyle Abdurrezzâk rivayetlerini terk edip etmeme konusundaki bir soruya verdiği cevapta dinden dönse

¹⁰ Ali Akyüz, a.g.m., c. I, ss. 298-299; Hayruddin ez-Ziriklî. (2002). *el-A'lâm*, c. III, Dâr el-İlm li'l-Melâyîn, Beyrut, s. 353.

¹¹ Şemsu'd-Din Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehabî. (1990) *Zikru Men Yu'temedu Kavluhu fi'l-Cerh ve't-Tadil*. c. I, Thk. Abdulfettâh Ebû Gudde, 4. Baskı, Dâr el-Beşâir, Beyrut, s. 181.

¹² Abdurrezzâk b. Hemmâm el-Himyerî es-San'ânî. (1989). *Tefsiru'l-Kur'ân*. c.I, Tah. Mustafa Müslim Muhammed, Mektebetü'r-Rüşd, Riyâd, s. 169.

¹³ Abdurrezzâk, *Tefsiru'l-Kur'ân*, c. I, s. 338.

¹⁴ Mizzî, a.g.e., c. XVIII, s. 60.

bile onun hadislerinin terk edilemeyeceğini belirterek hadis ilmindeki üstün mevkiine işaret etmektedir.¹⁵

1.2.2. Hocaları

Uzun süre yanında ikame ederek ilim tahsil ettiği ve kendilerinden çokça rivayette bulunduğu hocaları şunlardır:

- a.Ma'mer b. Râşid el-Ezdi el- Haddanî (ö. 154),
- b. Süfyân b. Said b. Mesruk es-Sevrî el- Kufî (ö. 161),
- c.Süfyân b. Uyeyne b. İmran el-Hilâlî (ö. 198),
- d. Abdülmelik b. Abdülaziz b. Cüreyc er-Rûmi el-Mekki (ö. 150),

Bu hocaları dışında ders halkalarına katılarak ilim aldığı birçok hocası vardır. Bunlarından bir kısmı şunlardır: Abdullah b. el-Mübârek el-Mervezi el-Hanzalî (ö. 181), Abdülaziz b. Ebî Revvâd el-Mekkî (ö. 159), Abdurrahman b. Amr b. Muhammed ed-Dimeşkî el- Evzaî (ö. 157), Abdullah b. Ömer b. Hafs b. Asım b. Ömer b. el-Hattâb (ö.191), Abdullah b. Tavus b. Keysan el-Yemeni (ö. 132), Bekâr b. Abdullah b. Sehûk el-Cendî (ö. ?), Cafer b. Süleyman ed-Duba'î (ö. 178), Dâvûd b. Kays es- San'ânî (ö. ?), Ebân b. Ebî Ayyaş (ö.140), Ebû Bekr b. Ayyaş (ö. 193), Ebû Hanîfe en-Numan b. Sâbit (ö. 150), Fudayl b. İyâd b. Mansur (ö. 185), Hişâm b. Hassân el-Ezdî el-Kurdûsi (ö. 147), Hüseyim b. Beşîr el-Vâsîfî (ö. 183), İsrâil b. Yunus b. Ebî İshâk es-Sebiû el-Hemedânî (ö. 160), Mâlik b. Enes (ö. 179), Muhammed b. Râşid el-Mekhûl (ö. 160), Mu'temir b. Süleyman b. Terhân et-Teymî (ö. 187), Ömer b. Habîb el-Mekkî (ö. ?), Ömer b. Zer el-Hemedânî (ö. 153) ve Vekî b. el- Cerrâh el-Kufî (ö. 197)'dir.

1.2.3.Talebeleri

İlim ehli arasında meşhur olan öğrencilerinden bir kısmı şunlardır: Ahmed b. Hanbel (ö. 241), b. Yahya b. Ma'in b. Avf b. Ziyad Ebû Zekerriyya el-Bağdâdî (ö. 233), Abbâs b. el-Anberî (ö. 240), Abd b. Humeyd (ö. 249), Ahmed b. el-Furât b. Hâlid b. Mesûd er-Razî (ö. 258), Ahmed b. Mensûr er-Remâdî (ö. 265), Ahmed b. Yûsuf es-Sülemî (ö. 264), Alî b. el-Medînî (ö. 234), Hasan b. Alî el-Hallâl el-Hulvânî

¹⁵ Mizzî, a.g.e., c. XVIII, s. 60; Şemsu'd-Din Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehebî. (1985) *Siyeru A'lâmin-Nübelâ*. c. IX, Thk. Şuayb el-Ernaût, 3. Baskı, Muesseset'u-Risâle, s.574; 181. İslam ansiklopedisi.

(ö. 242), Hasan b. er-Rabî el-Kufî (ö. 221), İbrahim b. Musa er-Râzî el-Ferrâ (ö. 230), İshâk b. Mansûr el-Mervezî en-Neysâbûrî (ö. 251), İshâk b. İbrahim er-Râhûye Muhammed b. Gaylân el-Adevî el-Mervezî (ö. 239), Muhammed b. Abdulmelik Ebû Bekir Zencûye (ö. 258), Muhammed b. Hammâd et-Tahrâni (ö. 271), Muhammed b. Mihrân Ebû Cafer er-Razî (ö. 239), Muhammed b. Râfî Ebû Abdullah el-Kuşeyrî (ö. 245), Muhammed b. Yahya ez-Zühelî (ö. 258), Süleyman b. Davûd el-Minkârî el-Basri eş-Şâzkûnî (ö. 234) ve diğerk birçok öğrencisi kendisinden ilim almıştır.

1.2.4. Eserleri

İslami ilimlerin çoğuna vakıf olan bu büyük âlimin birçok eser yazdığı kaynaklarda zikredilmektedir. Kaynaklarımız Abdurrezzâk'ın eserleri olarak şu kitap adlarını zikreder:

- a. Tezkiyetu'l-Ervah an Mevâki'il-Eflâh.
- b. Kitâbu's-Sünen fi'l-Fıkh.
- c. Kitâbu'l-Megâzî.
- d. Kitâbu's-Salât.
- e. el-Musannef.
- f. Tefsîru'l-Kur'ân.
- g. el-Câmiu'l-Kebîr fi'l-Hadis.
- h. el-Emâlî fi Âsâri's-Sahâbe.
- i. Kitâbu't-Târih.
- j. Kitâbu'z-Zühd.
- k. Kitâbu İhtilâfu'n-Nâs fi'l-Fıkh.
- l. el-Müsned.

Bunların bir kısmı *Musannef*'in bir bölümü veya aynı eserin farklı isimlendirmeleri olup olmadığı tartışmalıdır. Ancak bu eserlerin tamamı günümüze ulaşmadığından dolayı bu konuda kesin bir şey söylemek oldukça zor. Günümüze kadar ulaşan eserleri şunlardır: *el-Musannef*, *Tefsîru'l-Kuran*, *el-Emâlî fi Âsâri's-Sahâbe*, *Kitâbu's-Salât*'tır.

1.2.4.1. el-Musannef

el-Musannef, hadislerin ilk tasnif türlerindedir. Abdurrezzâk'ın *Musannef*'inde Sihat bakımından sahih, zayıf ve mevzû rivayetler bulunması dolayısıyla üçüncü tabakaya dâhil hadis kitaplarından kabul edilir. Ancak

Abdurrezzâk'ın pek çok zayıf ve mevzû rivayetleri *Musannef*'ine almamış olması bu konuda seçici olduğunu göstermektedir. *Musannef*'ini arz/kıraatun ale'sh-Şeyh metoduyla rivayet ettiği anlaşılmaktadır. Ayrıca bazı kaynaklar onun Mekke ve San'a da okunduğuna işaret etmiştir.¹⁶ Genel de Abdurrezzâk *Musannef*'ini fikhî bablara göre tertip etmiş olmakla birlikte muhtelif bablarda ayet zikrederek hadise delil göstermiştir. Rivayetler isnadlı zikredilmiş, müsned, mürsel, mu'dal ve munkatı olanları da vardır. Kaynağı açısından merfû, mevkuf ve maktu rivayetleri yani sefele ait icthad ve fetvaları ihtiva etmesi açısından da bütün asarı ihtiva etmektedir.¹⁷

Musannef'in günümüze ulaşmasını sağlayan öğrencileri şunlardır: İshâk b. İbrahim b. Abbâd ed-Deberî (ö. 285), Muhammed b. Alî en-Neccâr (ö. 247), Muhammed b. Yûsuf el-Huzâkî (ö. ?), Muhammed b. Ömer es-Simsâr'dır (ö. ?).¹⁸

1.2.4.2. Tefsiru'l-Ku'ran

Abdurrezzâk'ın *Tefsir*'i ilk dönem telif metotlarına uygun olarak bütün ayetleri sıra ile tefsir etmediğinden dolayı, kısa ve veciz olan tefsirlerden sayılmaktadır. Günümüze kadar ulaşan bu tefsirin matbu iki nüshası bulunmaktadır. Kendisinden sonraki tefsir ve müfessirlere kaynaklık etmiştir. Özellikle Taberî, Abdurrezzâk'ın bu tefsirinden çokça istifade etmiştir. Tefsirinde yer alan rivayetlerin çoğu "Ma'mer b. Râşid an Katâde" tarikiyle nakledilmektedir. Ancak Ma'mer'in dışında Süfyân b. Uyeyyne, İsrail b. Yunus, Süfyân es-Sevrî, İbn Cürayc ve Cafer b. Süleyman gibi kimselerden de rivayetleri vardır.

Başta Kur'an olmak üzere Abdurrezzâk'ın Tefsir'inde kullandığı kaynaklar; Hz. Peygamber'in sünneti, Sahabe, Tabiûn, Etbâu't-Tâbiîn ve Ehli Kitâbın rivayetleridir. Abdurrezzâk'ın şifâhî rivayetlerden istifade ettiği de görülmektedir.¹⁹ Abdurrezzâk Kur'an ayetlerini tefsir ederken başta Kur'an'ı Kur'an'la tefsir etmiştir. Hz. Peygamber, sahabe, tabiûn ve Etbâu't-Tâbiîn'e ait haberleri sağlam kaynaklara dayanarak vermeye çalışmıştır. Kendi görüşünü çok fazla ortaya koymayarak nakli esas alan bir tefsir meydana getirmiştir. Tefsir'inde fikhî konulara nazaran, diğer konulara ağırlık verdiği gözlenmektedir. Ahkâm ayetlerinin ihtiva ettiği hükmünün

¹⁶ Mirza Tokpınar. (1998). *Abdurrezzak b.Hemmam Ve Musannaf'ı*. Doktora Tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, ss. 69-70.

¹⁷ Musa Çetin. (2000). *Abdurrezzâk ve Hadisçiliği*. Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, s.79.

¹⁸ Tokpınar, a.g.e., s. 70.

¹⁹ İsmail Cerrahoğlu. (1967). *Abdurrezzâk İbn Hemmâm ve Tefsiri*. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi dergisi, XV: 99-111.

ortaya daha net çıkması için sebep-i nüzulden istifade etmiştir. Gerektiğinde kıraat farklarına ve nâsih mensûha da temas etmiştir. Kelamî münakaşaların Sünni ekolde ihtilafli olmayan kısımlarına değinmiş ancak tartışmalı olanlarından uzak durmaya çalışmıştır. Bilhassa Allah'ü Teâlâ'nın zatına, sıfatlarına ve gaybî meselelere bağlı müteşabih ayetlerin tefsirine girmemeye özen gösterdiği gözlenmektedir. Arap dilini ve edebiyatı'nı kelimelerin manasını açıklamada kullanmıştır. Bu hususta da şiiirlerden yararlanmıştır. Ancak edebi hususiyetiyle gramer yönünden kelimelerin tahlillerine girmemiştir. İsrailiyata ait haberler de tefsir'inde yer vermiş onları hiçbir tenkide tabii tutmadan nakletmiştir. Ancak bu haberlerin isnadını zikretmeyi ihmal etmemiştir.

Abdurrezzâk'ın Tefsir'inde takip ettiği metot ve usulünü yukarıda zikrettiğimiz üzere şu şekilde özetleyebiliriz: O, Kur'an'ı Kur'ân'la,²⁰ Kur'ân'ı merfû rivayetle,²¹ Kur'an'ı Sahabe ve Tâbiun sözleriyle tefsir etmektedir.²² Buna ilaveten O, ayetlerin tefsirinde sebep-i nüzule yer vermekte,²³ gerektiğinde nâsih ve mansûha işaret etmekte,²⁴ fikhî meselelere değinmekte,²⁵ kelâmî mevzulara dair nakiller yapmakta,²⁶ kırâ'at ilmiyle ilgili bilgiler aktarmakta,²⁷ Arap dili ve edebiyatı'ndan yardım almakta,²⁸ fedâilü'l-Kuran'a dair nakiller yapmakta²⁹ ve İsrâiliyâta dair rivayetler nakletmektedir.³⁰

Tefsirinin günümüze ulaşmasını sağlayan öğrencileri şunlardır: Seleme b. Şebîb el-Mes'meî en-Neysâbûrî (ö. 263), Hasan b. Yahyâ b. el-Ca'd el-Cürcâni (ö. 263) ve İshâk b. Haccâc et-Tâhûnî (ö. ?).

²⁰ Akşit, a.g.e., s. 97; 59; Abdurrezzâk b. Hemmâm el-Himyerî es-San'ânî. (1999). *Tefsîru Abdurrezzâk*, c. I, Tah. Mahmud Muhammed Abduh, Daru'l-Kütubi'l-İlmiyye, Beyrut, ss. 98-99.

²¹ Akşit, a.g.e., s. 101; Abdurrezzâk, *Tefsîru Abdurrezzâk*, c. I, s.100.

²² Akşit, a.g.e., s. 105; Abdurrezzâk, *Tefsîru Abdurrezzâk*, c. I, s.105-109.

²³ Akşit, a.g.e., s. 112; Abdurrezzâk, *Tefsîru Abdurrezzâk*, c. I, s.142-143.

²⁴ Akşit, a.g.e., s. 125; Abdurrezzâk, *Tefsîru Abdurrezzâk*, c. I, s.143-144.

²⁵ Akşit, a.g.e., s. 131; Abdurrezzâk, *Tefsîru Abdurrezzâk*, c. I, s.165.

²⁶ Akşit, a.g.e., s. 144; Abdurrezzâk, *Tefsîru Abdurrezzâk*, c. I, ss. 31-36/133.

²⁷ Akşit, a.g.e., s. 161; Abdurrezzâk, *Tefsîru Abdurrezzâk*, c. I, s.149.

²⁸ Akşit, a.g.e., s. 169; Abdurrezzâk, *Tefsîru Abdurrezzâk*, c. I, s.116.

²⁹ Akşit, a.g.e., s. 177; Abdurrezzâk, *Tefsîru Abdurrezzâk*, c. I, s.162.

³⁰ Akşit, a.g.e., ss. 179/183; Abdurrezzâk, *Tefsîru Abdurrezzâk*, c. I, s.158.

İKİNCİ BÖLÜM ABDURREZZÂK MEDENÎ SURELERİNTEFSİR'İNDEKİ MUSANNEF'İNE ZİYADE MERFÛ RİVAYETLERİN DEĞERİ

Zerkeşî, Kur'an'da yirmi altı surenin Medenî olduğunu ifade etmektedir. Bu surelerin nüzul sırası tertibinde ayetleri başlık kabul ederek, ayeti tefsirde sadece *Musannef*'e ziyade yaklaşık altmış yedi merfû rivayet tahrîc edip isnad ve metin tenkit ve tahlilleri ile değerlendireceğiz. Ayet ve rivayetin muhteva ve eş zamanlılık açısından ilgili olup olmadığına da yeri geldikçe işaret edeceğiz.

2.1. Bakara Suresi

2.1.1. Kur'ân'ın kâfirlerin iddialarına karşı meydan okuması

“(Muhammed, onlara:) Şayet (iddia ettiğiniz gibi) ahiret yurdu Allah katında diğer insanlara değil de yalnızca size aitse ve bu iddianızda doğru iseniz; haydi ölümü temenni edin (bakalım), de.”³¹

Abdurrezzâk yukarıdaki ayetin tefsirinde birisi Mekkî diğeri Medenî olan iki ayrı hadiseyi anlatan rivayetleri nakletmektedir. İlk rivayetin ayetin sebab-i nüzülü ile ilgisi olmayıp anlaşılmasına katkı olsun diye nakledilmiş olmalıdır. İkincisi ise ayetin nüzul sebebi ile ilgilidir. Bu iki rivayet aşağıdaki şekildedir:

عبد الرزاق قال نا معمر عن عبد الكريم الجزري عن عكرمة في قوله { فتمنوا الموت إن كنتم صادقين } قال قال ابن عباس قال أبو جهل لئن رأيت محمدا يصلي عند الكعبة لأطأن على عنقه فيبلغ ذلك رسول الله صلى الله عليه وسلم فقال لو فعل لأخذته الملائكة عيانا قال وقال ابن عباس لو تمنى اليهود الموت لماتوا ولو خرج الذين يباهلون النبي لرجعوا لا يجدون أهلا ولا مالا.

Abdurrezzâk (ö. 211), Ma'mer b. Râşid (ö 154), Abdülkerîm el-Cezerî (ö.127), İkrime el- Kuraşî (ö 104) isnadıyla aşağıdaki rivayeti nakletmektedir.

³¹ Bakara 2/94.

“Eğer sözünüzde sadık iseniz haydi ölümü isteyin” ayetinin tefsirinde İbn Abbas’ın şöyle dediğini nakletti: Ebû Cehil: “Eğer Muhammed’i Kâbe’de namaz kılarken görürsem, boynunu ezeceğim!” dedi. Bu söz Hz. Peygamber’e (s.a.v) ulaştığında: “Eğer öyle bir şey yapacak olsaydı, melekler onu herkesin gözü önünde parçalardı!” diye buyurdu. İbn Abbas: “Eğer Yahudiler ölümü temenni edecek olsalardı muhakkak ölürlerdiler. Hz. Peygamber’le (s.a.v) mübâhaleye³² kalkışanlar (mübâhaleyi gerçekleştirse) döndüklerinde ne aile ne de mallarını bulurlardı.”³³

Ahmed b. Hanbel, Buhârî ve Tirmizî bu rivayeti Abdurrezzâk tarikiyle naklederken,³⁴ Nesâî, İbn Ebî Şeybe, Bezzâr, Taberânî ve Hâkim mütâbi’ bir tarikle nakletmektedirler.³⁵ Müslim, Nesâî, Ebû Ya’lâ ve İbn Hibbân Ebû Hureyre’den şâhid tarikle nakletmektedirler.³⁶

Abdurrezzâk bu rivayeti Ma’mer b. Râşid an Abdülkerim el-Cezerî an İkrime tarikiyle nakletmektedir. Ma’mer b. Râşid, rivayeti sika olan Abdülkerim el-Cezerî ve İkrime tarikiyle nakletmektedir. İclî, Ma’mer b. Râşid hakkında *sika*, Nesâî, *sika me’mûn*, İbn Ebî Hâtim: *hafız, fakih ve mutkindir* demektedirler.³⁷ Yahya b. Maîn, İbn Sad, İclî, Nesâî ve İbn Ebî Hâtim, Abdülkerim el-Cezerî hakkında *sika*

³² Bir tartışma esnasında haksız ve yalancı olanın Allah’ın lanetine uğraması için beddua edilmesi.

³³ Abdurrezzâk, *Tefsiru’l-Kur’ân*, c. I, s. 52/II,384.

³⁴ Ahmed b. Hanbel, (1999), *Müsned*, c. V, Tah. Şuayb el-Arnaûd, Muessetu’r-risâle, byy, s. 437; Muhammed b. İsmail el-Buhârî. (1987). *el-Câmiu’s-Sahîh el-Muhtasar el-Müsned Min Umuri Rasûlilehi Sallahu Aleyhi ve Selem ve Sünenihi ve Eyyemihi*, c. VI, Thk. Mustafa Dîb el-Buga, Dar İbn Kesir, Beyrut, s. 1896; Muhammed b. İsa et-Tirmizî. (1975) *Sünen et-Tirmizî*, c. V, Thk. Ahmed Muhammed Şakir, Muhammed Fûad Abdülbakî, İbrahîm Atva İvad, I-V, Mektebetu’l-Halebî, Mısır, s. 443.

³⁵ Ahmed b. Şuayb Ebû Abdurrahman en-Nesâî. (1991). *Sünen en-Nesâî el-Kubrâ*. c. VI, Thk. Abdulgafûr Süleyman, Syyid Kesravî Hasan, Dâr el-Kutüb el-İlmiyye, Beyrut, s. 518; Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed el-Absî İbn Ebî Şeybe. (2006) *el-Musannef libn Ebî Şeybe*, c. XX, Thk. Muhammed Avvâme, Dâr el-Kıble, Cidde, s. 239; Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. Abdülhalik el-Bezzâr. (1988) *el-Bahru’z-Zâhir el-Müsemma bi Müsned el-Bezzâr*, Thk. Mahfuz er-Rahman Zeynullâh, Mektebetu Ulumu’l-Kur’an, Beyrut, s. 168; Ebû el-Kâsım Süleyman b. Ahmed b. Eyyûb et-Taberânî. (1983). *el-Mu’cemu’l-Kebîr*, c, XI, Thk. Hmdî b. Abdulmecîd es-Selefî, Mektebetu’l-Ulûmi ve’l-Hikem, el-Mevsil, s. 342; Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Hakîm en-Neysâbüfî. (1990) *el-Müstedrek ala’s-Sahihayn*, c. II, Thk. Yusuf abdurrahman el-Meraşlî, Daru’l-Marife, Beyrut s. 488.

³⁶ Müslim b. el-Haccâc Ebû el-Hüseyn en-Neysâbüfî. (1998). *Sahih-i Müslim*, c. IV Thk. Muhammed Fuad Abdülbakî, Dârü İhyâi’t-Türâs el-Arabî, Beyrut, s. 2154; Nesâî, *Sünen en-Nesâî el-Kubrâ*, c. VI, s. 518; Ahmed b. Ali b. el-Musennâ EbûYâ’lâ. (1984). *Müsned*, c. XI, Thk. Hüseyin Selim Esed, Dâr el-Me’mûn lit’turas, Dimeşk, s. 70; Muhammed b. Hibbân b. Ahmed Ebû Hâtim el-Bustî. (1993) *Sahihi İbn Hibbân bi tertibi İbn Belbân*. c. XIV, Thk. Şuayb el-Arnaûd, Muessetu’r-risâle, Beyrut, s. 532.

³⁷ Mizzî, a.g.e., c. XXVIII, s. 303; İbn Hacer, *Tehzîbu’t-Tehzîb*, c. X, s. 218.

demektedirler.³⁸ İkrime, Haricilikle suçlanmakla beraber sika olduğunu söyleyenler de olmuş olmasından durumu ihtilafıdır.³⁹ Rivayet bir yerde cezm, iki yerde mu'an'an ve bir yerde kâle sigası ile nakledilmektedir.⁴⁰ Rivayetin isnadı hakkında Tirmizî, hasen sahih garib demektir.⁴¹ İbn Abbas hicretten üç yıl önce doğmuş olup bu sözü Ebû Cehil'den işitmesi mümkün değildir. Bu açıdan rivayet sahabe mürselidir.⁴²

Ahmed b. Hanbel bu üç ravi vasıtasıyla gelen rivayetlerin tamamını tahrîc etmiş fakat Abdurrezzâk, rivayetinde İbn Abbas dedi ki: “*Eğer Yahudiler ölümü temenni edecek olsalar muhakkak ölürlerd. Onlar Hz. Peygamber’le mübâhaleye girişselerdi döndüklerinde ne aile nede mallarını bulamazlardı*” kısmı nakledilmemiştir.⁴³

Bu rivayet Mekkî olan Alak suresinin 9-19 ayetlerinin sebab-i nüzulü olup bu ayetin tefsiri ile doğrudan alâkası yoktur. Ayetin tefsirinde zikredilen rivayetle, farklı zaman olaylarının benzerliklerine işaret edilmek istenmiş olmalıdır. Alak suresi Mekke müşriklerinden bahsederken bu ayet Yahudilere meydan okumadan bahsetmektedir. İlgili rivayetlerde ortak yön müşrik ve Hıristiyanlara meydan okunmasıdır. Bu yönü ile rivayetle ayet arasında zaman ve hitap ettiği grup açısından ilgi yoktur. Sadece ilk rivayet konusu açısından bir benzerlik içerdiğinden ayetle irtibatlandırılmıştır.

Hadis kaynakları incelendiğinde bu rivayetin farklı metinlerle nakledildiği görülmektedir. Mesela, Buhârî rivayetinde Abdurrezzâk tarikiyle olmasına rağmen “*عیانا*” kelimesi zikredilmemiştir.⁴⁴ Müslim rivyeti ise hem isnad hem metin bakımından Abdurrezzâk rivayetinden çok farklıdır.⁴⁵ Ahmed b. Hanbel’in *Müsned*’inde aynı isnadın Fûrat b. Süleyman tarikinde “*ورأوا مقاعدهم في النار*” “*onlar*

³⁸ Mizzî, a.g.e., c. XVIII, s. 252; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, c. VI, s. 333; Ahmed b. Abdullah b. Salih el-İclî. (1985). *Ma'rifetu's-sikât*, c. II, Thk. Abdulalîm Abdulazîm el-Bistevî, Mektebetu'd-Dâr, el-Medîne, s. 100.

³⁹ Mizzî, a.g.e., c. XX, s. 264; Ebû Mahmud b. Ahmed el-Aynî. (2006). *Magâni'l-Ahyâr fi Şerhi Esâmî Ricâli Maânî'l-Asâr*, c. II, Thk. Muhammed hasan İsmail, I- III Daru'l-Kütubi'l-İlmiyye, Beyrut, s. 336; Ahmed b. Ali İbn Hacer. (1986). *Takribü't-Tehzîb*, Thk. Muhammed avâme, Dâr er-Raşîd, Beyrut, s. 396.

⁴⁰ Abdurrezzâk, *Tefsiru'l-Kur'ân*, c. I, s. 52/c. II, s. 384.

⁴¹ Tirmizî, a.g.e., c. V, s. 443.

⁴² İsmail Lütfî Çakan-Muhammed Eroğlu. (1988). Abdullah b. Abbas b. Abdülmuttakib. *Türkiye Diyanet vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. I, İstanbul, s. 76-79.

⁴³ İbn Hanbel, a.g.e., c. IV, s. 99/V, 437.

⁴⁴ Buhârî, a.g.e., c.IV, s. 1896

⁴⁵ Müslim, a.g.e., c. IV, s. 2154.

cehennemdeki yerlerini gördüler” ziyadesi mevcuttur.⁴⁶ Bu farklılıklar tarihi bir hadisenin, ravilerdeki Peygamber tasavvuruna bağlı olarak rivayet metnine bazı yorumların idrâc edilerek mana ile nakilde lafız farklılıkları yanında muhteva açısından da değişikliklerin var olduğunu göstermektedir.

Sonuç olarak ayetle ilgili olan ikinci rivayet mutabî’ ve şâhid tariklerle sıhhat derecesine ulaştığı görülmekle birlikte metin açısından bazı ziyadelerle gelmiş olması nedeniyle muzdaribtir.

2.1.2. Peygamberin vazifesi tebliğ ve uyarmaktır

*Doğrusu biz seni Hak (Kur’an) ile müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderdik. Sen cehennemliklerden sorumlu değilsin.*⁴⁷

Abdurrezzâk yukarıda zikredilen ayetin tefsirinde şu rivayeti nakletmektedir:

عبد الرزاق قال نا الثوري عن موسى بن عبيدة عن محمد بن كعب القرظي قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم لبيت شعري ما فعل أبواي لبيت شعري ما فعل أبواي ثلاث مرات فنزلت { إنا أرسلناك بالحق بشيرا ونذيرا ولا تسأل عن أصحاب الجحيم } قال فما ذكرهما حتى توفاه الله

Abdurrezzâk (ö. 211), Süfyân es-Sevrî (ö.161), Musa b. Ubeyde (ö. 153), Muhammed b. Kâb el-Kurazî (ö.120) isnadıyla aşağıdaki rivayeti nakletmektedir:

“Hz. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurdu: “Keşke bilebilsem anne babam ne durumda” üç defa söyledi. Bunun üzerine şu ayet indi. “Doğrusu biz, seni hak ile müjdeci ve uyarıcı olarak göndermişizdir. Sen, cehennemliklerden sorumlu tutulmayacaksın.” Bunun üzerine vefat edinceye dek onları anmadı (durumlarını sormadı).”⁴⁸

Taberî bu rivayeti Abdurrezzâk ve Vekî’ tarihiyle naklederken İbn Ebî Hâtim mütâbî’ bir tarikle ve kısmen farklı bir metinle nakletmektedir.⁴⁹

Rivayet bir yerde cezm, iki yerde mu’an’an ve bir yerde kâle sigası ile nakledilmektedir. Abdurrezzâk sadece tefsirinde naklettiği bu rivayetin daha sonraki

⁴⁶ İbn Hanbel, a.g.e., c. IV, s. 99.

⁴⁷ Bakara 2/119.

⁴⁸ Abdurrezzâk, *Tefsiru’l-Kur’ân*, c. I, s. 59.

⁴⁹ Ebû Cafer Muhammed b.Cerîr b. Yezîd b. Kesîr b. Gâlib et-Taberî. (2000). *Cami el-Beyan fî Tevili’l- Kuran*, c. II, Thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Müessesetu’r-risâle, s. 558; Ebû Abdurrahman er-Razî İbn Ebî Hâtim. (b.t.y.). *Tefsir İbn Ebî Hâtim*, c. I, Thk. Es’ad Muhammed et-Tayyib, I-X, el-Mektebetü’l asriye, s. 217.

tefsir kaynaklarına da onun vasıtasıyla girdiğini görmekteyiz. Rivayet hadis kaynaklarında nakledilmemiştir. Mürsel olarak nakledilen bu rivayetin hem metni hem de senedi problemlidir. Yahya b. Maîn ve Şube rivayetin isnadında yer alan Süfyân es-Sevrî hakkında *O, Emîru'l-Mü'minin fi'l-Hadîs* demektedirler.⁵⁰ Musa b. Ubeyde er-Rabezî (ö. 153) ise münekkit muhaddislerce tenkit edilmiştir. Tirmizî ve Nesâî onun hakkında “*zayıf ve münker rivayetleri vardır*” derken, Ahmed b. Hanbel de “*hadisi alınmaz*” demiştir.⁵¹ İbn Sa'd ve Ali b. el-Medînî, Muhammed b. Kâb el-Kurazî hakkında ise “*sika*” demişlerdir.⁵² Rivayet metninde zikredilen ilgili ayetin öncesi ve sonrasına bakıldığında Hz. Peygamber'in (s.a.v) anne ve babasından çok Yahudi ve Hristiyanlardan bahsettiği görülmektedir. Bu açıdan ayetin birden bire rivayetle alakasız bir şekilde Hz. Peygamber'in (s.a.v) anne ve babası hakkında inen bir ayet olduğu vurgusu öne çıkarılması irtibat açısından çok doğru gözükmemektedir.

Bu rivayetin nakledilmesi ayetin tefsiri açısından uygun değildir. Ayet cumhurun kıraati olan “*olumsuzluk lâmi*” ile okunması, Übey ve İbn Mesud kıraatlerinin “*sorumlu değılsin*” manasını teyit etmesi ve “*yasaklama lâmi*” olma durumunda “*vav*” yerine “*fe*” gelmesinin daha uygun düşeceğini söylemek daha doğru olacaktır. Muteber olan diğer kıraatin “*yasaklama lamı*” ile gelmesi durumunda sorma anlamı değil “*hiç sorma ne haldeler*” kabilinden olduğu söylenebilir.⁵³

Bu durumda ayeti “*Doğrusu biz seni Hak (Kur'an) ile müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderdik. Sen cehennemlikleri hiç sorma ne haldeler*” anlamına gelir. Rivayetin metin bakımından İbn Ebî Hâtim rivayetiyle farklılık arz ettiği görülmektedir. “*Babasının akıbetini soruyordu*” diye nakledilen rivayette Hz. Peygamber'in (s.a.v) sözü nakledilmemekle birlikte sadece babasından bahsedilmiştir. Hâlbuki Abdurrezzâk tarikinde “*Keşke bilebilsem anne babam ne durumda*” diye nakledilmektedir.

Sonuç olarak bu rivayet isnad bakımından zayıf ve ayetle muhteva açısından bir bağının olmadığı açıkça görülmektedir.

⁵⁰ Aynî, *Magâni'l-Ahyâr*, c. I, s. 415

⁵¹ İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, c. IV, s. 181.

⁵² Mizzî, a.g.e., c. XXVI, s. 340.

⁵³ Taberî, a.g.e., c. II, s. 558; Ebû'l-Fadl Şihâbuddîn es-Seyyid Mahmut el-Âlûsî. (b.t.y.). *Ruhu'l Maâni fi Tefsiri'l-Kurânîl azîm*, c. I, Dâru ihyâi't-Turâsi'l-Arâbî, Beyrut, s.371.

2.1.3. Kiblenin değiştirilmesi

(Ey Muhammed!) Biz senin yüzünün göğe doğru çevrilmekte olduğunu (yücelerden haber beklediğini) görüyoruz. İşte şimdi, seni memnun olacağın bir kibleye döndürüyoruz. Artık yüzünü Mescid-i Haram tarafına çevir. (Ey Müslümanlar!) Siz de nerede olursanız olun, (namazda) yüzlerinizi o tarafa çevirin. Şüphe yok ki, ehl-i kitap, onun Rablerinden gelen gerçek olduğunu çok iyi bilirler. Allah onların yapmakta olduklarından habersiz değildir.⁵⁴

Abdurrezzâk yukarıda zikredilen ayetin tefsirinde şu rivayeti nakletmektedir:

عبد الرزاق قال نا إسرائيل بن يونس عن أبي إسحاق عن البراء بن عازب قال لما قدم رسول الله صلى الله عليه وسلم على نحو بيت المقدس ستة عشر شهرا أو قال سبعة عشر شهرا وكان يحب أن تحول نحو الكعبة فنزلت { قد نرى تقلب وجهك في السماء } فيه فصرف إلى الكعبة فمر رجل صلى مع رسول الله صلى الله عليه وسلم على نفر من الأنصار وهم يصلون نحو بيت المقدس فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم قد صلى إلى الكعبة فانحرفوا نحو الكعبة قبل أن يركعوا وهم في صلاتهم.

Abdurrezzâk (ö. 211), İsrail b. Yunus (ö. 160), Ebû İshak el-Hemedâni (ö. 129), el-Berâ b. Âzip (ö.72) isnadıyla aşağıdaki rivayeti nakletmektedir

Peygamberiz (s.a.v) Medine'ye geldiğinde yaklaşık on altı veya on yedi ay Kudüs'e doğru namaz kıldı. O kiblenin Kâbe'ye doğru olmasını arzuluyordu. Bunun üzerine “Biz senin çok defa yüzünü göğe doğru çevirip durduğunu (vahiy beklediğini) görüyoruz” ayeti indi. Böylece Kâbe ye yönelmiş oldu. Hz. Peygamber'le (s.a.v) namaz kılmış bir kimse, Beytü'l-Makdis'e yönelip namaz kılan Ensar'dan bir gurubun yanından geçerken şöyle dedi: “Allah Resulü (s.a.v) Kâbe'ye doğru namaz kıldı. Bunun üzerine onlar, namazlarında rükûa varmadan Kâbe'ye döndüler.”⁵⁵

Bu rivayeti Tayâlisî, Saîd b. Mansûr, İbn Ebî Şeybe, Ahmed b. Hanbel, Buhârî, Tirmizî, Müslim, Nesâî, Ravyânî, İbn Huzeyme, Ebû Avâne, İbn el-Ca'd, İbn Hibbân, Dârekutnî ve Beyhakî tahrîc etmişlerdir.⁵⁶

⁵⁴ Bakara 2/144.

⁵⁵ Abdurrezzâk, *Tefsiru'l-Kur'an*, c. I, s. 56.

⁵⁶ Süleyman b. Davud b. el-Cârûd et-Tayâlisî. (1999). *Müsned Ebû Davud et-Tayâlisî*. C. II, Thk. Muhammed b. Abdulmuhsin et-Türkî, Dâr Hecer, s. 91; Saîd b. Mansûr el-Cüzcânî. (1994). Sünen Saîd b. Mansûr. c. II, Thk. Sad b. Abdullah, Dâr el-Asîmî, Riyad, s. 625; İbn Ebî Şeybe, a.g.e., c. XX, s. 274; İbn Hanbel, a.g.e., c. XXX, s. 635; Buhâr, a.g.e., c. I, s. 155; Tirmizî, a.g.e., c. II, s. 169/V,207; Müslim, a.g.e., c. I, s. 374; Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb en-Nesâî. (1986). *Sünen en-Nesâî*. c. I, Thk. Abdulfettâh Ebû Gudde, I,VIII. Mekteb el-Metbuât el-İslâmiyye, Halep, s. 242; Muhammed b. Harûn er-Ravyânî. (1996). *Müsned er-Ravyânî*. c. I, Thk.

Abdurrezzâk'ın isnadın ricalinden olan İsrail b. Yûnus hakkında Ahmed b. Hanbel *sikadır ancak Ebû İshak'tan rivayet ettiklerinde leyyin olduğunu söylemiş*, İbn Hacer'de *sika* olduğunu ifade etmiştir.⁵⁷ Ahmed b. Hanbel, Yahya b. Maîn, Nesâî ve İbn Hacer Ebû İshak hakkında: “*Sikadır ancak hayatının sonunda ihtilât etmiştir.*” dediler. Bu da Abdurrezzâk'ın rivayetini, isnad bakımından ricali sika oldukları fakat İsrâil b. Yunus'un Ebû İshak tarikinden rivayet ettikleri ihtilâttan sonra olduğu için kendisi leyyin kabul edilmiştir. Böylece rivayet bu tarikle ma'lûldür. Ayrıca an temrîz sigasıyla edası isnadın inkıtâ ve zayıflığına işaret etmektedir. Ancak bütün bunlara rağmen rivayetin İsrâil b. Yunus tariki dışındaki rivayetler mütâbî' tariklerle bu zayıflığı ortadan kaldırmaktadır. Buhârî'nin rivayetinde Süfyân es-Sevrî⁵⁸ ve Züheyr b. Muâviye'nin mütâbaâtı Ebû İshak tarikinin sahih olduğu ve diğer mutâbî ve şâhid tariklerle daha da güçlü hale geldiği görülmektedir.

Hz. Peygamber (s.a.v) döneminde meydana gelen bu hadiseyi el-Berâ b. Âzib kendi ifadesiyle anlatmaktadır. Hz. Peygamber'e (s.a.v) nisbet edilen bir söz olmamakla beraber fiilî bir sünneti nakletmektedir. Rivayetler metin bakımından iztirâb ve bazı çelişkili ifadeler içermektedir. Özellikle Hz. Peygamber'in (s.a.v) Kudüs'e kaç ay yönelip namaz kıldığı hususudur. Abdurrezzâk rivayetinde on altı veya on yedi ay diye şek sigası olan “ج” lafzıyla kullanılmıştır. Taberî'nin el-Berâ b. Âzib tarikinde şek ifadesi olmaksızın on yedinci ayın başında denmesine mukabil İbn Mâce tarikinde on sekiz denmektedir.⁵⁹ Ahmed b. Hanbel'in İbn Abbas tarikinde on altı ay olarak geçerken Ebû Davûd'un Muaz b. Cebel tarikinde ise on üç ay olarak geçmektedir.⁶⁰

Rivayet metninde ızdırab olduğuna işaret eden hususlardan bir diğeri de, kible değişikliğinin hangi vakitte olduğudur. Abdurrezzâk'ın rivayetinde bu konuyla

Eymen Ali Ebû Yemânî, Müessesetu Kurtuba, Kahire, s. 329; Muhammed b. İshak Ebû Bekir es-Selami. (1970). Sahih İbn Huzeyme. c. I, Thk. Muhammed Mustafa el-Âzami, el-Mektebu'l-İslamî, Beyrut, s. 226; Yakup b. İshak el-Esferâînî Ebû Avâne. (1998). Müsned Ebû Avâne, c. I, Thk. Eymen b. ârif ed-Dimeşki, Dar el-Marife, Beyrut, s. 328; Ebû el-Hasan Ali b. el-Ca'd b. Ubeyd el-Cevherî. (1985). Müsned İbn el-Ca'd, c. I, Thk. Abdülmehtî b. Abdulkadir b. Abdulhadi, Mektebe'tül-Felah, Küveyt, s. 374; İbn Hibbân, a.g.e., c. IV, s. 617; Ebû'l-Hasan Ali b. Ömer el-Bağdadî ed-Dêra Kutni. (2004). Sünen ed-Dêra Kutni, c. I, Thk. Şuayb el-Arnaûd, Müessesetu'r-risâle, Betrut, s. 273; Ahmed b. Hüseyin b Ali el-Beyhakî. (1994). es-Sünenü'l-Kübrâ, c. II, Thk. Mustafa Abdulkadir Atâ, Mektebetu Dâr el-Bâz, Mekke, s. 3.

⁵⁷ İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, c. I, s. 134; Mizzî, a.g.e., c. II, s. 519.

⁵⁸ Buhârî, a.g.e., c. IV, s. 1634.

⁵⁹ Taberî, a.g.e., c. III, s. 133; Ebû Abdullah Muhammed b. yezid el-Kazyuni İbn Mâce. (b.t.y.). *Sünen İbn Mâce*, c. I, Thk. Muhammed fuad Abdulbaki, Dâr el-Fikr, Beyrut, s. 322.

⁶⁰ İbn Hanbel, a.g.e., c. V, s. 632; Ebû Davûd, a.g.e., c. I, s. 197.

alakalı her hangi bir şey zikredilmezken; Ahmed b. Hanbel'in bir rivayetinde "Hz. Peygamber'le (s.a.v) İkinci namazını kılmış bir kimse Beytü'l-Makdis'e yönelip ikinci namazını kılan Ensar'dan bir gurubun yanından geçerken" ziyadesi vardır.⁶¹ Yine Ahmed b. Hanbel'in Enes tariki de "Benî Seleme kabilesinden bir kimse sabah namazını kılan bir topluluğun" ziyadesi ile nakledilmektedir.⁶² Taberî ve Bezzâr'ın Enes'ten naklettikleri rivayette "Öğle namazını kılıyorken" ziyadesi görülmektedir.⁶³ Aynî bu çelişkiye şöyle cevap vermektedir: Kiblenin değiştirilmesi İkinci namazında oldu ancak bu haberin Kuba'ya ulaşması sabah namazında olmuştur demiştir.⁶⁴ Birbiriyle çelişen bu rivayetlerin mana ile nakilde ravinin zabt kusuru nedeniyle bazı ızdırablarla nakledildiği görülmektedir.

Sonuç olarak rivayet sahih olmakla birlikte tarikler arasında metin açısından muzdarib olanları vardır. Ayet ve rivayet muhteva zaman açısından uyumludur.

2.1.4. İlmi hakikatleri gizlemenin sorumluluğu

"İndirdiğimiz açık delilleri ve Kitap'ta insanlara apaçık gösterdiğimiz hidayet yolunu gizleyenlere hem Allah hem de bütün lanet ediciler lanet eder."⁶⁵

Abdurrezzâk yukarıda zikredilen ayetin tefsirinde şu rivayeti nakletmektedir:

عبد الرزاق قال نا معمر عن الزهري عن الأعرج في قوله تعالى { إن الذين يكتُمون ما أنزلنا من
البيانات والهدى من بعد ما بيناه للناس في الكتاب } قال قال أبو هريرة إنكم لتقولون أكثر أبو هريرة عن النبي
صلى الله عليه وسلم والله الموعود وإنكم لتقولون ما بال المهاجرين لا يحدثون عن رسول الله صلى الله عليه وسلم
بهذه الأحاديث وما بال الأنصار لا يحدثون عن رسول الله بهذه الأحاديث إن أصحابي من المهاجرين كانت
تشغلهم صفقاتهم في الأسواق وإن أصحابي من الأنصار كانت تشغلهم أرضوهم والقيام عليها وإنني كنت أمرءا
مسكينا وكنت أكثر مجالسة النبي صلى الله عليه وسلم أحضر إذا غابوا وأحفظ إذا نسوا وإن النبي صلى الله عليه
وسلم حدثنا يوما فقال من يبسط ثوبه حتى أفرغ من حديثي ثم يقبضه إليه فإنه لن ينسى شيئا سمعه مني أبدا قال
فبسطت ثوبي أو قال نمرتي فحدثنا فقبضت إلي فوالله ما نسيت شيئا سمعته منه وإيم الله لولا آيه في كتاب الله ما
حدثتكم بشيء أبدا ثم تلا { إن الذين يكتُمون ما أنزلنا من البيانات والهدى } الآية كلها.

⁶¹ İbn Hanbel, a.g.e., c. XXX, s. 335.

⁶² İbn Hanbel, a.g.e., c. XXI, s. 429.

⁶³ Taberî, a.g.e., c. III, s. 135; Bezzâr, a.g.e., c. II, s. 292.

⁶⁴ Ebû Mahmud b. Ahmed el-Aynî. (b.t.y.). *Umdetu'l-Kârî Şerh Sahîh el-Buhârî*. c. XXV, Dâr İhyau't-Turâs el-Arabî, Beyrut, s. 15.

⁶⁵ Bakara 2/159.

Abdurrezzâk (ö.211), Ma'mer b. Râşid (ö.154), Muhammed b. Şihâb ez-Zühri (ö.124), Abdurrahman b. Hürmüz el-Ârac (ö.117) Ebû Hüreyre'den (ö.57) nakledilmektedir:

“Siz Ebû Hüreyre'nin çok hadis rivayet ettiğini söylüyorsunuz. Varılacak yer Allah'ın huzurudur. Diyorlar ki “Neden Muhacirler ve Ensar onun gibi hadis rivayet etmiyorlar?” Muhacir kardeşlerimi Pazar yerlerindeki pazarlık meşgul ediyordu. Ensar'dan kardeşlerimi de arazileri ve oraların bakımları meşgul ediyordu. Ben fakir bir kimse idim. Hz. Peygamber'in (s.a.v) meclisinde çokça bulunuyor, onların bulunmadıklarında ben bulunuyor ve onlar duyduklarını unutulurken ben ezberliyordum. Bir gün Resûlullah (s.a.v) bizimle konuştu ve: “Sizden biri sözümü bitirene kadar elbisesini yayarsa, sonra da onu (göğsünde) toplarsa, bir daha benden işittiği bir şeyi asla unutmaz!” diye buyurdu. Ben hemen elbisemi sözünü bitirene kadar yaydım. Sözünü bitirdikten sonra onu topladım. Allaha yemin olsun ki, bir daha ondan işittiğim hiç bir şeyi bu güne kadar unutmadım. Vallahi Allah'ın kitabındaki şu ayet olmasaydı asla hadis rivayet etmezdim, dedi. Sonra “İndirdiğimiz açık delilleri ve kitapta insanlara apaçık gösterdiğimiz hidayet yolunu gizleyenlere” ayetinin tamamını okudu.⁶⁶

Bu rivayeti Humeydî, Ahmed b. Hanbel, Buhârî, Tirmizî, Müslim, Nesâî ve Ebû Yalâ Ebû Hüreyre tarikiyle nakletmektedir.⁶⁷ İbn Hibbân bu rivayeti İbn el-Müseyyeb tarikiyle naklederken Hâkim de, Atâ' b. Ebî Rabâh tarikiyle nakletmektedir.⁶⁸

Rivayet bir yerde cezm, iki yerde mu'an'an ve bir yerde kâle sigası ile nakledilmektedir. Ricâli sika olduklarından dolayı isnadında bir problem görülmemektedir. İbn Hacer, İbn Sa'd'dan nakille, İbn Şihâb hakkında sika dedikten sonra hadis, ilim ve rivayeti çok olup çok yönlü bir fakihtir, demişlerdir.⁶⁹ Abdurrahman b. Hürmüz el-Ârec hakkında ise Ebû Zur'a, İclî ve İbn Sad sika

⁶⁶ Abdurrezzâk, *Tefsiru'l-Kur'an*, c. I, s.64.

⁶⁷ Abdullah b. ez-Zübeyr el-Humeydî. (b.t.y.). *Müsned el-Humeydî*, c. II, Thk. Habib er-Rahman el-Azamî, I-II, Daru'l-Kütubi'l-İlmiyye, Beyrut, s. 483; İbn Hanbel, a.g.e., c. XII, s. 219; Buhârî, a.g.e., c. I, s. 55; Tirmizî, a.g.e., c. V, s. 683; Müslim, a.g.e., c. IV, s. 1940; Nesâî, *Sünen en-Nesâî el-Kubrâ*, c. III, s. 439; Ebû Ya'lâ, a.g.e., c. XI, s. 121.

⁶⁸ İbn Hibbân, a.g.e., c. XVI, s. 104; Hâkim, a.g.e., c. II, s. 272.

⁶⁹ İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzîb*, c. III, s. 696.

demektedirler.⁷⁰ Bu rivayet farklı hadis kaynaklarında bir takım ziyadelerle gelmiştir. Buhârî'nin rivayetinde vürûd sebebi olarak bu rivayetin yanı sıra farklı rivayet ve farklı sebepler zikredilmiştir. Ebû Hüreyre (r.a.) Resûlullah'a (s.a.v) "*senden çok hadis işitiyor ve unutuyorum*" diye bir şikâyeti dile getirdi bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.v) "*elbiseni yay*" dedi ben de yaydım "*eli ile avuçladı sonra elbiseni topla*" dedi.⁷¹ Şeklindeki bu rivayette genele bir hitap söz konusu değildir. Bu rivayette ise talep Hz. Peygamber'den gelip orada mevcut olanlara (genele) yöneliktir. Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'in de ise Hz. Peygamber (s.a.v): "*Allah ve Resulünün farz kıldığı şu birkaç kelimeyi alıp elbisesine koyup onu öğrenip öğretecek kimse yok mu*" diye sormaktadır.⁷² Yine Humeydî'nin *Müsned*'in de Ebû Hureyre'den (r.a.) sonra bir başkası aynı taleple ridasını serince Hz. Peygamber "*Devslî genç senden önce davrandı*"⁷³ diye cevap vermiştir. Bu rivayet metinlerinde ki ziyadelerden kaynaklanan çelişkiyi cem-telif etmek mümkündür. Şöyle ki Hz. Peygamber'in (s.a.v) bu talebi üzerine Ebû Hureyre (r.a.) hafızasındaki durumu arz etmiş veya Hz. Peygamber (s.a.v) onun bu talebini genelleyerek başkalarına da açmış olma ihtimali vardır. Bu durumda farklı tariklerdeki işkâlin giderilmesi mümkün olur.

Genel olarak bakıldığında sahabenin bir kısmı Ebû Hureyre (r.a.)'nin çokça hadis rivayet etmesini tenkit etmişlerdir. Bu tutum aynı zamanda sahabe döneminin az rivayet etme alışkanlığının bir tezahürüdür. Sahabeler bununla beraber onun hıfzını teslim etmişlerdir. Abdullah b. Ömer'in (r.a.) sabah namazı sünnetinden sonra yatma⁷⁴ ve cenaze namazına katılma⁷⁵ hususları ile alakalı tenkidi yanında Ebû Hureyre'den (r.a.) nakledilen rivayetleri inkâr etmemektedir. Bilakis onun cesaret göstererek hadisleri ezberlediğini kendilerinin geri kaldıklarını⁷⁶ itiraf etmesi de bir durum tespiti olarak zikredilebilir.

Ebû Hureyre'nin (r.a.) kendi döneminde yapılan bu tenkitlere cevabı gecikmemiştir. Gerekçeleriyle birlikte cevap verme ihtiyacı hissetmiş olmalı ki;

⁷⁰ Mizzî, a.g.e., c. XVII, s. 467; Ebû Zekeriyâ Muhyiddin b.Şeref en-Nevevi. (b.t.y.) *Tehzibü'l-Esmâi ve el-Lügat*, c. I, Daru'l-Kütubi'l-İlmiyye, Beyrut, s. 305.

⁷¹ Buhârî, a.g.e., c. I, s. 56.

⁷² İbn Hanbel, a.g.e., c. VIII, s. 305.

⁷³ Humeydî, a.g.e., c. II, s. 483.

⁷⁴ Süleymân b. el-Eşas el-sicistânî Ebû Dâvûd. (b.t.y.). *Sünen Ebî Davud*, c. I, Dâr el-Kitâb el-Arabî, (b.y.), s.488.

⁷⁵ Buhârî, a.g.e., c. I, s. 445.

⁷⁶ Ebû Dâvûd, a.g.e., c. I, s. 488; İbn Huzeyme, a.g.e., c. II, s. 167; İbn Hibbân, a.g.e., c. VI, s. 220; Beyhâkî, es-Sünenü'l-Kübrâ, c. III, s. 45.

“Onlar unutmüş ben ezberlemişsem, benim ne günahım var.” diye cevap vermiştir.⁷⁷ Ayrıca “Hz. Peygamber’in (s.a.v) namazlarda okuduğu sureleri hafızasında tutup ertesi gün başkalarına sorarak; bilmediklerinde şu ayetleri okumuştur”⁷⁸ diye cevap vermesi ezber gücüne işaret etmesi ve bunu ispat etme ihtiyacı hissetmesi açısından da önemlidir.

Sonuç olarak rivayet sahih olup ayetin sebab-i nüzülü olmamakla birlikte anlaşılmasına yardımcı olmakta ve ayetle uyum arz etmektedir.

2.1.5. Bir cahiliye âdetinin kaldırılması

“Sana, hilal şeklinde yeni doğan ayları sorarlar. De ki: Onlar, insanlar ve özellikle hac için vakit ölçüleridir. İyi davranış, asla evlere arkalarından gelip girmeniz değildir. Lakin iyi davranış, korunan (ve ölçülü giden) kimsenin davranışdır. Evlere kapılarından girin, Allah’tan korkun, umulur ki kurtuluşa erersiniz.”⁷⁹

Abdurrezzâk yukarıda zikredilen ayetin tefsirinde şu rivayeti nakletmektedir:

عبد الرزاق قال نا معمر عن الزهري قال كان أناس من الأنصار إذا أهلوا بالعمرة لم يحل بينهم وبين السماء شيء يتخرجون من ذلك فكان الرجل يخرج مهلا بالعمرة فتبدوا له الحاجة بعدما يخرج من بيته فيرجع فلا يدخل من باب الحجرة من أجل سقف البيت لا يحول بينه وبين السماء فيقتحم الجدار من ورائه ثم يقوم من حجرته فيأمر بحاجته فتخرج إليه من بيته حتى بلغنا أن النبي صلى الله عليه وسلم أهل زمان الحديبية بالعمرة فدخل إلى حجرته فدخل على أثره رجل من الأنصار من بني سلمة فقال له النبي صلى الله عليه وسلم إني أحمس.

Abdurrezzâk (ö. 211), Ma’mer b. Râşid (ö 154), Muhammed b. Şihab ez-Zühri (124) isnadıyla aşağıdaki rivayeti nakletmektedir:

“Ensar’dan bazı insanlar umre için ihrama girdiklerinde, sema ile aralarına (umre harici) bir şey girmesinden sıkıntı duyuyorlardı. Bu nedenle bir kişi ihramını giyip yola çıktıktan sonra bir ihtiyaç sebebi ile eve döndüğünde evine kapıdan değil tavandan girerek sema ile arasına bir şey sokmazdı. Şöyle ki evin arka duvarından tırmanarak (tavandan) girer ihtiyacının giderilmesini emrederdi ve ihtiyacı görülürdü. Hz. Peygamber (s.a.v) Hudeybiye senesi umre için ihrama girdiği halde odasına

⁷⁷ İbn Huzeyme, a.g.e., c. II, s. 167.

⁷⁸ Buhârî, a.g.e., c. I, s. 409; İbn Hanbel, a.g.e., c. XVI, s. 421.

⁷⁹ Bakara 2/189.

(kapıdan) girdi Ensar'dan Beni Seleme kabilesinden bir kişide peşinden girince Hz. Peygamber (s.a.v) ona “*Ben Ahmesim*” (Kureyşliyim) dedi.⁸⁰

Bu rivayetin şevâhidini Buhârî, Müslim, Ebû Yalâ, Ebû Avâne ve İbn Hibbân, Berâ b. Âzib tarikiyle nakletmektedirler.⁸¹ Taberî mu'dal olan bu rivayeti aynı isnad ve metinle Abdurrezzâk tarikiyle nakletmektedir.⁸²

Rivayetin isnadı bir yerde cezm sigasıyla, bir yerde mu'an'an ve bir yerde kâle sigası ile nakledilmektedir. *Mürsel* olan bu rivayet hadis kaynaklarının çoğunda kısa bir şekilde zikredilirken tefsirlerde sebebi vürûdu ile daha geniş bir şekilde nakledilmektedir.⁸³

Hz. Peygamber'in (s.a.v) ayet gelinceye kadar Kureyşlilerin kendilerine yaptığı ayrıcalığa riayet etmesi kendisinin de bu kanaatte olduğuna işaret etmektedir. Vahiy gelinceye kadar bunun cahiliye âdeti olarak kaldırılması gerektiğini düşünmemesi onun da toplumun bir ferdi gibi davranmasının tabii bir sonucudur. Buradan her fiilin ve sözün vahye müstenit olmadığına delil vardır. Bu rivayette sadece Ensar'ın bu şekilde davrandıkları ifade edilmektedir. Ancak Hâkim'in *Müstedrek*'inde “*Kureyş'in dışındaki diğer Araplar*”⁸⁴ ifadesinin yer alması bu âdetin yaygın olduğuna işaret etmektedir. Aynı zamanda rivayetlerin çoğu bu âdetin ihramlı iken hac ve umre dönemlerinde vuku bulduğunu ifade etmekle beraber î'tikfa girildiğinde, yolculuğa niyet edilip de vazgeçildiğinde ve düşmandan korkup ihrama girildiğinde⁸⁵ ve benzeri şeyleri yaptıklarında bu tür davranışlarda bulduklarını ifade eden başka rivayetler de bulunmaktadır. Hatta bu hadisin ve genel kabulün aksine Kureyşlilerin dahi bu âdeti yaptıklarını⁸⁶ ifade eden rivayet Taberî tefsirinde mücahit yolu ile nakletmektedir. Şaz olarak kabul edilen rivayette ise o şahsın *ben ahmesim* diyerek girmekten imtina ettiği de yer almaktadır.⁸⁷ Ahmes kelimesi Kureyşli olmak manasına geldiğini ve onların diğer kabileler gibi evlere arkadan

⁸⁰ Abdurrezzâk, *Tefsiru'l-Kur'an*, c. I, s.72.

⁸¹ Buhârî, a.g.e., c. II, s. 639; Müslim, a.g.e., c. IV, s. 2319; Ebû Ya'lâ, a.g.e., c. III, s. 274; Ebû Avâne, a.g.e., c. II, s. 400; İbn Hibbân, a.g.e., c. IX, s. 263.

⁸² Taberî, a.g.e., c. III, s. 558.

⁸³ Taberî, a.g.e., c. III, s. 558; Ebû İshak b. Muhammed b. Ahmed b. İbrahim es-Sâlebî. (2002). *el-Keşfu ve'l-Beyan*, c. II, Thk. Ebû Muhammed b. Âşur, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arâbî, Beyrut, s. 86.

⁸⁴ Hâkim, a.g.e., c. I, s. 483.

⁸⁵ İbn Ebî Hâtim, a.g.e., c. I, s. 324.

⁸⁶ Taberî, a.g.e., c. III, s. 558.

⁸⁷ Taberî, a.g.e., c. III, s. 559.

girmediklerini ifade eden rivayetler çoktur.⁸⁸ Bazı âlimler bir takım rivayet ve açıklamalara dayanarak *Ahmes* kelimesine ihramlı manası geldiğini söylemişlerdir.⁸⁹ Sonuç olarak rivayet şâhidleri ile sahih bir rivayet olup ayetin nüzul sebebidir.

2.1.6. Bir özür sebebi ile ihramlı iken saçın kesilmesi

“Haccı ve umreyi Allah için tam yapın. Eğer (bunlardan) alıkonursanız kolayınıza gelen kurbanı gönderin. Kurban, yerine varıncaya kadar başlarınızı tıraş etmeyin. Sizden her kim hasta olursa yahut başından bir rahatsızlığı varsa, oruç veya sadaka veya kurban olmak üzere fidye gerekir. (Hac yolculuğu için) emin olduğunuz vakit kim hac günlerine kadar umre ile faydalanmak isterse, kolayına gelen bir kurban kesmek gerekir. Kurban kesmeyen kimse hac günlerinde üç, memleketine döndüğü zaman yedi olmak üzere oruç tutar ki, hepsi tam on gündür. Bu söylenenler, ailesi Mescid-i Haram civarında oturmayanlar içindir. Allah’tan korkun. Biliniz ki Allah’ın vereceği ceza ağırdır.”⁹⁰

Abdurrezzâk yukarıda zikredilen ayetin tefsirinde şu rivayeti nakletmektedir:

عبد الرزاق قال معمر أخبرني أيوب عن مجاهد عن عبد الرحمن بن أبي ليلى قال مر النبي صلى الله عليه وسلم على كعب بن عجرة وهو يوقد تحت قدر وهوام رأسه تتساقط عليه قال أتؤذيك هذه الهوام يا كعب قال نعم يا نبي الله فأمره أن يحلق رأسه وينسك نسكا أو يصوم ثلاثة أيام أو يطعم فرقا بين ستة مساكين.

Abdurrezzâk (ö. 211), Ma’mer b. Râşid (ö 154), Eyüp b. Ebî Temîme es-Sehtiyâni (131), Mücahid b. Cebr el-Kureşi (101), Abdurrahman b. Ebî Leyla (83) isnadıyla aşağıdaki rivayeti nakletmektedir.

“Hz. Peygamber (s.a.v) Ka’b b. Ucre’ye uğradı O çömleğinin altına ateş yakmaya çalışıyordu bu sırada başının bitleri üstüne dökülüyordu. “*Ey Ka’b böceklerin sana eziyet veriyor mu?*” deyince “*Evet, Ey Allah’ın elçisi*” diye cevap verdi. Bunun üzerine Resûlullah (s.a.v): “*Öyleyse başını tıraş et ve bir kurban kes yahut üç gün oruç tut ya da bir farak (yiyeyeği) altı fakire yedir*” buyurdu.”⁹¹

Abdurrezzâk mürsel olarak naklettiği bu rivayeti diğer kaynaklarda Mâlik b. Enes, Buhârî, Tirmizî, Müslim, İbn Mâce, Ebû Davûd, Nesâî, İbn Huzeyme, İbn

⁸⁸ Ahmed b. Ali İbn Hacer el-Askalâni. (1960). *Fethul Bâri Şerh Sahihi'l Buhârî, a.g.e., c. III, Dâr el-Marife, Beyrut, s. 621.*

⁸⁹ Taberî, a.g.e., c. III, s. 560.

⁹⁰ Bakara 2/196.

⁹¹ Abdurrezzâk, *Tefsiru'l-Kur'an, c. I, s. 75.*

Hibbân ve Dârekutnî Ka'b b. Ucre'den şâhid ve muttasıl tarikle nakletmektedirler. Taberî ve Taberânî, Abdurrahman b. Ebî Leyla'dan mürsel ve mutâbî bir tarikle rivayet etmektedirler.⁹²

Rivayet bir yerde cezm sigasıyla, iki yerde mu'an'an ve iki yerde kâle sigası ile nakledilmektedir. İbn Sa'd, isnadda yer alan ravilerden Eyyub b. Ebî Temîm es-Sahtiyânî hakkında sika, sebt ve hüccet olduğunu ifade etmektedir. Hasan el-Basrî onun Basralı gençlerin efendisi olduğunu haber vermektedir.⁹³ Mücahid b. Cebr el-Kureşî hakkında İbn Hibbân fakih, âbid, muttaki ve mutkındır demiştir.⁹⁴ İclî, Abdurrahman b. Ebî Leyla hakkında tâbiîden sika bir ravidir demiştir.⁹⁵

Hadis kaynaklarının birçoğunda geçen bu rivayetin kendi içinde bir takım ziyade ve farklılıklarının olduğunu müşahede etmekteyiz. Ka'b b. Ucre'ye tıraş olmasını emreden bu ve benzer rivayetlerin yanı sıra Hz. Peygamber'in (s.a.v) bizzat berber çağırarak tıraş ettirdiği de⁹⁶ nakledilmektedir. Hz. Peygamber (s.a.v) onun başında bu hali görüp tıraş ol dedikten sonra berber çağırarak onu tıraş ettirmiş olabilir. Yanından geçtiğinde bu halini gördüğünü ifade eden rivayet ile kendisine haber göndererek çağırıldığını ifade eden rivayeti de aynı şekilde anlayabiliriz.

Rivayet de “Kaşlarım ve bıyıklarım da dâhil bitlenmişti”,⁹⁷ “Sanki her bir saçın altında bir bit vardı”⁹⁸ ve “Gözümün kör olmasından endişe ettim”⁹⁹ şeklindeki ihtilaflar mana ile naklin bir neticesidir. Rivayet ilk raviden duyulan şekliyle kalmamış mana ile nakil esnasında ravilerin bazı tasarruflarına maruz kalmış ancak genel mana korunmuştur.

⁹² Mâlik b. Enes el-Esbahî. (1985). *el-Muvatta Rivayet Yahya el-Leysi*, c. I, Thk. Muhammed Fuad Abdulbâki, Dâru ihyâi't-Turâsi'l-Arâbî, Beyrut, s. 417; Buhârî, a.g.e., c. II, s. 644; Tirmizî, a.g.e., c. III, s. 288; Müslim, a.g.e., c. II, s. 862; İbn Mâce, a.g.e., c. II, ss. 1028-1029; Ebû Davûd, a.g.e., c. II, s. 110; Nesâî, *Sünen en-Nesâî*, c. V, s. 195; İbn Huzeyme, a.g.e., c. I, s. 91; İbn Hibbân, a.g.e., c. IX, s. 290; Dârekutnî, a.g.e., c. II, s. 298; Ebû Avâne, a.g.e., c. II, s. 413; Taberânî, *el-Mucemu'l-Kebîr*, c. XIX, s., 108; Taberî, a.g.e., c. III, s.72.

⁹³ Abdurrahman b. Ebî Bekr es-Suyûtî. (1969). *İs'âf el-Mü'btü bi'ricali el-Muvatta*. c.I, el-Mektebetü't-Ticariyye el-Kubra, Mısır, s. 6; Muhammed b. Hibbân b. Ahmed Ebû Hâtim el-Bustî. (1975). *es-Sikat*, c. VI, Thk. es-Seyyid Şerafeddin Ahmed, Dâru'l-Fikr, s. 53. İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, c. I, s. 117.

⁹⁴ İbn Hibbân, *es-Sikat*, c. V, s. 519.

⁹⁵ İclî, a.g.e., c. II, s. 86.

⁹⁶ İbn Hanbel, a.g.e., c. XXX, s.46.

⁹⁷ İbn Hanbel, a.g.e., c. XXX, s. 46.

⁹⁸ İbn Hanbel, a.g.e., c. XXX, s. 27.

⁹⁹ Ebû Dâvûd, a.g.e., c. II, s. 111.

Kesilen hayvanın inek olduğunu¹⁰⁰ ifade eden Taberânî rivayeti, birçok tarike muhalif, şaz ve münker kabul edilmiştir. Kaldı ki birçok rivayette Kâb b. Ucre'nin kurban kesecek imkânının olmadığını bizzat kendisi ifade etmiştir.¹⁰¹ İlgili Ayet ve hadislerin farklı rivayetlerine dayanarak fidyenin tertip veya tahyîr ifade ettiğini söylemek mümkündür. Şöyle ki rivayetlerin bir kısmında “*dilersen şunu dilersen şunu*”¹⁰² ifadelerine dayanarak serbestlik ifade ettiğini bir kısmında ise “*kesecek kurbanın var mı?*” dedi. O yok cevabı üzerine “*öyleyse üç gün oruç tut veya sadaka ver*”¹⁰³ ifadelerinden de kurban imkânı olmayanların diğer ikisinden birini seçmede serbest olduğunu ifade etti. Bazı tariklerde ise “*kurban kes*” dedi. O, yok deyince; “*sadaka ver*” dedi. O yine yok deyince; “*oruç tut*”¹⁰⁴ dedi şeklindedir. Bu rivayete dayanarak keffaretin *tertîp* (sırayla yapma) ifade ettiği söylenebilirse de âlimlerin genel kabulü ve muteber olan görüş bunlardan birini yapma konusunda kişinin serbest olmasıdır.¹⁰⁵

Sonuç olarak rivayet Mürsel olmakla birlikte şahidleri ile sıhhat derecesine yükselmektedir. Rivayet ayetle muhteva ve zaman açısından uyumludur.

2.1.7. İyiliği hem dünya hem ahiret için istemek

“*Onlardan bir kısmı da: Ey Rabbimiz! Bize dünyada da iyilik ver, ahirette de iyilik ver. Bizi cehennem azabından koru! derler.*”¹⁰⁶

Abdurrezzâk yukarıda zikredilen ayetin tefsirinde şu rivayeti nakletmektedir:

عبد الرزاق قال قال معمر وقال قتادة قال رجل اللهم ما كنت معاقبي به في الآخرة فاجعله لي في الدنيا
فمرض مرضا حتى أضني على فراشه فذكر للنبي صلى الله عليه وسلم شأنه فأتاه النبي صلى الله عليه وسلم فقيل
له إنه دعا بكذا وكذا فقال النبي صلى الله عليه وسلم لا طاقة لأحد بعقوبة الله ولكن قل ربنا آتانا في الدنيا حسنة
وفي الآخرة حسنة وقتنا عذاب النار فقالها فما لبث إلا أياما أو قال يسيرا حتى برأ.

Abdurrezzâk (ö. 211), Ma'mer b. Râşid (ö.154), Katâde b. Diâme (ö.117) isnadıyla aşağıdaki rivayeti nakletmektedir. “*Bir Adam 'Allah'ım bana ahirette vereceğin cezayı önden göndererek dünyada ver*” dedi. Öyle bir hasta oldu ki yatağa

¹⁰⁰ Taberânî, *el-Mucemu'l-Kebir*, c. XIX, s. 104.

¹⁰¹ Taberânî, *el-Mucemu'l-Kebir*, c. XIX, s. 109; Buhârî, a.g.e., II, 645. Müslim, a.g.e., c, II, s. 862.

¹⁰² Ebû Dâvûd, a.g.e., c.II, s. 110.

¹⁰³ Ebû Dâvûd, a.g.e., c.II, s. 110.

¹⁰⁴ Taberânî, *el-Mucemu'l-Kebir*, c. XIX, s. 108.

¹⁰⁵ Ebû Zekerîya Muhyiddin b.Şeref en-Nevevi. (b.t.y.). *el-Minhac Şerh Sahih Müslim b. el-Haccac*, c. I/VIII, Dâru ihyâi't-Turâsi'l-Arâbî, Beyrut, s. 392/122.

¹⁰⁶ Bakara 2/201.

düştü onun durumu Hz. Peygambere (s.a.v) anlatılınca yanına vardı. Dendi ki o şöyle şöyle dua etti. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.v) “Allah’ın azabına kimse takat getiremez (böyle deme) ancak Ey Rabbimiz Bize dünyada da iyilik ver, ahirette de iyilik ver. Bizi cehennem azabından koru” diye dua et. Adam bu duayı yaptıktan birkaç gün veya az bir zaman sonra iyileşti.”¹⁰⁷

Bu rivayeti aynı isnad ve metinle Taberî *mua’dal* olarak nakletmektedir.¹⁰⁸ Şevâhid rivayetleri ise Enes b. Mâlik tarikiyle Ahmed b. Hanbel, Abd b. Humejd, Tirmizî, Müslim, Bezzâr, Nesâî, Ebû Yalâ ve İbn Hibbân tarikiyle nakletmektedir. Tabarânî ise Âmir b. Husayb tarikiyle nakleder.¹⁰⁹

Rivayet iki yerde kâle sigası ile nakledilmektedir. Mürsel olan bu hadis diğer hadis kaynaklarında Enes¹¹⁰ ve Büreyde b. el-Husayb¹¹¹ yolu ile muttasıl bir şekilde nakledilmektedir. Her ne kadar rivayeti tefsirinde Abdurrezzâk mürsel olarak nakletse de tahrîcinden de anlaşıldığı üzere merfû müsned bir rivayettir. Bu açıdan rivayetin tahlili ile tespiti ve değerlendirmesi gerekmektedir. Râvilerden Katâde b. Diâme kader ve tedlis ile itham ediliyor olmasına rağmen sika olduğu hususunda birçok muhaddis ittifak etmiştir. Said b. Müseyyeb, onun hakkında “Irak’a ondan daha iyisi gelmemiştir” derken İbn Sîrîn’de “insanların hadiste en hafızı” demiştir.¹¹²

Bu rivayet hadis kaynaklarında farklı lafızlarla nakledilmiş olsa da anlam itibariyle birbirine yakın olduğu görülmektedir. Abdurrezzâk’ın ve Ebû Ya’lâ’nın naklettiği bir tarik de¹¹³ “Hz. Peygamber (s.a.v): “şöyle de (dua et)” buyurduktan sonra o şahıs bunu der ve şifa bulur” açıklaması yer almaktadır. Ancak Müslim’in ve Ebû Yâ’lâ’nın naklettiği ikinci tarikte “Hz. Peygamber (s.a.v) dua etti ve o şifa buldu”¹¹⁴ kaydı yer almaktadır. Rivayetlerin çoğunda Hz. Peygamber’in kendini

¹⁰⁷ Abdurrezzâk, *Tefsiru’l-Kur’ân*, c. I, s. 80.

¹⁰⁸ Taberî, a.g.e., c. IV, s. 204.

¹⁰⁹ İbn Hanbel, a.g.e., c. XIX, s. 105; Abd İbn Humejd el-Kissî. (1998). *Müsned Abd İbn Humejd*, c. I, Thk. Subhi’l-Bedri’l-Semarrâî- Mahmud Muhammed es-Saidî, Mektebetu’s-Sünne, Kahire, s. 411; Tirmizî, a.g.e., c. V, s. 521; Müslim, a.g.e., c. IV, s. 2068; Bezzâr, a.g.e., c. II, s. 314; Nesâî, *Sünen en-Nesâî*, c. IV, s. 358; Ebû Ya’lâ, a.g.e., c. VII, s. 81; İbn Hibbân, *es-Sikât*, c. III, s. 221; Süleyman b. Ahmed b. Eyyub et-Taberânî. (1985). *el-Mucemu’s-Sagîr – er-Ravdu’d-Dâni*, c. II, Thk. Muhammed Şekur Mahmud el-Hâc Emrir, el-Mekteb el-İslami/ Dâr Ammâr, Beyrut/Umman, s. 105. Tabarânî, *el-Mucemu’s-Sagîr – er-Ravdu’d-Dâni*, c. II, s. 105.

¹¹⁰ Müslim, a.g.e., c. IV, s. 2068. İbn Hanbel, a.g.e., c. XXI, s. 453.

¹¹¹ Tabarânî, *el-Mucemu’s-Sagîr – er-Ravdu’d-Dâni*, c. II, s. 105.

¹¹² İbn Hibbân, *es-Sikât*, c. V, s. 321; İbn Hacer, *Tehzibu’t-Tehzib*, c.VIII, s. 315. Mizzî, a.g.e., *Tehzibü’l-Kemal*, XXIII, 498.

¹¹³ Ebû Ya’lâ, a.g.e., c. VII, s. 81.

¹¹⁴ Ebû Ya’lâ, a.g.e., c. VI, s. 429; Müslim, a.g.e., c. IV, s. 2068.

ziyarete gelişinde hasta şahsın “وقد صار كالفرخ” “yeni doğmuş kuş yavrusuna (civciv) dönmüştü” ziyadesi vardır.¹¹⁵ Tabrâni rivayetinde Hz. Peygamber (s.a.v) “Rabbinden cezanı dünyada önden göndermesini mi talep ettin yoksa” diye soru sormuş, evet cevabını alınca; “Rabbinden afiyet isteseydin ya”¹¹⁶ buyurmuştur. Hadisten anlaşılacağı üzere Allah’tan afiyet istenmeli dünya ve ahiret iyiliği talep edilmelidir bela ve musibet celbedecek sözlerden uzak durulmalıdır.

Sonuç olarak bu rivayet senedinde inkitâ olmakla birlikte şahidler sebebiyle güçlenmektedir. Zaman ve muhteva açısından rivayet ayetle uyumludur.

2.1.8. Cuma gününün fazileti

*İnsanlar bir tek ümmet idi. Sonra Allah, müjdeleyici ve uyarıcı olarak peygamberleri gönderdi. İnsanlar arasında, anlaşmazlığa düştükleri hususlarda hüküm vermeleri için, onlarla beraber hak yolu gösteren kitapları da gönderdi. Ancak kendilerine kitap verilenler, apaçık deliller geldikten sonra, aralarındaki kıskançlıktan ötürü dinde anlaşmazlığa düştüler. Bunun üzerine Allah iman edenlere, üzerinde ihtilafa düştükleri gerçeği izniyle gösterdi. Allah dilediğini doğru yola iletir.*¹¹⁷

Abdurrezzâk yukarıda zikredilen ayetin tefsirinde şu rivayeti nakletmektedir:

عبد الرزاق قال نا معمر عن سليمان الأعمش عن أبي صالح عن أبي هريرة في قوله تعالى { فهدى الله الذين آمنوا لما اختلفوا فيه من الحق بإذنه } قال قال النبي صلى الله عليه وسلم نحن الآخرون الأولون يوم القيامة نحن أول الناس دخولا الجنة بيد أنهم أوتوا الكتاب من قبلنا وأوتيناها من بعدهم فهذا اليوم الذي اختلفوا فيه هدايا الله له فالتاس لنا تبع فيه غدا لليهود وبعد غد للنصارى.

Abdurrezzâk (ö. 211), Ma’mer b. Râşid (ö 154), Süleyman b. Mehran el-A’mes(148), Zekvan Ebû Sâlih es-Semmân (101), Ebû Hüreyre (57) isnadıyla aşağıdaki rivayeti nakletmektedir.

“Kıyamet günü biz, hem son ve hem de ilk olanlarız.(Biz kıyamet gününde, sonra gelmiş ilkleriz.) İnsanların Cennet’e ilk girecek olanları bizleriz. Oysaki kitap bizden önce onlara verilmiş, onlardan sonra bizlere verilmiştir. Hakkında ayrılığa düştükleri bu günü Allah, bizlere gösterdi (muvaffak kıldı), böylece tüm insanlar bize

¹¹⁵ İbn Hanbel, a.g.e., c. III, s. 288; Muslim, a.g.e., c. IV, s. 2069; Ebû Yâ’lâ. A.g.e., c. VI, s. 227.

¹¹⁶ Taberânî, *el-Mucemu’s-Sagîr*, c. II, s. 105.

¹¹⁷ Bakara 2/213.

*uymuş oldular. Ertesi gün (Cumartesi) Yahudilerin daha ertesi gün de Hıristiyanların (kutsal) günü oldu.”*¹¹⁸

Bu rivayetin pek çok şevâhidini Şafîî, İshâk b. Rahûye, Ahmed b. Hanbel, Buhârî, Müslim, Bezzâr, Nesâî, Ebû Avâne, Dârekutnî ve Beyhakî nakletmektedir.¹¹⁹

Rivayet bir yerde cezm sigasıyla, üç yerde mu’an’an ve bir yerde kâle sigası ile nakledilmektedir. Rivayetin sened ricalinden Süleyman b. Mehran el-A’meş hakkında İbn Hibbân müdellis demiş olmasına rağmen muhaddislerin geneli sika olduğunu ifade etmişlerdir. İclî onun sika olduğunu ve devrinin Kufe muhaddisi olduğunu söylemiştir.¹²⁰ Zekvan Ebû Sâlih es-Semmân hakkında Abdullah b. Ahmed b. Hanbel, Yahya b. Main, Ebû Hatim, Ebû Zur’a ve İbn Sad, sika demişlerdir.¹²¹

Hadiste geçen *son ve ilk olanlarız* ifadesinden maksat dünyada ümmet olarak sonradan gelip te ahirette öne geçenleriz manası verilmektedir. Bu nebevi söz İlk diriltilen, ilk hesaba çekilen, aralarında ilk hüküm verilen ve cennete ilk girecek olan ümmet manasına gelen bir ifadedir. Bununla beraber haftanın bir günü olan Cuma günü ile ehli kitabın önüne geçme veya işittik ve isyan ettik diyen ehli kitabın aksine işittik ve itaat ettik demekle kabul ve itaatte onların önüne geçme manası kastedilmiş olabilir¹²². Ancak gerek bu rivayet gerekse Müslim’in rivayetleri¹²³ ilk görüşün daha güçlü olduğunu göstermektedir. “بيد” kelimesi *halbuki* manasını ifade eden bir kelimedir. Sebebiyet bildirdiğini de söyleyenler olmuştur.¹²⁴ Buhari ve Müslim de “*Ehli kitaba Cuma farz kılındı*” ifadesi bu günü tazim etmeleri ve onda toplanmaları meselesi vucup ifade eden bir emir olup onu yapmadılar mı yoksa seçimlerine bırakılmış onlarda başkasını tercih mi ettiler hususu âlimler tarafından tartışılmıştır. İlk görüşü savunanlar İbn Ebî Hatim tefsirinde Süddî’den naklen “*Allah onlara*

¹¹⁸ Abdurrezzâk, *Tefsiru’l-Kur’ân*, c. I, s. 82.

¹¹⁹ Muhammed b. İdris eş-Şafîî. (b.t.y.). *Müsned eş-Şafîî*, c. I, Daru’l-Kütubi’l-İlmiyye, Beyrut, s. 61; İshâk b. İbrahim b. Muhalled b. Rahûye. (1991). *Müsned İshâk b. Râhûye*. c. I, Thk. Abdulgafûr el-Belveşî, Mektebetu’l-İmân, el-Medîne, s. 310; İbn Hanbel, a.g.e., c. XIII, s. 135; Buhârî, a.g.e., c. I, s. 299-305; Müslim, a.g.e., c. II, ss. 585-586; Bezzâr, a.g.e., c. II, s. 456; Nesâî, sssc. III, s. 85; Ebû Avâne, a.g.e., c. II, ss. 126-127; Dârekutnî, a.g.e., c. II, s. 3; Ahmed b. el-Huseyin el-Beyhakî. (1989). *es-Sünen’s-Sagir*, c. I, Thk. Abdulmuti Emin kal’aci, Camiat ed-Dirâsât el-İslamiyye, Pakistan/Karâşî, s. 230; İbn Ebî Şeybe, a.g.e., c. XVI, s. 512.

¹²⁰ İclî, a.g.e., c. I, s. 432; Mizzî, a.g.e., c. XII, s. 76; İbn Hacer, *Tehzibu’t-Tehzib*, c. IV, s. 195; İbn Hibbân, *es-Sikât*, c. IV, s. 302.

¹²¹ İbn Hacer, *Tehzibu’t-Tehzib*, c. III, s. 189; Mizzî, a.g.e. c. XIII, s. 513.

¹²² İbn Hacer, *Fethul Bâri Şerh Sahihi’l Buhârî*, c. II, s. 354.

¹²³ Müslim, a.g.e., c. II, ss. 585/586.

¹²⁴ el-Hüseyin b. Mesud el-Beğavi. (1983). *Şerhü’l-Beğavi*, c. IV, Thk. Şuayb el-Arnaûd-Muhammed Zühayr eş-Şevîş, el- Mektebu’l- İslami, Beyrut, s. 201.

*cumayı farz kıldı ancak onlar bunu kabullenmeyip ey Musa, Allah cumartesi hiçbir şey yaratmadı bize cumartesini (değerli) kıl” dediler*¹²⁵ rivayetini ve ehli Kitâb’ın karakteristik yapısını delil getirirken diğerleri âlimler ise Taberî’nin tefsirinde İbn Ebî Âlâ’dan naklen “*Cumayı istediler ancak yanılıp onun yerine cumartesini seçtiler*”¹²⁶ rivayetini ve ayetin “muhalefet ettiler” lafzı yerine “ihtilafa düştüler” lafzını kullanmasını delil olarak zikrettiler.¹²⁷

“*O güne bizi muvaffak kıldı*” ifadesinde Cuma’nın bize bildirilmesi ilk baştan itibaren vahiy yoluyla mı yoksa içtihat yoluyla mı oldu sorusuna şöyle cevap vermemiz mümkündür: Abdurrezzâk’ın *Musannefin*’de geçen rivayete dayanarak meselenin başta içtihat edilerek kararlaştırıldığını daha sonra vahiy ile teyit edildiğini anlamaktayız. Rivayette Hz. Peygamber (s.a.v) Medine’ye gelmeden önce Ensar’ın bir araya gelip ehli kitabın toplandıkları günlerinin olduğunu kendilerinin de böyle bir günlerinin olmasında fayda olduğuna kanaat getiriyorlar ve *Urûba* diye isimlendirilen Cuma gününü kararlaştırıp Esad b. Zûrâre nin imametinde namaz kılıp Allah’ı anmak için toplanıyorlar ve toplandıkları güne toplanma manasını ifade eden Cuma ismini veriyorlar.¹²⁸

Sonuç olarak rivayet sahih olup ayetle zaman ve muhteva açısından uyumludur.

2.1.9. Haram aylarda savaş

“*Sana haram ayı, yani onda savaşmayı soruyorlar. De ki: O ayda savaşmak büyük bir günahdır. (İnsanları) Allah yolundan çevirmek, Allah’ı inkâr etmek, Mescid’i Haram’ın ziyaretine mani olmak ve halkını oradan çıkarmak ise Allah katında daha büyük günahdır. Fitne de adam öldürmekten daha büyük bir günahdır. Onlar eğer güçleri yeterse, sizi dininizden döndürünceye kadar size karşı savaşa devam ederler. Sizden kim, dininden döner ve kâfir olarak ölürse, onların yaptıkları işler dünyada da ahirette de boşa gider. Onlar cehennemliktirler ve orada devamlı kalırlar.*”¹²⁹,

¹²⁵ İbn Ebî Hâtim, *Tefsir İbn Ebî Hâtim*, c. VIII, s. 2307.

¹²⁶ Taberî, a.g.e., c. XVII, s. 320.

¹²⁷ Ebû el-Fadl İyâz b. Musa b. İyâz b. Amrun el-Yahsabi es-Sübtî. (1998). *İkmal el-Mu’lim Bifevâidi Müslim*, c. III, Thk. Yahya İsmail, Dâr el-Vefa, Mısır, s. 248.

¹²⁸ Abdurrezzâk, *Tefsiru’l-Kur’ân*, c. III, s. 159.

¹²⁹ Bakara 2/217.

Abdurrezzâk yukarıda zikredilen ayetin tefsirinde şu rivayeti nakletmektedir:

قال الزهري وكان النبي صلى الله عليه وسلم فيما بلغنا يحرم القتال في الشهر الحرام ثم أحل له بعد.

Abdurrezzâk (ö. 211/), Muhammed b. Şihab ez-Zühri (124) isnadıyla aşağıdaki rivayeti nakletmektedir:

Bize ulaşan (haberlere) göre Hz. Peygamber (s.a.v) “*haram aylarında savaşmayı haram kılıyordu daha sonraları bu ona mubah kılındı.*”¹³⁰

Rivayet, sebebi vürudu ile bitişik zikredildiğinden dolayı orada zikredilen sened ricalinin burada tekrarlanmayıp kısaltmaya gidilmiş olma ihtimali vardır. Onun için rivayet sadece bir raviden ve bir yerde kâle sigası ile nakledilmektedir. Nitekim aynı rivayrti Taberî tefsirinde Zühri, Ma'mer, Abdurrazzak ve Hasan b. Yahya tarikiyle nakletmektedir.¹³¹ Mürsel olan bu rivayetin sebebi vurudu şöyledir Müslümanlardan birisinin müşrik olan Am'r b. el-Hadramiyi haram aylarından biri olan recep ayında öldürmesi üzerine müşrikler Müslümanlar haram aylarına saygı göstermeyip onda kan döküyorlar diye kınamışlar ve bunun üzerine mezkûr ayet nazil olmuştur.

Abdurrezzâk ve birçok âlim bu ayetin tevbe suresinin 36. Ayeti ile nesh edildiğini söylemekte ve bir kısım âlimler de bu hükmün sabit olup nesh edilmediğini ve geçerliliğini koruduğunu söylemektedirler. Burada neshin vuku bulduğunu kabul etmeyenler *De ki: O ayda savaşmak büyük bir günahdır* ayetine ve Ahmed b. Hanbel'in *Müsned'* in de geçen Hz. Peygamber (s.a.v) *haram aylarda kendisi ile veya kendileriyle savaşılmadığı müddetçe savaşmazdı. Savaş haram aylarına denk geldiğinde ise bitmesini bekledi*¹³² rivayetine dayanmaktadırlar diğerleri ise tevbe suresinin 5. ve 36. Ayeti ile nesh edildiğini uygulamanın da bunu teyit ettiğini ifade etmektedirler. Şöyle ki Hz. Peygamber (s.a.v) Hevezân kabilesiyle Hüneyn'de Sakif kabilesiyle de Tâift'e savaşmıştır ayrıca Ebû Âmir'i müşriklerle savaşsın diye Evtas'a göndermiştir bunlarda haram aylarında vuku bulmuş hadiselerdir. Kaldı ki vuku vaktinde kimsenin ihtilafa düşmediği Rıdvan beyatında Hz. Peygamber'in (s.a.v) elçi olarak gönderdiği Hz. Osman'ın (r.a.) müşrikler tarafından Mekke de öldürüldüğü (asılsız ve yalan) haberi gelince Hz. Peygamber (s.a.v) sahabeler den ölümüne

¹³⁰ Abdurrezzâk, *Tefsiru'l-Kur'ân*, c. I, s. 88.

¹³¹ Taberî, a.g.e., c. IV, s. 313.

¹³² İbn Hanbel, a.g.e., c. XXII, s. 438.

savaşıncıklarına dair beyat almıştır. Bu savaş kararının haram aylarda olduğu aşikârdır. Kronolojik olarak bu ayetin hicretin 2. Yılında yukarıda zikrettiğimiz hadise üzerine indirildiği görülmektedir. Rıdvan beyati hicretin 6. Yılında ve Hevezân ve Sakif kabilesiyle savaşın 8. Yılında olduğunu görmekteyiz.¹³³ Bu da neshin vuku bulma şartlarından biri olan nesh edenin sonradan gelmiş olma şartının tahakkuk ettiğini açıkça göstermektedir.

2.1.10. Bedir ehlinin sayısı

“Nice az sayıda bir birlik Allah’ın izniyle çok sayıdaki birliği yenmiştir. Allah sabredenlerle beraberdir.”¹³⁴

Abdurrezzâk yukarıda zikredilen ayetin tefsirinde şu rivayeti nakletmektedir:

نا عبد الرزاق قال نا معمر عن قتادة في قوله تعالى { كم من فئة قليلة غلبت فئة كثيرة } إن النبي صلى الله عليه وسلم قال لأصحابه يوم بدر أنتم بعدة أصحاب طالوت ثلاثة مائة.

Abdurrezzâk (ö. 211), Ma’mer b. Râşid (ö 154), Katâde b. Diâme (ö.117) isnadıyla aşağıdaki rivayeti nakletmektedir:

Hz. Peygamber (s.a.v) “Bedir günü ashabına siz Tâlut’un ashabı adedince üç yüz kişisiniz.”¹³⁵

Bu rivayeti Abdurrezzâk tarikiyle Mürsel olarak Taberî nakletmektedir.¹³⁶ Bu rivayetin şevâhidlerini Berâ b. Âzib tarikiyle Ahmed b. Hanbel, Buhârî, Tirmizî, İbn Mâce, İbn el-Ca’d ve İbn Hibbân nakletmekte, Bezzâr ise Ebû Musâ el-Eşarî tarikiyle nakletmektedirler.¹³⁷

Rivayet bir yerde cezm sigasıyla ve bir yerde de mu’an’an bir şekilde nakledilmektedir. Mürsel olan bu rivayeti diğer rivayetlerle karşılaştırdığımızda bir takım ziyadelerin olduğunu özellikle sayı konusunda bazı farklılıkların mevcudiyetini müşahede ediyoruz.

¹³³ Taberî, a.g.e., c. IV, s. 315.

¹³⁴ Bakara 2/249.

¹³⁵ Abdurrezzâk, *Tefsiru’l-Kur’ân*, c. I, s. 101.

¹³⁶ Taberî, a.g.e., c. V, s. 351.

¹³⁷ İbn Hanbel, a.g.e., c. XXX, s. 524; Buhârî, a.g.e., c. IV, s. 1457; Tirmizî, a.g.e., c. IV, s. 152; İbn Mâce, a.g.e., c. II, s. 944; İbn el-Ca’d, a.g.e., c. I, s. 375; İbn Hibbân, a.g.e., c. XI, s. 120; Bezzâr, a.g.e., c. VIII, s. 49; Beyhakî, c. XIV, s. 383.

Rivayetlerin birçoğunda, “Hz. Peygamber’in (s.a.v) *ashabı olarak aramızda şöyle konuşuyorduk*”¹³⁸veya “*Ashap olarak şöyle konuşuyorlardı*”¹³⁹ ifadeleriyle Abdurrazzâk ve Tabarâni’nin rivayetinde Hz. Peygamber’in (s.a.v) “*gelin sayınızı ortaya çıkarın buyurması üzerine sayım yapıldı ve biz üçyüz on üç kişi çıktık bunu üzerine Hz. Peygamber’e (s.a.v) haber verdiğimizde sevindi ve Allah’a hamdetti ve şöyle dedi: Tâlutun ashabı adedince*”¹⁴⁰ rivayeti ilk bakışta bunun sahabe sözümü yoksa bizzat Hz. Peygamber’in (s.a.v) sözümü olduğu konusunda bir farklılık arz ettiği izlenimini doğurmaktadır. Ancak Taberânî’nin hadiseyi detayları ile anlatması, bununda filli bir durum olması ve gaybî bir meseleyi güçlükle ondan öğrenmiş olma ihtimalleri bu sözü bizzat Hz. Peygamber’den (s.a.v) işittiklerini ve onun ifadesi olduğunu ortaya koymaktadır.

Sayı hususunda bir takım farklılıklar söz konusu olup Abdurrezzâk’ın rivayetinde üç yüz, Tabarâni ve Tirmizî’nin rivayetlerinde üç yüz on üç,¹⁴¹ İbn İshak’ın *siyerin* de üç yüz on dört,¹⁴² İbn Hacer’in *Feth*’in de üç yüz on dört sonra bir kişi katılıyor üçyüz on beş oluyor,¹⁴³ Bezzâr’ın rivayetinde üç yüz on yedi,¹⁴⁴ Müslim’in ve Abd b. Humeyd’in rivayetinde ise bedir ehlinin sayısı üç yüz on dokuz,¹⁴⁵ rivayetlerin birçoğunda ise üç yüz on kûsur ifadesi de kullanılmıştır. Muhtemel ki sonradan katılanlar veya Hz. Peygamber’in (s.a.v) sayılıp sayılmadığı ya da var olup savaşa katılamayan çocuklarda dâhil edilip sayım yapılmış olması sayı farklılıklarına sebep olmuş olabilir. Rivayetler de Tâlut’un yanındakilerden maksat nehirden bir avuç içmek ile yetinip kendisi ile savaşa katılmaya hak kazananlardır. Bu katılanların tamamının mümin olduğu da Berâ b. Âzip tarafından gelen rivayetlerde bildirilmektedir.

2.2. Enfal Suresi

2.2.1 Allah’ın va’di

“*Hatırlayın ki, Allah size, iki taifeden (kervan veya Kureyş ordusundan) birinin sizin olduğunu vadediyordu; siz de kuvvetsiz olanın (kervanın) sizin olmasını*

¹³⁸ Tirmizî, a.g.e., c. IV, s. 152.

¹³⁹ İbn el-Ca’d a.g.e., c. I, s. 375.

¹⁴⁰ Taberânî, *el-Mucemu’l-Kebir*, c. IV, s. 174.

¹⁴¹ Tirmizî, a.g.e., c. IV, s. 152; Taberânî, *el-Mucemu’l-Kebir*, c. IV, s. 174.

¹⁴² Muhammed b. İshak b. Yesar. (1981). *Siret İbn İshak el-Müsemmat bi-Kitab el-Mübtada ve’l-Mebas ve’l-Meğazî*, c. I, Thk. Muhammed Hamidullah, Hayra Hizmet Vakfa, Konya, s. 288.

¹⁴³ İbn Hacer, *Fethul Bâri Şerh Sahihi’l Buhârî*, c.VII, s. 291.

¹⁴⁴ Bezzâr, a.g.e., c. VIII, s. 49.

¹⁴⁵ Müslim, a.g.e., c. III, s.1384; Abd İbn Humeyd, a.g.e., c. I, s. 41.

*istiyordunuz. Oysa Allah, sözleriyle hakkı gerçekleştirmek ve (Kureyş ordusunu yok ederek) kâfirlerin ardını kesmek istiyordu.*¹⁴⁶

Abdurrezzâk yukarıda zikredilen ayetin tefsirinde şu rivayeti nakletmektedir:

عبد الرزاق عن إسرائيل بن يونس عن سماك بن حرب عن عكرمة عن ابن عباس قال قيل للنبي صلى الله عليه وسلم حين فرغ من بدر عليك العير ليس دونها شيء قال فناداه العباس لا يصلح فقال له النبي صلى الله عليه وسلم لم قال لأن الله وعدك إحدى الطائفتين وقد أعطاك ما وعدك قال صدقت.

Abdurrezzâk (ö. 211), İsrail b. Yunus (ö. 160), Semmâk b. Harb ez-Zühîlî (ö.123), İkrime el-Kuraşî (ö. 104), Abdullah b. Abbas (ö.68) isnadıyla aşağıdaki rivayeti nakletmektedir

“Bedir dönüşünde Hz. Peygamber’e (s.a.v) korumasız olan kervanı ele geçirelim denildi. Bunun üzerine Hz. Abbas Peygamber’e (s.a.v) olmaz diye seslendi. Hz. Peygamber (s.a.v) sebebini sorunca, çünkü Allah Sana iki guruptan birini vadetti ve vadini Sana gerçekleştirdi diye cevap Verdi. Hz. Peygamber’de (s.a.v) “*Doğru söyledin*” diye cevap verdi.¹⁴⁷

İbn Ebî Şeybe, Ahmed b. Hanbel, Tirmizî, Bezzâr, Ebû Ya’lâ ve Taberânî rivayeti tahrîc etmiştir.¹⁴⁸

Rivayetin isnadı dört yerde an temrîz ve bir yerde kâle sigası ile nakledilmektedir. İbn Hacer, Aynî ve İbn Sa’d, ravilerden İsrail b. Yunus’un sika olduğunu¹⁴⁹ ifade etmekle beraber İbn Hacer, Ali b. el-Medînînin onun hakkında *zayıf*, Ahmed b. Hanbel’in İsrail için *sika, seb’t*, Nesâî’nin ise *leyse bihî be’sun* demektedir. İsrâil’in Kur’an’ın surelerini ezberlediğim gibi Ebû İshak’tan rivayetlerini ezberliyordum dediği de nakledilmektedir.¹⁵⁰

Muhaddisler, Semmak b. Harb’in sika olmakla birlikte *sûi’l-hıfz* olduğunu da ifade etmişlerdir. Ayrıca Yakub’un İkrime’den rivayetlerinde Semmak’ın

¹⁴⁶ Enfal 8/7.

¹⁴⁷ Abdurrezzâk, *Tefsiru’l-Kur’ân*, c. I, s. 255.

¹⁴⁸ İbn Ebî Şeybe, a.g.e., c. VII, s. 361; İbn Hanbel, a.g.e., c. V, s. 142; Tirmizî, a.g.e., c. V, s. 120; Bezzâr, a.g.e., c. II, s. 165; Ebû Ya’lâ, a.g.e., c. IV, s. 261; Taberânî, *Mu’cemu’l-Kebîr*, c. XI, s. 279.

¹⁴⁹ İbn Hacer, *Tehzibu’t-Tehzîb*, c. IV, s. 204; Aynî, *Meâni’-Ahyâr*, I, 54.

¹⁵⁰ İbn Hacer, *Tehzibu’t-Tehzîb*, c. I, s. 229.

muzdaribu'l-Hadis olduğunu haber vermektedir.¹⁵¹ Tirmizî bu rivayetin *hasen sahih* olduğunu¹⁵², Hâkim ve Zehebî de isnad açısından rivayetin *sahih* olduğunu dile getirmektedir.¹⁵³ Elbânî ise isnadın *zayıf* olduğunu ifade etmektedir.¹⁵⁴

Nevevi İkrime'nin sika olduğunu ifade etmiş ve Yahya b. Maîn, Ebû Hatim, İclî, İbn Sa'd ve Buhârî'nin sika saymalarını delil göstererek İkrime'yi cerh edenlere bu imamların cevaplarını zikretmiştir.¹⁵⁵ Aynî ve Mizzî onun hakkında âlimlerden nakille şu tespitlerde bulunduğu görülmektedir: Ahmed b. Hanbelî ve Zübeyrî'nin onu *Hâricî ve muzdaribu'l-hadis* olmakla, Said b. Meseyyib ve Muhammed b. Sirîn'de onu *yalancı* olmakla vasıflandırmıştır. İmam Mâlik onun hakkında *sika değil hadisini almayın* dedikten sonra âlimler ona *sika* dediğini de haber vermektedir.¹⁵⁶

Rivayetin isnadı her ne kadar Hz. Peygamber'e (s.a.v) ref edilse de İbn Abbas'ın Bedir harbinde bulunamadığı ve Mekke de bulunup yaşının küçük olduğu bilinmektedir. Bu açıdan rivayet sahabe mürselidir. Ayrıca raviler İsrail, Semmak ve İkrime tenkide uğramıştır. Rivayetin isnadındaki bu zaaf nedeniyle Musannefi'ne almasa da ayetin tefsirinde Hz. Peygamber'e ref edilen bir haberi tefsir için naklettiği anlaşılmaktadır.

Rivayetin aynı tarikle gelmesine rağmen bazı küçük ilavelerle nakledildiği görülmektedir. Tirmizî, Abd b. Humeyd tarikiyle Abdurrezzâk'tan “وهو في وثاقه” ziyadesi ile nakletmektedir. Bezzâr, Ahmed b. Hanbel, Beyhakî, İbn Ebî Şeybe ve Tabarânî ise isnadın ortak ravsi İsrâil b. Yûnus tarikinde “وهو أسير في وثاقه” ziyadesi ile rivayet etmektedir.¹⁵⁷ Rivayet ve ayet uyumlu olup hadis ilmi açısından delil alınabilecek nitelikte değildir.

2.2.2 İslamda mirası kimin alacağı

“İman edip de hicret edenler, Allah yolunda mallarıyla, canlarıyla cihad edenler ve (muhacirleri) barındırıp yardım edenler var ya, işte onların bir kısmı diğer

¹⁵¹ İbn Hacer, *Takribü't-Tehzîb*, s. 104; Aynî, *Meâni'-Ahyâr*, c. I, ss. 485-486; Muhammed b. Sa'd b. Menî'. (1968). *Tabakâtü'l-Kübrâ*, c. VI, Thk. İhsân Abbas, Dâru Sâdır, Beyrut, s. 374.

¹⁵² Tirmizî, a.g.e., c. V, s. 120.

¹⁵³ İbn Hanbel, a.g.e., c. II, s. 14.

¹⁵⁴ Tirmizî, a.g.e., c. V, s. 269.

¹⁵⁵ Nevevî, *Tehzibü'l-Esmâi ve el-Lügat*, c. I, s. 478.

¹⁵⁶ Aynî, *Magâni'l-Ahyâr fi Şerhi Esâmî Ricâli Maâni'l-Asâr*, c. III, s. 386; Mizzî, a.g.e., c. XX, s. 264.

¹⁵⁷ İbn Hanbel, a.g.e., c. III, s. 466; Bezzâr, a.g.e., c. II, s. 165; Ahmed b. el-Huseyin el-Beyhakî. (1990). *Şu'ab el-İman*. c. XIV, Thk. Muhammed es-Saîd Besyûni Zağlul, Daru'l-Kütubi'l-İlmiyye, Beyrut, s. 376; İbn Ebî Şeybe, a.g.e., c. XX, s. 327; Taberânî, *el-Mucemu'l-Kebir*, c. XI, s.279.

bir kısmının dostlarıdır. İman edip de hicret etmeyenlere gelince, onlar hicret edinceye kadar size onların mirasından hiçbir pay yoktur. Eğer onlar din hususunda sizden yardım isterlerse, sizinle aralarında sözleşme bulunan bir kavim aleyhine olmaksızın (o Müslümanlara) yardım etmek üzerinize borçtur. Allah yapacaklarınızı hakkıyla görmektedir.”¹⁵⁸

“Sonradan iman eden ve hicret edip de sizinle beraber cihad edenler de sizdendir. Allah’ın kitabına göre yakın akrabalar birbirlerine (varis olmağa) daha uygundur. Şüphesiz ki Allah her şeyi bilendir.”¹⁵⁹

Abdurrezzâk yukarıda zikredilen ayetlerin tefsirinde şu rivayeti nakletmektedir:

عبد الرزاق عن معمر عن قتادة في قوله تعالى { ما لكم من ولايتهم من شيء } قال كان المسلمون يتوارثون بالهجرة وأخى بينهم النبي صلى الله عليه وسلم فكانوا يتوارثون بالإسلام وبالهجرة وكان الرجل يسلم ولا يهاجر فلا يرث أخاه فنسخ ذلك قوله تعالى { وأولو الأرحام بعضهم أولى ببعض في كتاب الله من المؤمنين }.

Abdurrezzâk (ö. 211), Ma’mer b. Râşid (ö 154), Katâde b. Diâme (ö.117)“onlar hicret edinceye kadar size onların mirasından hiçbir pay yoktur” ayeti hakkında şu açıklamasını nakletti: Müslümanlar hicret esasına göre mirasçı oluyorlardı. Hz. Peygamber (s.a.), Muhacirlerle Ensar arasında kardeşlik sözleşmesi yapınca hem İslam hem de hicret esasına göre mirasçı oldular. Mekkeli Müslüman kişi hicret etmediği takdirde Müslüman Muhacir akrabasına mirasçı olamıyordu. Bu durum “Zevi’l-erham (akrabalar) Allah’ın kitabında birbirlerine daha yakındır” ayeti ile nesh oldu.¹⁶⁰

İsnad iki yerde an temrîz sigası ile nakledilmektedir. Yukarda zikredildiği üzere kaderi olmak ve tedlisle suçlanan Katede’den mürsel bir tarikte nakledilen rivayet; Teyalisî, Tabarânî ve Beyhakî ¹⁶¹ İbn Abbas tarîkiyle isnadı merfû olarak nakledildiği görülmektedir. Daha sonraki müellifler Tayalisî’den rivayeti aşağıdaki şekliyle nakletmektedirler:

¹⁵⁸ Enfal 8/72.

¹⁵⁹ Enfal 8/75.

¹⁶⁰ Abdurrezzâk, *Tefsiru’l-Kur’ân*, c. I, s. 262.

¹⁶¹ Tayâlisî, a.g.e., c. IV, s. 398; Taberânî, *el-Mucemu’l-Kebîr*, c.XI, s.284; el-Beyhâkî, *Es-Sünenü’l-Kübrâ*, c. VI s.262.

حدثنا أبو داود قال حدثنا سليمان عن سماك عن عكرمة عن ابن عباس قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم بين اصحابه وورث بعضهم من بعض حتى نزلت واولو الأرحام بعضهم أولى ببعض فتركوا ذلك وتوارثوا بالنسب

İsnad da yer alan ravilerden Süleymân b. Kırım b. Muaz hakkında âlimler, zayıf ve Şîa'ya mensup olmakla tenkit ettikleri görülmektedir.¹⁶² İkrime b. Semmâk hakkında âlimler zayıf olduğunu söylemekte, özellikle İkrime'den rivayetlerinde muztarib olduğu ifade edilmektedir.¹⁶³ Rivayetin an temrîz sigası ile nakledilmesi ve iki ravisinin âlimlerce tenkit edilmesi sebebiyle isnadı açısından zayıftır.

Bu rivayet metinleri anlam olarak Tayâlisî ve Abdurrezzâk'ta aynı olsa da bazı lafız farklılıkları bulunmaktadır. Ancak Abdurrezzâk *Musannef*'inde bu ayetin nesh sebebi olarak zikredilen hicret kardeşliğinden bahsetmez. Sadece Cahiliye döneminde yeminle mirasçı olma akdinden bahseder.¹⁶⁴ Ebû Davûd ve Kurtubî muhâcir akrabası olan bir kimsenin hicret etmeden akrabasına mirasçı olamayacağı rivayetini aktardıktan sonra mezkûr ayetle bunun nesh edildiğini beyan etmişlerdir.¹⁶⁵

Rivaytlere tetkik ettiğimizde şu anlaşılıyor ki İslam'ın gelmesiyle *hulf* antlaşma mirası kaldırılmış, cahiliyede var olan antlaşma yapanlar arasında altıda bir mirastan pay alma düzenlemesinin yansırı Müslümanların hicret kardeşleri arasında işletilmiş olan miras hukuku da bu ayetin inmesiyle sona ermiş sadece akrabalar arasında miras cari olduğu beyan edilmiştir. Miras düşen akrabalar dışındakilere vasiyet ve yardım kabilinden destek olma imkânı bâki kalmıştır.

2.3. Âl-i İmran Suresi

2.3.1. Müteşabihatı tartışmanın yasaklığı

“Sana Kitab'ı indiren o'dur. Onun (Kur'an'ın) bazı ayetleri muhkemdir ki, bunlar Kitab'ın esasıdır. Diğerleri de müteşabihdir. Kalplerinde eğrilik olanlar, fitne çıkarmak ve onu tevil etmek için ondaki müteşabih ayetlerin peşine düşerler. Hâlbuki Onun tevilini ancak Allah bilir. İlimde yüksek payeye erişenler ise: Ona inandık; hepsi Rabbimiz tarafındandır, derler. (Bu inceliği) ancak akliselim sahipleri düşünüp

¹⁶² Ahmed b. Kaymaz ez-Zehbî,. (2008). *Mizânu'l-İ'tidâl*. C. III, Tah. Ali Muavved, Daru Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, s. 310; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, c. IV, s. 187.

¹⁶³ Zehbî, *Mizânu'l-İ'tidâl*, c. III, S. 326; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, c. XI, s. 354.

¹⁶⁴ Abdurrezzâk, *Tefsîru'l-Kur'an*, c.X, s. 305; Ebû Dâvûd, a.g.e., c.IV, s.546; Bezzâr, a.g.e., c. II, s.194; Beyhâkî, *es-Sünen's-Sagir*, c. II, s. 365.

¹⁶⁵ Ebû Dâvûd, a.g.e., c.III, s. 89; Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Farh Şemseddin el-Kurtubî. (2003). *el-Camî li Ahkam'i-Kur'an*, c. XIV, Thk. Hişam Semîr el-Buhârî, Âlem el-Kutub, Riyad, s. 123.

*anlar.*¹⁶⁶ Abdurrezzâk yukarıda zikredilen ayetin tefsirinde şu rivayeti nakletmektedir:

عبد الرزاق قال حدثنا معمر عن أيوب عن ابن أبي مليكة عن عائشة أن النبي صلى الله عليه وسلم قرأها فقال إذا رأيتم الذين يجادلون فيه فهم الذين عنى الله فاحذروهم.

Abdurrezzâk (ö. 211), Ma'mer b. Râşid (ö.154), Eyüp es-Sahtiyâni (ö.131), İbn Ebî Müleyke (ö. 117), Âişe bnt. Ebû Bekir'den (ö.57) isnadıyla an temrîz sigası ile sika ravilerden rivayeti müsned olarak nakletmektedir.

“Hz. Peygamber (s.a.v) ayeti okudu ve şöyle dedi: “*Onda (müteşabih ayetlerde) tartışmaya girenleri görürsen işte Allah'ın kast ettiği kimseler onlardır. Onlardan sakının.*”¹⁶⁷

Rivayeti Ahmed b. Hanbel, Tayâlisî, Ebû Dâvûd, Buhârî, Müslim, Taberî, İbn Mâce ve İbn Hibbân, İbn Râhûye ve Taberânî nakletmişlerdir.¹⁶⁸ Rivayetlerin bir kısmında İbn Ebî Müleyke rivayeti Hz. Aişe'den direkt naklederken diğer tariklerde Muhammed b. el-Kasım vasıtasıyla nakletmektedir. Ahmed Şâkir Taberî'ye yazdığı haşiyede, her iki rivayet tarikinin de sahih olduğunu bir defasında vasıtasız Hz. Aişe'den, diğerinde Muhammed b. el-Kâsım vasıtasıyla rivayet ettiğini zikretmektedir.¹⁶⁹ Ebû Zür'a ve Ebû Hâtim, İbn Ebî Müleyke'nin *sika* olduğunu ifade etmişlerdir.¹⁷⁰ Abdurrezzâk'ın naklettiği rivayeti diğer kaynaklar Muhammed b. el-Kasım vasıtasıyla Hz. Aişe'den nakletmektedirler.

Rivayet metni kaynaklarda bazı lafız farklılıkları, takdim ve tehir ile nakledildiği görülmektedir. Bu farklılıkların ravilere ait bir tasarruf ve mânâ ile rivayetin bir neticesi olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü anlam değişmemektedir. Buhârî ve Müslim rivayeti *سمى الله* lafzı ile naklederken İbn Râhûye, Tayâlisî ve Tirmizî, *سماهم الله* lafzı ile nakletmektedir. Abdurrezzâk, Ahmed b. Hanbel ve İbn Hibbân, rivayeti *سمى الله* lafzı ile naklederken, İbn Mâce *سماهم الله* lafzı ile nakletmektedir. Ayrıca İbn Mâce ve İbn Hibbân kaynaklarında naklettiği *إذا رأيتم الذين يجادلون فيه* ifadesi yerine diğer

¹⁶⁶ Âl-i İmran 3/7.

¹⁶⁷ Abdurrezzâk, *Tefsiru'l-Kur'an*, c. I, s. 116.

¹⁶⁸ Tayâlisî, a.g.e., c. III, s. 50; İshâk b. Râheveyh, a.g.e., c.II, s. 389; İbn Hanbel, a.g.e., c. XXXX, s. 255; Buhârî, a.g.e., c.IV, s.1655; Müslim, a.g.e., c. IV, s. 2053; Ebû dâvûd, a.g.e., c. VII, s. 8 ; İbn Mâce, a.g.e., c. I, s. 32; Taberânî, Süleyman b. Ahmed b. Eyyub et-Taberânî. (1995). *el-Mu'cemu'l-Evsat*, c.III, Thl. Târik b. Avadallah, Dâr el-Harameyn, Kahire, s. 341; İbn Hibbân, a.g.e., c. I, s. 277.

¹⁶⁹ Taberî, a.g.e., c. VI, s. 192.

¹⁷⁰ Mizzî, a.g.e., c. XV, s. 258.

hadis kaynakları bu kısmı ما تشابه منه إذا رايتم الذين يتبعون ما تشابه منه ifadesi ile nakletmektedir. İbn Hibbân, Matar el-Varrak'ın bir yorumu olma ihtimali olan rivayetin sonuna لَأْتَجَالِسُوهُمْ لَأْتَجَالِسُوهُمْ ziyadesini vermekte ve Ebû Hatim rivayeti Eyyûb'un Mataru'l-Varrak ve İbn Ebî Müleyke'den naklettiğini haber vermektedir.¹⁷¹

Hadisin şerhinde Azîm Abâdî, selef âlimleri, bazı rivayetlere dayanarak Hz. Peygamber'in zikredilen kişilerden Haricileri kastettiğini haber vermektedirler demektir. Bu anlamda İbn Kayyim el-Cevziyye *İ'lamu'l-Muvakkîn*'inde şöyle demektir: “Hiç kimsenin ayetleri ve sünneti zahiri anlamından çıkararak kendi meşrebine uygun yanlış tevillerle yorumlamaya hakkı yoktur. Kim bunu yaparsa fetva vermeden men edilir ve kısıtlanır Bu konuyu selef ve halef kelam âlimleri bu şekilde yorumlamıştır” demektir. Ayrıca Ebû Meâli el-Cüveynî er-*Risâletu'l-Nizamiyye* adlı eserinde şöyle demektir: “Selef âlimleri ayetin zahiri anlamını esas alır tevilden sakınır ve anlamını Allah'a havale ederdi. Bizim görüş olarak razı olduğumuz ve Allah'ın dini olarak kabul ettiğimiz selef âlimlerine ittibadır.”¹⁷²

Rivayet Abdurrezzâk'ın naklettiği tarikle isnadı *munkatı* olmakla birlikte farklı kaynaklar müsned olarak nakletmektedir. Rivayetin naklinde metin farklılıkları olsa da aynı muhtevaya sahiptir. Bu açıdan rivayet sahihtir. Hz. Peygamber'in (s.a.v) genel olarak söylediği bu uyarı tarihi süreçte âlimlerce Hariciler olarak anlaşıldığı görülmektedir.

2.3.2. İyilik ve kötülüğün genetik olmaması

“Geceyi gündüze katar, gündüzü de geceye katarsın. Ölüden diriye çıkarır, diriden de ölüyü çıkarırsın. Dilediğine de sayısız rızık verirsin.”¹⁷³

Abdurrezzâk yukarıda zikredilen ayetin tefsirinde şu rivayeti nakletmektedir:

عبد الرزاق قال نا معمر عن الزهري أن النبي صلى الله عليه وسلم دخل على بعض نسانه فإذا عندها امرأة حسنة الهيئة فقال من هذه قالت إحدى خالاتك قال إن خالاتي بهذه البلدة لغرائب وأي خالاتي هذه قالت بنت الأسود بن عبد يغوث قال سبحان الله الذي يخرج الحي من الميت وكانت امرأة سالحة وكان أبوها كافرا.

Abdurrezzâk (ö. 211), Ma'mer b. Râşid (ö 154), Muhammed b. Şihab ez-Zühri (124) isnadıyla Hz. Peygamber'den (s.a.v) aşağıdaki rivayeti nakletmektedir.

¹⁷¹ İbn Hibbân, a.g.e., c. I, s. 277.

¹⁷² el-Azîm Âbâdî, Muhammed Şemsulhak. (1995). *Avnu'l-Mabûd*, c. IV, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, s. 269.

¹⁷³ Âl-İ İmran 3/27.

Hız. Peygamber (s.a.v) eşlerinden birinin yanına girdiğinde üstü başı düzgün bir kadın görüp bu kimdir dedi: Hız. Aişe teyzelerinden birisidir cevabını verdi. Hız. Peygamber (s.a.v) Teyzelerim bu memleketin yabancısıdır bu teyzelerimin hangisidir? dedi. Hız. Aişe, “*Binti Esved b. Abdi Yağus*” diye cevap verince, Hız. Peygamber (s.a.v.): “*Ölüden diriye çıkaran Allah ne yücedir! Çünkü bu kadın salih bir kadındır. Fakat babası kâfirdir*” buyurdu.¹⁷⁴

Abdurrezzâk ayetin tefsirinde: Hız. Peygamber (s.a.v) Allah’ın ölüden diriye, diriden de ölüyü çıkarmasını, kâfirin sulbünden mümin çıkması olarak tefsir etmektedir. Bu rivayete konu olan kişi Hız. Peygamber’in (s.a.v) teyzesi Hâlîde bnt. el-Esved b. Ab’di Yağus’tur. Babası Hız. Peygamber’le (s.a.v) alay eden kâfir bir kimsedir. Ancak kızı Hâlîde hicret şerefine nail olmuş Saliha bir kadındır.¹⁷⁵

Ma’mer, Zührî’den an tamriz sigası ile naklettiği *mürsel* bir rivayettir. Tabarânî, İbn Ebî Hâtîm ve İbn Hacer’in *el-İsâbe*’sinde rivayeti İbn Mübârek an Ma’mer an Zührî an Ubeydullah b. Abdullah an Ümmü Hâlîde tarikı ile müsned olarak da nakletmektedirler. Ancak İbn Ebî Hâtîm rivayeti an Hâlîde lafzı yerine enne Hâlîde lafzıyla mu’nen’en olarak nakletmektedir.¹⁷⁶ İbn Ebî Hâtîm Hız. Peygamber’in eşleri yanına girdiğini değil Hâlîde’nin kendi yanına geldiğini aşağıdaki şekilde nakletmektedir:

أنها دخلت على النبي صلى الله عليه وسلم فقال: (من هذه ؟) فقالوا : أم خالد بنت الأسود بن عبد يغوث فقال (الحمد لله الذي يخرج الحي من الميت) يعني المؤمن من الكافر.

“O (Halide), Hız. Peygamber’in (s.a.v) yanına girdiğinde Hız. Peygamber bu da kimdir dedi. “O, Ümmü Halid bnt. el-Esved b. Abdi Yağus’tur” dediler. Hız. Peygamber “Ölüyü diriden çıkaran Allah’a hamd olsun” dedi. Yani kâfirden mü’mini.” Muhammed b. Sa’d, rivayeti şu isnadla nakletmektedir: Muhammed b. Ömer’den, o da Musa b. Muhammed b. İbrâhîm’den, o da babasından, o da Ebî Seleme b. Abdurrahman’dan, o da Aişe’den, o da Hız. Peygamber’den¹⁷⁷ Rivayette Ubeydullah b. Abdullah adıyla geçen ravinin ismi İbn Utbe b. Mesûd el-Hüzlî’dir. Ebû Zür’a, İc’lî ve Vâkîdî, onun hakkında şöyle demişlerdir: “Tâbiînden olup, sika,

¹⁷⁴ Abdurrezzâk, *Tefsiru’l-Kur’ân*, c. I, s. 118.

¹⁷⁵ İbn Sa’d, a.g.e., c. VIII, s. 248.

¹⁷⁶ İbn Ebî Hâtîm, a.g.e., c. III, s. 274; Tabrânî, *el-Mucemu’l-Kebîr*, c.XXV, s.95; Ahmed b. Ali İbn Hacer el-Askalânî. (1992). *el-İsâbe fî Temyîz es-Sahâbe*. c.VII, Thk. Ali Muhammed el-Bâcûrî, Dâr el-Cîl, Beyrut, s. 597.

¹⁷⁷ İbn Sa’d, a.g.e., c. VIII, s. 248.

güvenilir ve çokça hadis rivayet eden salih bir insandır. Bununla birlikte Hz. Aişe rivayetlerinde irsal yapmaktadır.”¹⁷⁸

Zikredilen bu senetleri göz önünde bulundurduğumuzda Abdurrezzâk'ın tarikinin *mu'dal* olduğu anlaşılmaktadır. İsnaddan düşen iki râvi Ubeydullah b. Abdullah ve Hâlîde olduğu görülmektedir. Rivayetin farklı tariklerinde anlamca yakın lafızlarla nakledildiği görülmektedir. Olayın gerçekleşme detaylarıyla ilgili ve râvilerin mana ile rivayetlerinin bu farklılıkların kaynağı olduğu söylenebilir. Bu anlamda rivayetlerin bir kısmında Hz. Peygamber'in (s.a.v) eşlerinin yanına girdiğinde Halide'yi gördüğü söylenirken bazı tariklerde Hz. Peygamber'in yanına Hâlîde'nin girdiği rivayet edilmektedir. Aynı zamanda farklı tariklerde Hz. Peygamber'den (s.a.v) rivayet بهذه البلدة *bu belde de* yerine في هذه الأرض *bu yerde ve* الحمد لله yerine سبحان الله nakledilmektedir.

Rivayet tariklerinin bütününden hareketle rivayet müsned olarak nakledilmektedir. Ancak Abdurrezzâk'ın tefsirine mudal bir tarikte rivayeti tahrîc ettiği görülmektedir.

2.3.3. Hz. Meryem ve Hz. İsa (a.s.) nın faziletleri

“Onu doğurunca, Allah, ne doğurduğunu bilip dururken: Rabbim! Ben onu kız doğurdum. Oysa erkek, kız gibi değildir. Ona Meryem adını verdim. Kovulmuş şeytana karşı onu ve soyunu senin korumanı diliyorum, dedi”¹⁷⁹.

Abdurrezzâk yukarıda zikredilen ayetin tefsirinde şu rivayeti nakletmektedir:

عبد الرزاق قال نا معمر عن الزهري عن سعيد بن المسيب عن أبي هريرة أن النبي صلى الله عليه وسلم ما من مولود يولد إلا الشيطان يمسه فيستهل صارخا من مسة الشيطان إياه إلا مريم وابنها ثم يقول أبو هريرة اقرؤوا إن شئتم { وإني سميتها مريم وإني أعيذها بك وذريتها } .

Abdurrezzâk (ö. 211), Ma'mer b. Râşid (ö 154), Muhammed b. Şihab ez-Zühri (124) Saîd b. el-Müseyyeb (ö.90), Ebû Hureyre (ö.57) tarikiyle Nebi'den (s.a.v) şöyle dediğini nakletmektedir:

Hz. Peygamber (s.a.v): *Doğan hiçbir çocuk yok ki, doğduğu anda şeytan ona dokunmuş olmasın. İşte Onun doğar doğmaz çığlık atarak ağlaması, şeytanın ona*

¹⁷⁸ İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, c. VII, s. 22.

¹⁷⁹ Âl-İ İmran 3/36.

dokunmasının sonucudur. Meryem ve onun oğlu (İsa) bundan müstesnadır buyurdu.” Daha sonra Ebû Hureyre dilerseniz şu ayeti okuyabilirsiniz dedi: (Meryem’in annesi): Rabbim! Ben Ona Meryem adını verdim. Onu ve soyunu kovulmuş şeytanın şerrinden senin korumana bırakıyorum.¹⁸⁰

Ahmed b. Hanbel ve Buhârî rivayeti aynı tarik ve metinle tahrîc etmiştir.¹⁸¹ Ancak Ahmed b. Hanbel naklettiği diğer tarikte Şeytanın, çocuğa doğduğunda parmağıyla dürttüğü ilavesi vardır.¹⁸² Rivayetin isnadı an temrîz sigası ile nakledildiği görülmektedir. Yukarda işaret edildiği üzere Ma’mer’in Zührî ve İbn Tavus’tan yaptığı rivayetler hariç Basralı ve Kufeli olan diğer râvilerden yaptığı nakilleri zayıf olduğu kaydedilmektedir.¹⁸³ Ancak ravilerin aynı asırda yaşamış olmaları rivayet ve rical kitaplarının kaydına göre öğrenci hoca ilişkisi içinde olduklarını göstermektedir. Bu açıdan rivayet müsned olmakla birlikte metin bakımından problemlidir. Müslim, Ebû Hureyre’den iki farklı tarikle müdrec olarak naklettiği görülmektedir.¹⁸⁴ Ayrıca Müslim, bu rivayeti farklı lafızlarla Ebû Hureyre’den müstakil olarak ayrı ayrı naklettiği de görülmektedir.¹⁸⁵

Ayetin ana teması Meryem şeytanın iğvasına (aldatmasına) kapılarak yanlış yola gitmediği vurgusudur. Ancak rivayette her doğana şeytanın dürtmesi ya da parmak atmasıyla çocuğun ağlaması arasında bağ kurulması problemlidir. Bu durum Ebû Hureyre’nin Abdullah b. Selam ve Ka’bu’l-Ahbâr gibi Yahudi asıllı kişilerden nakillerinin daha sonraki dönemde, ravilerce Hz. Peygamber’e (s.a.v) isnad edilmiş olduğuna işaret etmektedir. Bu düşüncenin kültürler arası bir etkileşimin ürünü olduğu da anlaşılmaktadır. Çünkü Hz. Meryem ve İsa’ya Şeytan musallat olamazken diğer Peygamberler ve inananların şeytanın dokunması düşüncesine yol vermesi, Kur’an ayetleri açısından da muhaldir. Çünkü Allah, Şeytana insan üzerinde doğrudan etki edecek bir yetki vermediğini beyan etmektedir.¹⁸⁶ Her doğan İslam fitratı üzere

¹⁸⁰ Abdurrezzâk, *Tefsiru’l-Kur’ân*, c. I, s. 119.

¹⁸¹ İbn Hanbel, a.g.e., c. XIII, s.136; Buhârî, a.g.e., c. IV, s..1655.

¹⁸² İbn Hanbel, a.g.e., c. XIII, s.294.

¹⁸³ Zehebî, *Mizânu’l-İ’tidâl*, c. VI, s. 408; İbn Hacer, *Tehzibu’t-Tehzib*, c. V, ss. 500-502.

¹⁸⁴ Müslim, a.g.e., c. IV, s. 2048.

¹⁸⁵ Müslim, a.g.e., c. IV, S. 1838.

¹⁸⁶ Hicr 15/42.

doğduğu halde Şeytan'ın insan ilk doğduğu andan itibaren kaderini tayini yetkisi verilmesi düşünülemez.¹⁸⁷

2.3.4. İnatçı münkişlere karşı sergilenmesi gereken tavır

“Sana bu ilim geldikten sonra seninle bu konuda çekişenlere de ki: Geliniz, sizler ve bizler de dâhil olmak üzere, siz kendi çocuklarınızı biz de kendi çocuklarımızı, siz kendi kadınlarınızı, biz de kendi kadınlarımızı çağıralım, sonra da dua edelim de Allah'tan yalancılar üzerine lanet dileyelim.”¹⁸⁸

Abdurrezzâk yukarıda zikredilen ayetin tefsirinde şu rivayeti nakletmektedir:

عبد الرزاق قال نا معمر عن قتادة في قوله تعالى { فمن حاجك فيه من بعد ما جاءك من العلم فقل تعالوا ندع أبناءنا وأبناءكم } قال بلغني أن النبي صلى الله عليه وسلم خرج ليداعي أهل نجران فلما رأوه هابوا وفرقوا فرجعوا.

قال معمر وقال قتادة لما أراد النبي صلى الله عليه وسلم أن يباهل أهل نجران أخذ بيد حسن وحسين وقال لفاطمة اتبعينا فلما رأى ذلك أعداء الله رجعوا.

Abdurrezzâk (ö. 211), Ma'mer b. Râşid (ö 154), Katâde b. Diâme (ö.117) *Sana bu ilim geldikten sonra seninle bu konuda çekişenlere de ki: “Geliniz, sizler ve bizler de dâhil olmak üzere, siz kendi çocuklarınızı biz de kendi çocuklarımızı ayeti hakkında bana ulaştı dedi. Muhakkak Hz. Peygamber (s.a.v) Necrân ehli ile mülâane (mübâhale) için çıktığında onu görüp korktular ve dağılıp geri döndüler.*

Abdurrezzâk (ö. 211) aynı ayetin tefsirinde Ma'mer b. Râşid (ö 154), Katâde'den (117) şöyle dediğini nakletmektedir. Hz. Peygamber (s.a.v) *Necran ehli ile mübâhaleye karar verdiğinde Hasan ve Hüseyin'in elinden tuttu ve Fatıma'ya da “bizi takip et” dedi. Bunu gören Allah düşmanları geri döndüler.*¹⁸⁹

Rivayeti Saîd b. Mansûr, İbn Ebî Şeybe ve Buhârî tahrîc etmiştir.¹⁹⁰ Her iki rivayetin de *mürsel* olduğu anlaşılmaktadır. Taberî, bu rivayeti Abdurrezzâk tarikiyle

¹⁸⁷ Rivayetin tenkidi ve selevin eleştirileri geniş bilgi için, Ali Osman Ateş. (1995). *Kur'an ve Hadislere Göre Şeytan*, Beyan Yayınları, İstanbul, ss. 255-268.

¹⁸⁸ Âl-İ İmran 3/61

¹⁸⁹ Abdurrezzâk, *Tefsiru'l-Kur'ân*, c. I, s. 122.

¹⁹⁰ Saîd b. Mansûr, a.g.e., c. III, s. 1045; İbn Ebî Şeybe, a.g.e., c. XX, s. 556; Buhârî, a.g.e., IV, 1591,

tahrîc etmiştir.¹⁹¹ İbn Ebî Hâtim Vekî'den oda Abdullah b. Mubârek'ten oda Hasan el-Basrî'den mürsel olarak rivayet etmiştir.¹⁹²

Katâde'nin rivayeti nakletme metoduna baktığımızda şunu görmekteyiz. O sahabeden işitmiş olduğu rivayetleri haddesena lafzıyla, işitmediği rivayetleri de kale fülân lafzı ile nakletmektedir. Bu tarihte kullanılan “belagnî” sigası rivayetin isnadsız nakledilmesidir. Bu nedenle isnadsız rivayetler hadis usulünde zayıf bir rivayettir. Buhârî rivayeti Abbas b. Huseyin, Yahya b. Âdem, İsrail, Ebî İshâk, Sıla b. Züfer, Huzeyfe'den muttasıl merfû bir şekilde nakletmektedir. Rivayetin isnadı mu'an'an olarak nakledilmektedir. İsrail'in *salihu'l-hadis, münkerleri* olduğu söylenerek hafıza yönüyle eleştirilse de Ebû İshak'ın rivayetlerini en iyi bilen kişi ve *sika* olduğu da haber verilmektedir.¹⁹³

Abdurrezzâk'ın rivayet ettiği her iki tarike baktığımızda bazı farklılıkların olduğunu görürüz. İlk tarikinde Hz. Peygamber'in (s.a.v) Necrân ehli ile mübâhaleye çıktığını zikredilirken ikincisinde yanına torunları Hasan, Hüseyin ve kızı Fatıma'yı aldığından bahsedilmektedir. Yine ilk rivayette Necrân ehlinin korkup döndüğünden bahsedilirken ikinci rivayette sadece döndüklerinden bahsedilmektedir.

Abdurrezzâk'ın rivayetini diğer rivayet metinleriyle karşılaştırdığımızda ortaya şu farklılıklar çıkmaktadır: Saîd b. Mansûr rivayetinde Fâtıma'nın Hz. Peygamber'in (s.a.v) arkasından geldiği, Necran Hıristiyanlarının korkup mübahaleden Allaha sığındıkları ve İslam'ı kabul etmeyip *cizye* vermeyi kabul ettiklerinden bahsedilmektedir.¹⁹⁴ İbn Ebî Şeybe'nin rivayetinde onların cizyeyi kabul ettiklerinden ve eğer mülâaneyi kabul etmiş olsalardı ağaçtaki kuşlar dahi bu mülâanenin içine girmiş olacağından bahsedilir.¹⁹⁵ Abdurrezzâk rivayeti muhtasar olarak naklederken, Buhârî bazı ziyadeler ile nakletmektedir. Buhârî'nin rivayeti aşağıdaki şekildedir:

“Necranlı Akıb ve Seyyid isimli iki arkadaş mulâane için Hz. Peygamber (s.a.v)'e geldiler. Biri diğerine: “Yapma, eğer O Peygamber ise ve Mülâne ederse ne biz ne de bizden sonra gelenler iflah olmaz. İki Hz. Peygamber'e sana istediğini

¹⁹¹ Taberî, a.g.e., c. VI, s. 481.

¹⁹² İbn Ebî Hâtim, a.g.e., c. III, s. 315.

¹⁹³ Zehebî, *Siyeru A'lâmin-Nübelâ*, c. VII, s. 355.

¹⁹⁴ Saîd b. Mansûr, a.g.e., c. III, s. 1045.

¹⁹⁵ İki farklı tariki için: İbn Ebî Şeybe, a.g.e., c. XX, s. 556.

verelim bize güvenilen birini gönder. Bize ancak güvenebileceğimiz birini gönder. “Sizinle beraber güvenilen birisini göndereceğim” dedi. Resûlullah (s.a.v) ashabına döndü ve şöyle buyurdu: “*Kalk Ey Ebâ Ubeyde b. el-Cerrâh!*” O kalkınca Hz. Peygamber “*Bu ümmetin emindir*” buyurdu.”

Buhârî rivayeti Abdurrezzâk rivayetinin olayın devamını anlattığı görülür. Bu durum ravilerin olayı farklı şekillerde zikretmesinden kaynaklanmaktadır. İkinci tarikde Hz. Peygamber’in Fâtıma’ya “*bizim peşimize düş*” lafzı yerine İbn Ebî Hâtim rivayetinde Ali’ye hitaben “*bizim peşimize düş*” ifadesi mevcuttur. İbn Ebî Hâtim Katâde’den rivayetinde Abdurrezzâk’a ziyade olarak “*eğer çıksalardı yanarlardı*” ve “*onunla sulh anlaşması yaptılar*” ziyadeleri yer almaktadır. Abdurrezzâk rivayetinin isnad ve metninin ihtisar edilerek nakledildiği görülmektedir. Bu durum telif ettiği eserin tefsir kitabı olmasından kaynaklanmaktadır.

2.3.5. Hayra eriştiren infakın mahiyeti

“*Sevdiğiniz şeylerden (Allah yolunda) harcamadıkça iyiliğe eremezsiniz. Her ne harcarsanız, Allah onu hakkıyla bilir*”¹⁹⁶

Abdurrezzâk yukarıda zikredilen ayetin tefsirinde şu rivayeti nakletmektedir:

عبد الرزاق قال أنا معمر عن أيوب وغيره أنه لما نزلت { لن تنالوا البر حتى تنفقوا مما تحبون } جاء زيد بن حارثة بفرس له كان يحبها فقال هذه في سبيل الله فحمل النبي صلى الله عليه وسلم أسامة بن زيد فكان زيد وجد في نفسه فلما رأى ذلك منه النبي صلى الله عليه وسلم قال أما الله فقد قبلها.

Abdurrezzâk (ö. 211), Ma’mer b. Râşid (ö 154), Eyyüp b. Ebî Temîme’den (ö.131) ve başkasından “*Sevdiğiniz şeylerden (Allah yolunda) harcamadıkça "iyi" ye eremezsiniz.*” ayeti indiğinde *Zeyd b. Hârise, bütün malları içerisinde en sevdiği olan atını Hz. Peygamber’e (s.a.v) getirdi ve bu Allah yolunda sadakadır dedi. Daha sonra Hz. Peygamber (s.a.v) Zeyd’in oğlu Üsâme’yi çağırarak atı ona verdi. Bunu öğrenen Zeyd verdiği sadakanın kabul edilip edilmediği hususunda endişeye düşünce Hz. Peygamber (s.a.v) ona “Allah verdiği sadakayı kabul etmiştir” (gerisini merak etme) buyurdu.*¹⁹⁷

¹⁹⁶ Âl-İ İmran 3/92.

¹⁹⁷ Abdurrezzâk, *Tefsiru'l-Kur’ân*, c. I, s. 126.

Bu rivayeti Ebû İshak el-Fezârî, Said b. Mensûr, Taberî, İbn Ebî Hâtim ve İbn Asâkir nakletmiştir.¹⁹⁸ Bu rivayetin tariklerine baktığımızda isnadın mürsel olduğu, hadis kaynaklarında geçmediği, sadece tefsir ve siyer kaynaklarında geçmesi dikkat çekmektedir.

Taberî mezkûr rivayeti hem Abdurrezzâk tarikiyle hem de Amr b. Dînar tarikiyle mürsel bir isnadla nakletmiştir.¹⁹⁹ İbn Asâkir Amr b. Dînar ve Sâbit b. Haccâc tarikiyle rivayeti nakletmiştir.²⁰⁰ Ebû İshak el-Fezârî, Said b. Mensûr ve İbn Ebî Hâtim'in naklettikleri rivayetler ise Muhammed b. Münkedir tarikiyle rivayet edilmiştir.²⁰¹

Metin bakımından rivayetler de bir takım ziyadelerin olduğu anlaşılmaktadır. Taberî, sadaka olarak verilen atın adının “*Sebel*” olduğu, sadaka verirken “*bu Allah yolunda sadakadır*” cümlesi yerine de “*Ey Allah’ın resulü bunu sadaka olarak ver*” cümlesini nakletmektedir. Abdurrezzâk “*Allah verdiği sadakayı kabul etmiştir*” lafzı yerine Taberî “*sadakan kabul edildi*” ifadesini kullanır. İbn Asâkir rivayeti “*Satışa sundular. Zeyd de atı çok beğenmekteydi onun için satın almak istedi. Fakat Hz. Peygamber (s.a.v)buna izin vermedi*” ziyadesi ile nakletmektedir.

Rivayet mürsel olup haber niteliğinde bir bilgi olması nedeniyle Abdurrezzâk *Musannef*'ine almamış olmalıdır. Sözü edilen ayetin nüzulünden sonra Ebû Talha'nın da en sevdiği malı “*Beyruha*” bahçesini bağışladığı nakledilmektedir.²⁰² Abdurrezzâk'ın naklettiği bu rivayette de Zeyd b. Harise'nin en sevdiği malı vermesi ayetin nüzul döneminde sahabenin infakı nasıl anladığının yaşanmış bir örneğidir. Sonuç olarak rivayet zayıf olmakla beraber ayet ve rivayet arasında doğrudan bir bağlantı olduğu görülür.

2.3.6. Ehli kitap tarafından gelebilecek fitnelere karşı uyanık olma

“*Ey iman edenler! Kendilerine kitap verilenlerden bir guruba uyarsanız imanınızdan sonra sizi yeniden inkârcılığa sevk ederler*”²⁰³

¹⁹⁸ Ebû İshak el-Fezârî. (1987). *Kitâbu's-Siyer*, Thk. Fârûk Hammâde, Müessesetü'r-Risale, Beyrut, s. 34; Said b. Mensûr, a.g.e., c. II, s. 100; İbn Ebî Hâtim, a.g.e., c. IV, s. 3

¹⁹⁹ İki farklı tariki için: Taberî, a.g.e., c. VI, s. 592.

²⁰⁰ İbn Asâkir, a.g.e., c. XIX, s. 367.

²⁰¹ Ebû İshak el-Fezârî, a.g.e., s. 34; Said b. Mansûr, a.g.e., c. II, s. 100; İbn Ebî Hâtim, a.g.e., c. IV, s. 3.

²⁰² Buhârî, a.g.e., c.V, ss. 27-28; Müslim, a.g.e., c. II, s. 693.

²⁰³ Âl-i İmran 3/100.

Abdurrezzâk yukarıda zikredilen ayetin tefsirinde şu rivayeti nakletmektedir:

عبد الرزاق قال أنا جعفر بن سليمان عن حميد الأعرج عن مجاهد في قوله تعالى { يا أيها الذين آمنوا إن تطيعوا فريقاً من الذين أوتوا الكتاب { قال كان جماع قبائل الأنصار بطنين الأوس والخزرج وكان بينهما في الجاهلية حرب ودماء وشنآن حتى من الله عليهما بالإسلام وبالنبى صلى الله عليه وسلم فأطفأ الله الحرب التي كانت بينهما وألف بينهم بالإسلام قال فبيننا رجل من الأوس ورجل من الخزرج قاعدان يتحدثان ومعهما يهودي جالس فلم يزل يذكرهما أيامهما والعدواة التي بينهما حتى استبا ثم اقتتلا قال فنأدى هذا قومه وهذا قومه فخرجوا بالسلام وصف بعضهم لبعض قال ورسول الله صلى الله عليه وسلم يومئذ شاهد بالمدينة فجاء رسول الله صلى الله عليه وسلم فلم يزل يمشي بينهم إلى هؤلاء وإلى هؤلاء يسكنهم حتى رجعوا ووضعوا السلاح قال فأنزل الله تعالى في القرآن في ذلك { يا أيها الذين آمنوا إن تطيعوا فريقاً من الذين أوتوا الكتاب يردوكم { إلى قوله تعالى { وأولئك لهم عذاب عظيم}.

Abdurrezzâk (ö. 211), Cafer b. Süleymân(ö. 191), Hamîd el-A'rac (ö.130), Mücâhid b. Cebr'den (ö.101) “*Ey iman edenler! Kendilerine kitap verilenlerden bir guruba uyarsanız*” ayeti hakkında dedi ki:

“Ensar kabilelerini toplayan en geniş kabile Evs ve Hazreç kabileleri idi. Cahiliye döneminde aralarında savaş, kan davaları ve düşmanlıklar vardı. Allah onları İslam’la ve Hz. Peygamber’le şereflendirinceye kadar böylece devam etti. Allah aralarındaki savaş ateşini dindirdi ve aralarını İslam’la buldu. Böyle bir ortamda Evs ve Hazreçli iki kişi oturup konuşuyorken onlarla birlikte oturan bir Yahudi de, durmadan onlara geçmişte aralarında geçen hadiseleri ve düşmanlıkları hatırlattı. Bunun üzerine birbirine sövüp saydılar ve kavgaya tutuştular. Ravi şöyle dedi: Her biri kendi kavmini çağırды, bunun üzerine her iki gurup silahları ile çıkıp karşı karşıya (savaş için) saf tuttular. O gün Medine’de bulunan Hz. Peygamber (s.a.v) hemen gelip bir onlarla bir bunlarla görüşerek her iki tarafı sakinleştirip aralarını buldu. Bunun üzerine geri dönüp silahlarını bıraktılar. Bunun üzerine şu ayetler indi. “*Ey iman edenler! Kendilerine kitap verilenlerden bir guruba uyarsanız*”²⁰⁴

Taberî, İbn Ebî Hâtim, İbn Münzir, Vâhidî ve Taberânî bu rivayeti tahrîc etmiştir.²⁰⁵ Taberî ve İbn Ebî Hâtim bu rivayeti Abdurrezzak, Mücahit, Zeyd b. Eslem

²⁰⁴ Abdurrezzâk, *Tefsiru'l-Kur'an*, c. I, s. 128.

²⁰⁵ Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, c. XII, s.127; Taberî, a.g.e., c.VI, 59; İbn Ebî Hâtim, a.g.e., c. III, s. 719; Ali b. Ahmed el-Vâhidî. (2005). *Esbâbü'n-Nüzûl*. Tah. Mahir Fahl. Dâru'l-Mimân. er-Riyâd, s. 242; Muhammed b. İbrahim İbnu'l-Münzir. (2002). *Tefsiru'l-Kur'an*, c. I, Thk. Sa'd b.Muhammed es-Sad, Dâru'l-Meâsir, Medîne, s. 315.

tarikiyle mürsel olarak nakletmektedirler.²⁰⁶ İbn Münzir ve Vâhidî ise rivayeti İk'rime tarikiyle mürsel olarak nakletmektedirler.²⁰⁷ Taberi, İbn Münzir, İbn Ebî Hâtim ve Taberânî de Halife b. Husayn, Ebû Nasr el-Esedî²⁰⁸ ve İbn Abbas'tan rivayeti muttasıl ve muhtasar olarak nakletmişlerdir.²⁰⁹ Fakat rivayeti: “*Size Allah'ın ayetleri okunurken, üstelik Allah Resulü de aranızda iken nasıl inkâra saparsınız?*” ayetinin sebep-i nüzulü olarak zikretmektedirler.²¹⁰ Taberânî rivayeti muttasıl *merfû* bir isnadla nakletmiştir.²¹¹ Ancak ravilerden Humeyd et-Tavil *müdelis* ve *mechul* olmakla,²¹² Yusuf b. Abde *leyyinu'l-hadis* ve Humeyd'den *münker* rivayetleri nakille suçlanmaktadır.²¹³ Gassân b. Rabî ise *zayıf ve hadislerinin delil* olamayacağı ifade edilmiştir.²¹⁴

Abdurrezzâk buna benzer rivayeti *Musannef*'in de muttasıl bir isnad ve farklı bir metinle aşağıdaki şekilde nakletmiştir:

“*Hz. Peygamber'le (s.a.v) bir gazvedeydik. Mucirlerden bir adam Ensardan bir adamın arkasına tekme attı. Ensari olan Hey! Ensarlar dedi. Muhaciri olan da Hey! Muhacirler dedi. Hz. Peygamber (s.a.v) bunu duydu ve ne oluyor size yoksa cahiliye davası mı dedi. Ona olup biten haber verilince O: “Bunu terk edin zira o leştir” dedi.*”²¹⁵

İbn Maîn, Ebû Davûd ve İbn Hacer, ravilerden Ma'mer b. Süleyman hakkında *sika* demişlerdir. Nesaî ise kendisinde beis yoktur demiş, İbn Hacer, onu sikalar arasında zikretmiştir.²¹⁶ İbn S'ad, Ahmed b. Hanbel, Ebû Zur'a ve Ebû Dâvud ravilerden Hamid b. Kays el-A'rac'in “*sika ve kesîru'l-Hadîs*” olduğunu söylemişlerdir. Nesaî ve İbn Adî ise onun “*riyeytinde bir beis yoktur ancak kendisinden rivayet eden kişiler münker rivayetler*” nakletmektedir demişlerdir.²¹⁷

²⁰⁶ Taberî, a.g.e., c.VI, s. 59; İbn Ebî Hâtim, a.g.e., c. III, s. 719.

²⁰⁷ Vâhidî, a.g.e., s. 242; İbn el-Münzir, a.g.e., c. I, s. 315.

²⁰⁸ Kufelî sika bir âlim olduğu nakledilmektedir. Abdurrahman b. Muhammed er-Râzi İbn Ebî Hâtim. (1952). *el-Cerh ve't-Tadil*. c. IX Dâru ihyâi't-Turâsi'l-Arâbî, Beyrut, s. 448.

²⁰⁹ İbn el-Münzir, a.g.e., c.I, s. 316.

²¹⁰ Taberî, a.g.e., c.VII, s.63; İbn el-Münzir, a.g.e., c.I, s. 316; İbn Ebî Hâtim, a.g.e.,c. IV, s.18; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, c. XII, s.126.

²¹¹ Taberânî, *el-Mu'cemu's-Sagîr*, c.I, s.359.

²¹² İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, c. III, s. 34; Zehebî, *Mizânu'l-İ'tidâl*, c.II s. 392.

²¹³ İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, c. XI, s.366; Zehebî, *Mizânu'l-İ'tidâl*, c.VII, s. 300.

²¹⁴ Zehebî, *Mizânu'l-İ'tidâl*, c.V, s. 403.

²¹⁵ Abdurrezzâk, *Tefsîru'l-Kur'ân*, c. IX, s. 368.

²¹⁶ İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, c. X, s. 221.

²¹⁷ İbn Ebî Hatim, a.g.e., c. III, S. 427.

Rivayetin isnadı sahih ve ravileri güvenilir olmakla beraber rivayet mürseldir. Mürsel tarihin mutâbî muttasıl tariki, rivayeti müsned hale getirmiştir.

Abdurrezzâk tefsirinde ki bu rivayet tarkini Hz. Peygamber'e (s.a.v) isnad etmeksizin zikretmektedir. *Musannef*'inde müsned olarak nakletmektedir. Hz. Peygamber'e (s.a.v) ref edilen “*Ne oluyor yoksa cahiliye davası mı?*” sözünün yanı sıra “*onu terk edin zira o leştir*” ziyadesi *Musannef*'inde vardır. Ancak Abdurrezzâk *Musannef*'inde olayın Muhacir Ensar arasında gerçekleştiğini zikrederken *Tefsir*'inde Ensar'ın Evs ve Hazreç kabileleri arasında gerçekleştiğini zikretmektedir. Bunun gibi İbn Münzir'in rivayetinde “Allah! Allah! *Ey Müslümanlar Topluluğu Ben sizin aranızdayken Allah sizi İslam'la yücelttikten, cahiliyeyi onunla giderdikten, sizi küfürden onunla kurtardıkten ve siz kâfirken onunla aranızı düzelttikten sonra cahiliye davasını mı (güdüyorsunuz)*” ziyadesi vardır. Bu farklılıklar hadisenin farklı zamanlarda bir den fazla gerçekleştiğine dolayısıyla rivayetlerin farklı olduğuna işaret etmekte ya da aynı rivayet olup mana ile nakledildiğine işarettir. Bazı tariklerde Hz. Peygamber'in (s.a.v) sözüne işaret edilmeden muhtasar bir şekilde nakledildiği, diğerlerinin de yorumlarını idrac ederek ziyade ile zikredildiği anlaşılmaktadır.

2.3.7. Kalplerin birbirine ısındırılma nimeti

“Hep birlikte Allah'ın ipine (İslam'a) sımsıkı yapışın; parçalanmayın. Allah'ın size olan nimetini hatırlayın: Hani siz birbirinize düşman kişilerdiniz de O, gönüllerinizi birleştirmişti ve O'nun nimeti sayesinde kardeş kimseler olmuştunuz. Yine siz bir ateş çukurunun tam kenarında iken oradan da sizi O kurtarmıştı. İşte Allah size ayetlerini böyle açıklar ki doğru yolu bulasınız”.²¹⁸

Abdurrezzâk yukarıda zikredilen ayetin tefsirinde şu rivayeti nakletmektedir:

عبد الرزاق قال أنا معمر عن أيوب عن عكرمة قال لقي النبي صلى الله عليه وسلم ستة نفر من الأنصار فأمّنوا به وصدقوه وأراد أن يذهب معهم فقالوا يا رسول الله إن بين قومنا حرباً وإنا نخاف إن جئت على حالك هذه أن لا يتهدأ الذي تريد فواعدوه من العام المقبل وقالوا نذهب يا رسول الله لعل الله يصلح تلك الحرب قال ففعلوا فأصلح الله تلك الحرب وكانوا يرون أنها لا تصلح أبداً وهو يوم بعثت فلقوه من العام المقبل سبعين رجلاً قد آمنوا به فأخذ منهم النقباء اثني عشر رجلاً فذلك حين يقول الله عز وجل { واذكروا نعمة الله عليكم إذ كنتم أعداء فألف بين قلوبكم } .

²¹⁸ Âl-i İmran 3/103.

Abdurrezzâk (ö. 211), Ma'mer b. Râşid (ö 154), Eyyüp b. Ebî Temîme (ö.131), İkrime el-Kuraşi (ö.104) dedi ki:

“Ensar’dan altı kişilik bir grup (hac mevsiminde) Hz. Peygamber’le (Akabe’de) karşılaşarak iman edip, onu tasdik ettiler. Hz. Peygamber onlarla birlikte (Medine’ye) gitmek isteyince; Ey Allah’ın Resulü (şu an) bizim aramızda harp var, eğer sen bu şekilde gelirsen istediğine kavuşamamandan korkarız deyip, gelecek sene (görüşmek) için söz verdiler. Ey Allah’ın Resulü! Biz gidelim umulur ki Allah bu harbi sulha dönüştürür dediler. Dediklerini yaptılar ve Allah, harbi sulha dönüştürdü. Hâlbuki onlar bu savaşın asla bitmeyeceğini düşünüyorlardı. Bu savaş Buas savaşları idi. Bir sonraki yıl yetmiş kişi olarak Hz. Peygamber’le buluşup ona iman ettiler (iman ettiklerini bildirdiler) ve (Hz. Peygamber) onlardan on iki kişi temsilci seçti. İşte "Allah’ın size olan nimetini hatırlayın: Hani siz birbirinize düşman kişilerdiniz de O, gönüllerinizi birleştirmişti" ayeti bu konuda nazil olmuştur.”²¹⁹

Taberî ve İbn Münzir, Abdurrezzâk tarikiyle İkrime’den bu rivayeti aynı metin ve isnadla nakletmiştir.²²⁰ Vâhidî de Halîfe b. Husayn tarikiyle Ebû Nasr’dan o da İbn Abbas’tan rivayeti müsned olarak nakletmektedir.²²¹ Vâhidî, bu rivayeti “*Hep birlikte Allah’ın ipine (İslam’a) sımsıkı yapışın* ayetinin sebab-i nüzulü olarak nakletmektedir. Rivayet ravileri sika olup sahih isnadla gelmiştir. Sünen kitaplarında ise Abdurrezzâk’ın işaret ettiği bu rivayet tahrîc edilmemiştir. Fakat rivayet İbn Abbas’ın kölesi İkrime’den mürsel olarak nakledilmektedir. Ancak İkrim’e, tefsir konusunda bilgisinden dolayı övülmekle birlikte İbn Abbas’tan bazı *mevzu* rivayetleri nakletmekle de tenkid edilmektedir.”²²²

Önce ki rivayette işlenmiş olan ayet ile Abdurrezzâk’ın burada naklettiği rivayet arasında uyum var gibidir. Çünkü Küfür ehline itaat etmemek, takvaya tutunmak sonra Allah’ın ipine sarılmak ve geçmiş günleri anmak gibi aynı konuyu işlemektedir. Dolayısıyla Abdurrezzâk da bu rivayetle üstte geçen ayeti tefsir etmektedir. Nitekim Vâhidî 100 den 113 e kadar olan ayetlerin bir defada nazil olduğunu ve bu kıssanın da sebab-i nüzul olarak zikretmesi ayet ve rivayet aynı zamanda varid olduğunu ve ilgisini göstermektedir.

²¹⁹ Abdurrezzâk, *Tefsiru'l-Kur'an*, c. I, s. 129.

²²⁰ İbn Münzir, a.g.e., c.I, s. 320; Vâhidî, a.g.e., s. 64.

²²¹ Vâhidî, a.g.e., s. 64.

²²² Zehebî, *Siyeru A'lâmin-Nübelâ*, c. V, ss. 26-36.

2.3.8. Öfkeye hâkim olup af yolunu tercih etmenin faziletleri

“O takva sahipleri ki, bollukta da darlıkta da Allah için harcarlar; öfkelerini yutarlar ve insanları affederler. Allah da güzel davranışta bulunanları sever”²²³

Abdurrezzâk yukarıda zikredilen ayetin tefsirinde şu rivayeti nakletmektedir:

عبد الرزاق قال أنا داود بن قيس عن زيد بن أسلم عن رجل من أهل الشام يقال عبد الجليل عن عم له عن أبي هريرة في قوله تعالى { والكاظمين الغيظ } أن النبي صلى الله عليه وسلم قال من كظم غيظا وهو يقدر على إنفاذه ملأه الله أمنا وإيمانا.

عبد الرزاق قال أخبرني الثوري عن منصور عن أبي سلمة أن النبي صلى الله عليه وسلم قال ما عفا رجل عن مظلمة إلا زاده الله بها عزا.

Abdurrezzâk (ö. 211), Dâvud b. Kays (ö.?), Zeyd b. Eslem (ö.136), Abdulcelîl el-Filistînî (ö.?), amcasından (ö.?), Ebû Hürye'den (ö.57) “Öfkelerini yutarlar” ayeti hakkında Hz. Peygamber (s.a.v) şöyle dedi: “Kim dediğini gerçekleştirme gücüne sahipken öfkesini bastırırsa Allah onun içini eman ve iman ile doldurur.”

Abdurrezzâk (ö. 211), Süfyân es-Sevrî (ö.161), Mansûr b. el-Mu'temir (ö.132), Ebû Seleme'den (ö. 94) Hz. Peygamber (s.a.v) şöyle dedi: “Kişi bir haksızlığı affettiğinde muhakkak Allah onun izzetini artırır.”²²⁴

Abdurrezzâk'ın naklettiği ilk rivayeti farklı isnad ve benzer metinle Ahmed b. Hanbel, Tirmizî, Ebû Davûd, İbn Mâce, Ebû Ya'lâ ve Taberânî nakletmiştir.²²⁵ İkinci rivayeti ise Rabî b. Habib, Ahmed b. Hanbel, Bezzâr, İbn Huzeyme, Tabrânî ve eş-Şihâb nakletmektedirler.²²⁶

Abdurrezzâk'ın naklettiği birinci rivayetin isnadında Davûd b. Kays²²⁷ ve Zeyd b. Eslem²²⁸ sika olduğu, ancak Ukaylî'ye göre ravi Abdulcelil'in zayıf olduğu

²²³ Âl-İ İmran 3/134.

²²⁴ Abdurrezzâk, *Tefsiru'l-Kur'ân*, c. I, ss. 132-133.

²²⁵ İbn Hanbel, a.g.e., c. V, s. 149; Tirmizî, a.g.e., c. IV, s. 372; Ebû Davûd, a.g.e., c. VII, s. 157; İbn Mâce, a.g.e., c. V, s. 280; Ebû Ya'lâ, a.g.e., c. III, s. 66; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Evsat*, c..IX, s. 104.

²²⁶ er-Rabî b. Habib b. Ömer el-Ezedî. (1995). *Müsned er-Rabî'*. Thk. Muhammed İdrîs-Âşûr b. Yusuf, Dâr el-Hikme-Mektebetu el-İstikame, Beyrût- Ammân, s. 347; İbn Hanbel, a.g.e., c.III, s.208; Bezzâr, a.g.e., c. III, s. 243-244; İbn Huzeyme, a.g.e., c.II, s. 1169; Tabrânî, *el-Mu'cemu's-Sagîr*, c. I, s.102; Muhammed b. Selâme b. Cafer el-Kudâî. (1986). *Müsned eş-Şihâb*. c.II, Thk. Hamdî b. Abdulmecîd es-Selefi, Muessesetu er-Risâle, Beyrut, s. 28.

²²⁷ İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, c. III, s. 171.

²²⁸ Mizzî, a.g.e., c. X, s. 12.

ve amcası *mechûlu'z-zât* olduğundan rivayetin isnadı zayıftır.²²⁹ Abdurrezzâk'ın naklettiği ikinci rivayetin ravilerinden Süfyân es-Sevrî,²³⁰ Mansûr b. el-Mu'temir²³¹ ve Ebû Seleme'nin²³² *sika* oldukları görülmekte ve kaynağı açısından rivayet *mevkûftur*.

Abdurrezzâk'ın Ebû Hureyre'den naklettiği rivayeti, Taberî²³³ ve İbn el-Münzir²³⁴ aynı tarikle nakletmiştir. Dolayısıyla isnadında var olan problemler o rivayetler içinde geçerlidir. Abdurrezzâk'ın rivayeti Ebû Hureyre tarikiyle nakledilirken diğer rivayetlerin tamamı Enes b. Muâz tarikiyle nakledilmiş olup isnadı *hasen*'dir.²³⁵ Metin bakımında rivayetler arasında bir takım farklılıklar mevcuttur. Abdurrezzâk'ın rivayetindeki: “Allah onun (içini) emân ve iman ile doldurur” cümlesi yerine diğer tariklerde “Allah onun bütün mahlûkatın huzurunda çağırır ve ona hurilerden istediğini seçmesi hususunda muhayyer bırakır” cümlesi nakledilmektedir. Buna ilaveten Taberânî rivayetinde bu ziyadeye ek olarak “ومن ترك ثوب جمال وهو قادر عليه كساه الله رداء الإيمان يوم القيامة ومن أنكح عبدا وضع الله على رأسه تاج الملك يوم القيامة. -Kim güzellik (kibir) giysisini giymeye muktedirken onu terk edip giymezse Allah kendisine kıyamet gününün iman ridasını giydirir. Kimde bir kölenin nikâh kıymasını sağlarsa kıyamet günü başına mülk tâcı giydirilir.”²³⁶

Abdurrezzâk'ın ikinci rivayetiyle diğer rivayetler arasında da bir takım farklılıklar vardır. Abdurrezzâk'ın *mevkuf* olarak naklettiği rivayeti Taberânî ve Şihâb aynı tarik ile *muttasıl merfû* olarak rivayet etmişlerdir. Ancak isnad da Yunus b. Habbâb zayıf bir ravi olduğu hususunda icma vardır.²³⁷ Rivayet Ebû Hureyre²³⁸ ve Abdurrahman b. Avf²³⁹ tarikiyle da nakledilmiştir.

²²⁹ Muhammed b. Amr b. Mûsa el-Ukaylî. (b.t.y.). *Kitâb ed-Duafî el-Kebîr*. c. III, Thk. Abdulmutî Emîn Kal'acî, Dâr el-Kutub el-İlmiyye, Beyrut, s. 103.

²³⁰ el-Hatîb onun hakkında: Müslümanların imamlarından demıştır. İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, c. IV, s.99.

²³¹ İclî onun hakkında sika demıştır. İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, c. X, s. 277.

²³² İbn sad onun hakkında sika demıştır. İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, c. XII, s. 103.

²³³ Taberî, a.g.e., c. VII, s. 216.

²³⁴ İbn Münzir, a.g.e., c. I, s. 383.

²³⁵ İbn Hanbel, a.g.e., c. V, s. 149; Tirmizî, a.g.e., c. IV, s. 372; Ebû Davûd, a.g.e., c. VII, s. 157; İbn Mâce, a.g.e., c. V, s. 280; Ebû Ya'lâ, a.g.e., c. III, s. 66; Tabarânî, *el-Mu'cemu's-Sagîr*, c.IX, s. 104.

²³⁶ Tabarânî, *el-Mu'cemu's-Sagîr*, c.IX, s. 104.

²³⁷ İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, c. XI, s. 384.

²³⁸ Rabî b. Habib, a.g.e., c.I, s. 347.

²³⁹ İbn Hanbel, a.g.e., c.III, s.208.

Metin bakımından Abdurrezzâk'ın rivayetinde sadece affetmeden bahsedilirken er-Rabî b. Habib'in²⁴⁰ rivayetinde affetmenin yanı sıra tevazu ve sadakadan da bahsedilmektedir. Ahmed b. Hanbel'in²⁴¹ rivayetinde ise affetmenin yanında sadaka ve dilenme hususları zikredilmektedir. Rivayeti Abdurrezzâk isnadıyla nakledenlerde görülen bu ziyadeler²⁴² rivayetin mana ile nakil esnasında uğradığı form değişiklikleridir. Bu durum Abdurrezzâk'ın rivayeti muhtasar olarak naklettiğine ya da ravilerin rivayete bazı ziyadeler yaptığına delildir. Abdurrezzâk'ın naklettiği her iki rivayetin isnadında bir takım problemler olmakla beraber diğer mutabî tariklerle sıhhat derecesine yükselmiştir.

2.4. Ahzâb Suresi

2.4.1. Hz. Peygamberin eşlerinin dünya ve ahiret arasındaki tercihleri

*“Ey Peygamber! Eşlerine şöyle söyle: Eğer dünya hayatını ve süsünü (refahını) istiyorsanız, gelin size boşanma bedellerinizi vereyim de, sizi güzellikle salıvereyim”*²⁴³

Abdurrezzâk yukarıda zikredilen ayetin tefsirinde şu rivayeti nakletmektedir:

عبد الرزاق عن معمر عن الزهري عن عروة بن الزبير عن عائشة قالت لما نزلت { وإن كنتن تردن الله ورسوله { الآية دخل علي النبي صلى الله عليه وسلم بدائي فقال يا عائشة إني ذاك لك أمرا فلا تعجلي فيه حتى تستأمري أبويك قالت قد علم والله أن أبوي لم يكونا ليأمراني بفراقه قالت فقرأ علي { يا أيها النبي قل لأزواجك إن كنتن تردن الحياة الدنيا { الآية فقلت أفي هذا أستأمر ابوي فإني أريد الله ورسوله والدار الآخرة.

Abdurrezzâk (ö. 211), Ma'mer b. Râşid (ö 154), Muhammed b. Şihab ez-Zühri (124), Urve b. Zübeyr (ö.94), Âişe bint Ebû Bekir (ö.57) şöyle dedi:“Eğer Allah'ı, Peygamberini ve ahiret yurdunu diliyorsanız” ayeti indiğinde Hz. Peygamber (s.a.v) benimle başlayarak evime geldi ve şöyle dedi: *“Ey Aişe! Ben sana bir şey diyeceğim ancak anne ve babana danışmadan acele karar verme.* Vallahi o anne babamın kendisinden ayrılmamı emretmeyeceğini biliyordu. Bana *“Ey Peygamber! Eşlerine şöyle söyle: Eğer dünya hayatını ve süsünü (refahını) istiyorsanız, gelin size boşanma bedellerinizi vereyim de, sizi güzellikle salıvereyim”* ayetini okudu. Bunun için mi anne babama danışacaktım! Elbette ki Allah'ı, Resulünü ve ahiret yurdunu

²⁴⁰ Rabî b. Habib, a.g.e., c.I, s. 347.

²⁴¹ İbn Hanbel, a.g.e., c.III, s.208

²⁴² Tabrânî, *el-Mu'cemu's-Sagîr*.c. I, s.102; Kudâî, a.g.e., c.II, s. 28

²⁴³ Ahzâb, 33/28.

isterim (tercih ederim) dedim.²⁴⁴

Abdurrezzâk'ın Ahzap suresinin elli ikinci ayetine tefsiri olarak zikrettiği rivayetlerden biri de şudur:

عبد الرزاق قال انا معمر عن أيوب أن عائشة قالت للنبي صلى الله عليه وسلم فلا تخبر أزواجك أني اخترتك فقال النبي صلى الله عليه وسلم يا عائشة إنما بعثت مبلغا ولم أبعث متعنتا.

Abdurrezzâk (ö. 211), Ma'mer b. Râşid (ö 154), Eyyüp b. Ebî Temîme (ö.131), Âişe bnt. Ebû Bekir'in (ö.57)Hz. Peygamber'e (s.a.v) “Benim seni seçtiğimi diğer eşlerine söyleme deyince: “*Ben tebliğci olarak gönderildim zorlayıcı olarak değil*”²⁴⁵ diye buyurdu. Bu rivayet yukarıdaki rivayetin devamı olduğundan dolayı her iki rivayetin değerlendirmesini birlikte yapmamız uygundur. Nitekim mana bütünlüğü açısından aynı olayın parçaları olduğu Hz. Aişe'nin “*seni seçtiğimi*” cümlesinin bu hadiseyle örtüştüğü görülmektedir. Bunun yanı sıra Müslim²⁴⁶, Tirmizî²⁴⁷ ve Ebû Avâne'nin²⁴⁸ rivayetinde bu ziyadelerin metnin bir parçası olarak tahrîc edildiği görülmektedir. Diğer rivayetlerin bir kısmında da Hz. Aişe'nin bu isteği açıkça zikredilmektedir.²⁴⁹ Ancak Hz. Peygamber'in (s.a.v) “*Ben tebliğci olarak gönderildim zorlayıcı olarak değil*” buyurduğu kısım bulunmamaktadır.

İshak b. Rahûye, Ahmed b. Hanbel, Abd b. Humeyd, Buhârî, Tirmizî, Müslim, İbn Mâce, Bezzâr, Nesaî, Ebû Avâne, İbn Hibbân ve Beyhakî²⁵⁰ ilk rivayeti tahrîc etmişlerdir. Birçok hadis kaynağında geçmekte olan bu rivayet, Ebû Seleme, Urve ve Mesruk tarikiyle nakledilmektedir.

Abdurrezzâk tariki müsned ve isnad açısından sahihtir. İbn Uyeyne Urve hakkında: Hz. Aişe'nin rivayetlerini en iyi bilen kişi diye nitelemesi yeğen teyze

²⁴⁴ Abdurrezzâk, *Tefsiru'l-Kur'ân*, c. II, s. 115.

²⁴⁵ Abdurrezzâk, *Tefsiru'l-Kur'ân*, c. II, s. 120.

²⁴⁶ Müslim, a.g.e., c. II, 1104.

²⁴⁷ Tirmizî, a.g.e., c.V, s.420.

²⁴⁸ Ebû Avâne, a.g.e., c. III, s. 176; “*Allah bu durmadan korusun, o beni azarlayıcı ve aşırıya giden biri olarak göndermedi, o beni kolaylaştıran bir öğretici olarak gönderdi*”

²⁴⁹ İbn Hanbel, a.g.e., c. XXXXII, s. 334; Abd b. Humeyd, a.g.e., c. I, s. 431.

²⁵⁰ İshak b. Rahûye, a.g.e., c. II, s. 494; İbn Hanbel, a.g.e., c. XXXXII, s. 180; Abd b. Humeyd, a.g.e., c. I, s. 431; Buhârî, a.g.e., c. IV, 1796; Tirmizî, a.g.e., c. V, s. 350; Müslim, a.g.e., c. II, 1103; İbn Mâce, a.g.e., c. III, s. 206; Bezzâr, a.g.e., c. I, s.321; Nesaî, *Sünen en-Nesâî*, c. VI, s. 55; Ebû Avâne, a.g.e., c. III, s. 160; İbn Hibbân, a.g.e., c. X, s. 85; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, c.VII, s. 36.

olmalarından kaynaklanmaktadır.²⁵¹

İkinci rivayeti Tirmizî İbn Şihab ez-Zühri oda Urve b. Zübeyr'den²⁵² nakletmektedir. Ebû Avâne ise İbn Abbas²⁵³ tarikiyle tahrîc etmiştir.

Eyyûb sika²⁵⁴ olmakla beraber Hz. Aişe'den rivayeti munkatıdır. Hz. Peygamber'in zevcelerine bir ay yaklaşmayacağına yemin etmesi ('ilâ yapması) ve bu müddetin bitiminde nazil olan bu ayetler ile zevcelerini muhayyer bırakması hususlarını ifade eden bu rivayetlerin bir kısmı hadiseyi geniş bir şekilde yorum ve ziyadelerle nakletmişken diğer bir kısmı ise muhtasar bir şekilde nakletmişlerdir. Abdurrezzâk'ın naklettiği ilk rivayet muhtasar olup aynı olayın sadece bir kısmını naklettiği anlaşılmaktadır. Buhârî ve Müslim'in tahrîcinde ikinci rivayetin muhtevası da tek metindir. Yani rivayet sonuna: "*sonra Hz. Peygamber'in eşleri Aişe'nin yaptığını (seçtiğini) yaptılar*"²⁵⁵ ziyadesiyle gelmektedir. İbn Hibbân'nın rivayetinde: "*bize bir ay yaklaşmayacağına yemin etmiştin. (Ey Aişe) Ay yirmi dokuz çekmekte*" ziyadesi ile nakletmektedir.²⁵⁶ Ahmed b. Hanbel'in rivayetinde: "*sana sunduğumu arkadaşlarına da sunacağım*"²⁵⁷ ifadesiyle "*Ebû Bekir ve Ummü Rumân'a sor*" "*Ebû Bekir ve Ummü Rumân'a sormama gerek yok dediğimde Hz. Peygamber güldü*"²⁵⁸ ziyadelerini görmekteyiz. İshak b. Rahûye'nin rivayetinde: "*sonra odaları dolaştı ve Aişe şöyle şöyle dedi*"²⁵⁹ ziyadeleri mevcuttur. Bezzâr'ın rivayetinde "*bunu eşlerinden yaşça büyük olanlara benden önce sunsaydın ya!*"²⁶⁰ ziyadesi görülmektedir.

İkinci rivayetin bazı metin farklılıkları da müşahede edilmektedir. Abdurrezzâk'ın rivayetinde "*ben tebliğci olarak gönderildim zorlayıcı olarak değil*" cümlesi yerine Ebû Avâne'nin rivayetinde "*Allah bu durumdan korusun, O, beni azarlayıcı ve aşırıya giden biri olarak göndermedi. Beni, kolaylaştıran bir öğretici olarak gönderdi*"²⁶¹ ziyadesi görülmektedir. Bu durum rivayetin mana ile

²⁵¹ İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, c. VII, s. 163.

²⁵² Tirmizî, a.g.e., c. V, s.420.

²⁵³ Ebû Avâne, a.g.e.,c. III, s. 17.

²⁵⁴ İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, c. I, s. 348.

²⁵⁵ Buhârî, a.g.e., c. IV, 1796; Müslim, a.g.e., c. II, 1103.

²⁵⁶ İbn Hibbân, a.g.e., c. X, s. 85.

²⁵⁷ İbn Hanbel, a.g.e., c. XXXXII, s. 334.

²⁵⁸ İbn Hanbel, a.g.e., c. XXXXII, s. 507.

²⁵⁹ İshak b. Rahûye, a.g.e., c. II, s. 494.

²⁶⁰ Bezzâr, a.g.e., c. I, s.321.

²⁶¹ Ebû Avâne, a.g.e., c. III, s. 176.

nakledildiğine, muhtasar ve müfesser şekillerde rivayet edilmiş olduğunu göstermektedir.

2.4.2. Allah ve Resulünün hükmüne rıza ve teslimiyet

*“Allah ve Resulü bir işe hüküm verdiği zaman, inanmış bir erkek ve kadına o işi kendi isteklerine göre seçme hakkı yoktur. Her kim Allah ve Resulüne karşı gelirse, apaçık bir sapıklığa düşmüş olur”*²⁶²

Abdurrezzâk yukarıda zikredilen ayetin tefsirinde şu rivayeti nakletmektedir:

عبد الرزاق عن معمر عن قتادة قال خطب النبي صلى الله عليه وسلم زينب وهي ابنة عمته وهو يريد لها لزيد فظنت أنه يريد لها لنفسه فلما علمت أنه يريد لها لزيد أبت فأنزل الله { وما كان لمؤمن ولا مؤمنة إذا قضى الله ورسوله أمرا أن يكون لهم الخيرة من أمرهم } فرضيت وسلمت.

Abdurrezzâk (ö. 211), Ma'mer b. Râşid (ö 154), Katâde b. Diâme (ö.117) şöyle dedi: Hz. Peygamber (s.a.v) amcası kızı Zeyneb'i Zeyd'e nişanlamak istedi. Zeynep Hz. Peygamber'e nişanlanacağını umuyordu. Ancak Zeyd için olduğunu anlayınca razı olmadı. Bunun üzerine *“Allah ve Resulü bir işe hüküm verdiği zaman, inanmış bir erkek ve kadına o işi kendi isteklerine göre seçme hakkı yoktur”* ayeti indi böylece razı oldu ve boyun eğdi.²⁶³

Bu rivayeti Taberî, Taberânî, Dârekutnî, Hâkim ve Beyhakî nakletmiştir.²⁶⁴ Abdurrezzâk, mürsel olan bu rivayeti Katâde'den muhtasar olarak nakletmektedir. Taberî ise İbn Abbas'tan müsned bir isnadla ve bazı ziyadelerle nakletmiştir. Taberânî'de rivayeti Katâde'den iki tarikle mürsel bir isnadla nakletmektedir. Taberânî, Dârekutnî ve Beyhakî bu rivayeti Hz. Zeyneb'in mevlası Mezkûr'den bazı ziyadeleriyle müsned olarak nakletmişlerdir. Ancak naklettikleri bu rivayetin isnadında yer alan el-Kumeyt b. Zeyd Şiilikle itham edilmekte olup rivayetin isnadı hakkında Beyhakî, “böyle bir isnad huccet olamaz” demiştir.²⁶⁵ Hâkim'in rivayeti ise Ömer b. Osman el-Cahşî ve babası tarikiyle nakledilmiş olup isnadın her iki ravisi de *mechûlu'l-hâl*'dir.

Bu rivayetler isnad bakımından birçoğu problemlilikle birlikte rivayet

²⁶² Ahzâb, 33/36.

²⁶³ Abdurrezzâk, *Tefsiru'l-Kur'ân*, c. II, s. 117.

²⁶⁴ Taberî, a.g.e., c. XX, s. 270/271/272; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, c. XXIV, s. 39-45-46; Dârakutnî, a.g.e., c. III, s. 301; Hâkim, a.g.e., c. IV, s. 23; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, c. VII, s. 136.

²⁶⁵ İbn Asâkir, a.g.e., c. XXXXX, s. 229.

tariklerinin çokluğu ve olayın meşhur olmasından dolayı hadisenin vukuuna hükmetmemiz mümkündür.

Metin bakımında rivayetler arasında bir takım farklılıkların ve ziyadelerin varlığı açıkça görülmektedir. Taberî rivayetinde Hz. Zeyneb: “*Ben nesepe bakımından ondan daha hayırlıyım*”²⁶⁶ diyerek bu sözlerle itiraz ettiği ve bu konuyla alakalı Hz. Peygamber’le (s.a.v) tartışırken ayetlerin indiğini ziyade olarak nakletmektedir. Taberânî, Dârekutnî ve Beyhakî rivayetlerinde Hz. Zeyneb’in taliplerinin çok olması ve bu nedenle istişare maksadıyla kız kardeşi Him’ne’yi Hz. Peygamber’e (s.a.v) göndermesinden bahsedilmektedir. Bunun neticesinde Hz. Peygamber (s.a.v) Zeyneb’in kız kardeşi Him’ne’ye: “*Ona Allah’ın kitabını ve Nebi’nin sünnetini bilen birisini tavsiye ediyorum*” buyurduğu nakledilmektedir. Bunu duyan Him’ne sinirlenerek ey Allah’ın Resulü amcaktırın azat kölenle mi evlendireceksin? Dediğini ve bunu Zeyneb’e intikal ettirdiğinde onun daha çok sinirlenip daha sert tepki verdiğini öğrenmekteyiz.²⁶⁷

Rivayet mürsel olarak nakledilse de diğer tariklerle müsned olarak da nakledilmiştir. Ayet ve rivayet zaman ve muhteva açısından ilgilidir.

2.4.3. Hakkı söylemekte insanların ayıplamasından çekinmemek

“(Resulüm!) Hani Allah’ın nimet verdiği, senin de kendisine iyilik ettiğin kimseye: Eşini yanında tut, Allah’tan kork! Diyordun. Allah’ın açığa vuracağı şeyi, insanlardan çekinerek içinde gizliyordun. Oysa asıl korkmana layık olan Allah’tır. Zeyd, o kadından ilişkisini kesince biz onu sana nikâhladık ki evlatlıkları, karılarıyla ilişkilerini kestiklerinde (o kadınlarla evlenmek isterlerse) müminlere bir güçlük olmasın. Allah’ın emri yerine getirilmiştir”²⁶⁸

Abdurrezzâk yukarıda zikredilen ayetin tefsirinde şu rivayeti nakletmektedir:

عبد الرزاق عن معمر عن قتادة في قوله { وإذ تقول للذي أنعم الله عليه وأنعمت عليه { قال أنعم الله عليه بالإسلام وأنعم النبي صلى الله وسلم بالعتق { أمسك عليك زوجك { قال قتادة جاء زيد النبي صلى الله عليه وسلم فقال إن زينب إشتد علي لسانها وأنا أريد أن أطلقها قال له النبي صلى الله عليه وسلم إتق الله وأمسك عليك زوجك والنبي صلى الله عليه وسلم يحب أن يطلقها ويخشي قاله الناس إن أمره بطلاقها فأنزل الله تعالى {

²⁶⁶ Taberî, a.g.e., c. XX, s. 270.

²⁶⁷ Tabarânî, *el-Mu’cemu’l-Kebîr*, c. XXIV, s. 39; Dârakutnî, a.g.e., c. III, s. 301.

²⁶⁸ Ahzâb, 33/37.

وتخفي في نفسك ما الله مبديه وتخشى الناس والله أحق أن تخشاه فلما قضى زيد منها وطرا { قال قتادة لما طلقها زيد { زوجها } .

Abdurrezzâk (ö. 211), Ma'mer b. Râşid (ö 154), Katâde b. Diâme (ö.117) "*Hani Allah'ın nimet verdiği, senin de kendisine iyilik ettiğin kimseye*" ayeti hakkında şöyle dedi: Allah onu İslâm'la Hz. Peygamber'de (s.a.v) âzad etmekle nimetlendirdi. Zeyd Hz. Peygamber'e (s.a.v) gelip Zeyneb'in dili bana karşı uzadı ben onu boşamak istiyorum deyince. Hz. Peygamber (s.a.v) *Allah'tan kork ve eşini tut* dedi. Aslında Hz. Peygamber (s.a.v) onun Zeynebi boşamasını istiyordu. Ancak bunu emrederse insanların (evlatlık edinmeyi ortadan kaldıracak olan Zeynep'le evlenmesinde) dedikodusundan çekiniyordu. Bunun üzerine "*Allah'ın açığa vuracağı şeyi, insanlardan çekinerek içinde gizliyordun. Oysa asıl korkmana layık olan Allah'tır. Zeyd, o kadından ilişkisini kesince (Katâde dedi ki: yani Zeyd onu boşayınca) biz onu sana nikâhladık*" ayeti indi."²⁶⁹

Bu rivayeti Ahmed b. Hanbel, Buhârî, Tirmizî, Nesâî, Ebû Avâne, İbn Hibbân, Tabrânî, Dârekutnî, Hâkim ve Beyhakî nakletmişlerdir.²⁷⁰ Bir önceki rivayetin devamı olan bu rivayet, birçok râvi tarafından bir bütün olarak nakledilmiştir. Tekrar olmaması için yukarıda isnad değerlendirilmesi yapılmış olan Taberânî, Dêrakutnî, Hâkim ve Beyhakî'nin rivayetlerini burada bir daha zikretmeyeceğiz. Hâkim bu rivayeti farklı bir isnad ve metinle Muhammed Yahyâ b. Hibbân o da Abdullah b. Âmir el-Esedî'den mürsel olarak nakletmiştir.²⁷¹ Hâkim'in senesinde bulunan Muhammed Yahyâ b. Hibbân sikadır.²⁷² Ravilerden Abdullah b. Âmir el-Esedî'nin zayıf²⁷³ olduğunda âlimler ittifak halindedir. Hâkim'in dışındaki kaynakların çoğu bu rivayeti Enes b. Mâlik tarikiyle nakletmişlerdir. Rivayetin müşterek ravisi olan Sâbit b. Eslem²⁷⁴ ve Hammâd b. Zeyd'in²⁷⁵ sıkı olduklarında ittifak vardır. Dolayısıyla rivayeti tahrîc eden Enes b. Mâlik tariki mutasıl merfû ve isnadı sahih olmasına mukabil, Muhammed Yahyâ b. Hibbân tariki mürsel ve zayıftır.

²⁶⁹ Abdurrezzâk, *Tefsiru'l-Kur'ân*, c. II, s. 117.

²⁷⁰ İbn Hanbel, a.g.e., c.XIX, s. 492; Buhârî, a.g.e., c. VI, s. 2699; Tirmizî, a.g.e., c. V, s. 354; Nesâî, *es-Sünen's-Sagir*, c. VI, s. 432; Ebû Avâne, a.g.e., c. III, s. 56; İbn Hibbân, a.g.e., c. XV, s. 519; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, c. XXIV, s. 39; Dâra Kutnî, a.g.e., c. III, s. 301; Hâkim, a.g.e., c. IV, s. 23; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, c. VII, s. 57.

²⁷¹ Hâkim, a.g.e., c. IV, s. 23.

²⁷² İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzîb*, c. IX, s. 448.

²⁷³ Mizzî, a.g.e., c. XV, s. 150.

²⁷⁴ İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzîb*, c. II, s. 3.

²⁷⁵ İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzîb*, c. III, s. 9; Mizzî, a.g.e., c. VII, s. 239

Kaldığı Hâkim'in bu rivayeti metin açısından da illetlidir. Hz. Peygamber'in (s.a.v) Zeyd boşaması durumunda evlatlığının hanımı ile evliliği cahiliyede vücut bulmuş evlat edinme olgusunu yıkacaktır. Bu durum hakkında toplumda dedikodu oluşturulmasından Hz. Peygamber çekinmektedir. Burada Hz. Peygamber'in evli bir kadına âşık olması ve çeşitli iftiralar atan müsteşriklerin yaklaşımı doğru değildir. Aksi durum peygamberlik özelliklerinden biri olan ismet sıfatıyla çelişen bir durumdur. Diğer bir husus Hz. Peygamber'in (s.a.v) amcası kızı Zeyneb'i ilk defa görüyormuş gibi bir gariplik ortaya çıkmaktadır. Hz. Peygamber Zeynep bnt. Cahş ile otuz beş yaşında evlenmiştir. Bölgede bu yaşa kadınlar için güzelliğin ve gençliğin sona yaklaştığı bir zamandır. Bunun yanı sıra Hz. Peygamber'in (s.a.v) böyle bir niyeti olsaydı bunu Zeyneb'i Zeyd'e nişanlamadan önce kendisine daha genç iken nikâhlardı. Nitekim rivayetlerde Hz. Zeyneb'in bu evliliğe pek sıcak bakmadığı ve karşı çıktığı bilinmektedir. Hz. Peygamber'in (s.a.v) Hz. Zeynep'le evlenmesi, iddia edilen aksine cahiliye adetlerinden biri olan evlat edinme âdetinin ortadan kaldırılması için emredildiği ve bu da uygulamalı bir şekilde kesinlik kazandığını söylememiz gerekmektedir.²⁷⁶

Abdurrezzâk'ın rivayetine ziyade olarak gelen ve bir takım açıklamalar ihtiva eden rivayetlerin çelişkili durum arz etmediği aksine hadisenin vuku bulmasından sonraki durumu açıkladığı görülmektedir. Taberânî'nin rivayetinde: *Zeyd beni boşayıp iddetim de bittiğinde, Allah Resulü evime geldi (saçım açtı) ona dedim ki: semâdan gelen bir emir midir? Nişan ve şahit olmadan mı? Dedi ki: "Evlendiren Allah'tır. Şâhit ise Cebrâil'dir"*²⁷⁷ ziyadesi görülmektedir. Buhârî rivayetinde Hz. Enes olayı anlattıktan sonra şöyle demektedir: *Hz. Peygamber (s.a.v) eğer vahiyden bir şey gizleyecek olsaydı bu ayeti gizlerdi. Zeyneb Hz. Peygamber'in (s.a.v) diğer eşlerine karşı övünerek; "sizi aileleriniz evlendirdi beni ise Allah evlendirdi derdi"*²⁷⁸ ziyadesini görmekteyiz.

Bu durum rivayetin, muhtasar ya da müfesser nakledildiğini ve bu nedenle ravilerin tasarrufuna uğradığına ve bazı yorumların rivayete ravi tasarrufu olarak girmiş olabileceğine işaret etmektedir. Abdurrezzâk'ın bu rivayetini esas aldığımızda

²⁷⁶ Geniş bilgi için, Ali Osman Ateş. (1992). *Hz. Peygamber'in Zeynep Bint Cahş İle Evlenmesi Hakkındaki Bazı Rivayet ve Görüşlerin Değerlendirilmesi*. Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları İlahiyat Fakültesi Dergisi, 0907-BY-92-017-096, ss. 161-179.

²⁷⁷ Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, c. XXIV, s. 39

²⁷⁸ Buhârî, a.g.e., c. VI, s. 2699

Hız. Peygamber'in ayet ve rivayetlerde ifade edilen çekindiği şey evlatlık edinmeyi yok edecek Zeynep'le evliliğinde insanların dedikodusudur.

2.4.4..Eşler arasında adalet

“Onlardan dilediğini geriye bırakır, dilediğini de yanına alırsın. Boşadığın hanımlarından arzu ettiğini tekrar yanına almanda, senin üzerine bir günah yoktur. Böyle yapman onların mutlu olmalarına, üzülmemelerine ve hepsinin, senin verdiklerine razı olmalarına daha uygundur. Allah, kalplerinizde olanı bilir. Allah hakkıyla bilendir, halimdir”²⁷⁹

Abdurrezzâk yukarıda zikredilen ayetin tefsirinde şu rivayeti nakletmektedir:

عبد الرزاق عن معمر عن أيوب عن أبي قلابة قال كان النبي صلى الله عليه وسلم يقسم بين نسائه فيعدل ثم يقول اللهم هذا فيما أطيق وأملك فلا تلمني فيما تملك ولا أملك.

Abdurrezzâk (ö. 211), Ma'mer b. Râşid (ö 154), Eyyüp b. Ebî Temîme (ö.131), Ebû Kılâbe (ö.104) dedi: Hız. Peygamber (s.a.v) eşlerine eşit taksimde bulunup adil davranıyordu ve şöyle diyordu: *Allah'ım bu gücümün yetip elimden gelen şeylerde (hususlarda) elimde olmayıp senin elinde olan şeylerden dolayı beni kınama (hesaba çekme).*²⁸⁰

Bu rivayeti İbn Ebî Şeybe, İshâk b. Râhûye, Ahmed b. Hanbel, Tirmizî, İbn Mâce, Ebû Davûd, Nesâî, İbn Hibbân, Hâkim ve Beyhakî nakletmiştir.²⁸¹

Abdurrezzâk'ın bu rivayeti mürsel olup Hız. Aişe ve Abdullah b. Yezîd'i zikretmeksizin doğrudan Ebû Kılâbe'den nakledilmiştir.

Kaynaklarda bu rivayeti Eyyüp'ten Ma'mer, İsmail b. Uleyye, Affân ve Hammâd b. Seleme nakletmiştir. Ma'mer²⁸² ve İsmail b. Uleyye'nin²⁸³ rivayetleri mürsel ve Affân²⁸⁴ ve Hammâd b. Seleme'nin²⁸⁵ rivayetleri ise müsneddır. Hadis

²⁷⁹ Ahzâb, 33/51.

²⁸⁰ Abdurrezzâk, *Tefsiru'l-Kur'ân*, c. II, s. 120.

²⁸¹ İbn Ebî Şeybe, a.g.e., c. IX, s. 446; İshâk b. Râhûye, a.g.e., c. III, s. 756; İbn Hanbel, a.g.e., c. XXXXII, s. 46; Tirmizî, a.g.e., c. III, s. 446; İbn Mâce, a.g.e., c. I, s. 633; Ebû Davûd, a.g.e., c. II, s. 208; Nesâî, *es-Sünen's-Sagîr*, c. VII, s. 63; İbn Hibbân, a.g.e., c. X, s. 5; Hâkim, a.g.e., c. II, s. 188; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, c. VI/VII, s. 280/298.

²⁸² Abdurrezzâk, *Tefsiru'l-Kur'ân*, c. II, s. 120.

²⁸³ İbn Ebî Şeybe, a.g.e., c. IX, s. 446.

²⁸⁴ İbn Hanbel, a.g.e., c. XXXXII, s. 46

²⁸⁵ İbn Ebî Şeybe, a.g.e., c. IX, s. 446; İshâk b. Râhûye, a.g.e., c. III, s. 756; İbn Hanbel, a.g.e., c. XXXXII, s. 46; Tirmizî, a.g.e., c. III, s. 446; İbn Mâce, a.g.e., c. I, s. 633; Ebû Davûd, a.g.e., c. II,

kaynaklarının çoğu bu nedenle rivayeti müsned olarak Hammâd b. Seleme tarikiyle nakletmişlerdir.

Eyyüp b. Ebî Temîme,²⁸⁶ Ebû Kılâbe²⁸⁷ ve Abdullah b. Yezîd²⁸⁸ hakkında genel görüş *sika* olduklarıdır. Ancak Abdullah b. Yezîd'in yaşının küçük oluşu sebebiyle sahabe olup olmadığı hususunda ihtilaf edilmiştir. Yahya b. Maîn, Eyyüp'tan rivayeti nakleden ravilerinden İsmail b. Uleyye hakkında *sika* güvenilir demiştir.²⁸⁹ İclî, ise Affân b. Müslim hakkında *sika*, *sebt* ve *sâhibu's-sünne* demiştir.²⁹⁰ İbn Hacer, İbn Sad ve İclî, ravilerden Hammâd b. Seleme hakkında *sika* demişlerdir.²⁹¹ Elbânî'ye göre Nesâî rivayeti *zayıf*²⁹² olmakla birlikte farklı tariklerde rivayetin isnadı sahihtir.

Rivayetin tarikleri aynı metinle gelmiştir. Aralarındaki metin farklılığı, anlama tesir edecek boyutta değildir. Abdurrezzâk rivayetinde “bu benim takatim ve güç yetirebildiğim “هذا فيما أطيق وأملك” ibaresi Nesâî rivayetinde “Bu benim fiilim “ هذا فعلی” şeklindedir. Ebû Davûd rivayetinde “ Bu benim taksimatım “هذا قسمي” ibaresi Tirmizî rivayetinde ise “ bu benim taksimatım “هذه قسمتي” aynı anlamda farklı lafızlardır. Mana ile rivayette hükme tesir etmeyen bu ibare değişiklikleri hadis ilminde bilinen ve kabul edilmiş bir husustur.

Sonuç olarak rivayeti Abdurrezzâk mürsel olarak nakletse de diğer tariklerin desteği ile *müsned* ve *sahihtir*. Muhteva ve tarihi veriler açısından rivayet ayetle eş zamanlı ve uyumludur.

2.4.5. Hz. Peygamber'e Karşı Uyulması Gereken Edep Kuralları

“Ey iman edenler! Siz zamanını gözetlemeksizin, bir yemeğe davet edilmedikçe, Peygamber'in evlerine girmeyin. Ancak davet edildiğiniz vakit girin. Yemeği yediğinizde hemen dağılın, sohbeta dalmayın. Çünkü bu hareketiniz Peygamber'i üzmemekte, fakat o (size bunu söylemekten) utanmaktadır. Ama Allah, hakkı söylemekten çekinmez. Peygamber'in hanımlarından bir şey istediğiniz zaman

s. 208; İbn Hibbân, a.g.e., c. X, s. 5; Hâkim, a.g.e., c. II, s. 188; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, c. VI/VII, s. 280/298.

²⁸⁶ Mizzî, a.g.e., c. III, s. 457.

²⁸⁷ Mizzî, a.g.e., c. XIV, s. 542.

²⁸⁸ Mizzî, a.g.e., c. XVI, s. 306.

²⁸⁹ Mizzî, a.g.e., c. III, s. 23.

²⁹⁰ Mizzî, a.g.e., c. XX, s. 160.

²⁹¹ Mizzî, a.g.e., c. VII, s. 253.

²⁹² Nesâî, *es-Sünen's-Sagir*, c. VII, s. 63.

perde arkasından isteyin. Bu, hem sizin kalpleriniz, hem de onların kalpleri için daha temiz bir davranıştır. Sizin Allah'ın Resulünü üzmeniz ve kendisinden sonra onun hanımlarını nikâhlamanız asla caiz olamaz. Çünkü bu, Allah katında büyük bir günahdır."²⁹³

Abdurrezzâk yukarıda zikredilen ayetin tefsirinde şu rivayeti nakletmektedir:

معمر عن أبي عثمان البصري عن أنس قال لما تزوج النبي صلى الله عليه وسلم زينب أهدت إليه أم سليم حيسا في تور من الحجارة قال أنس فقال لي النبي صلى الله عليه وسلم اذهب فادع من لقيت من المسلمين قال فدعوت له من لقيت فجعلوا يدخلون ويأكلون ويخرجون ووضع النبي صلى الله عليه وسلم يده على الطعام فدعا فيه أو قال فيه ما شاء الله أن يقول ولم أَدع أحدا لقيته إلا دعوته فأكلوا حتى شبعوا وخرجوا وبقي طائفة منهم فأطالوا عنده الحديث فجعل النبي صلى الله عليه وسلم يستحي منهم أن يقول لهم شيئا فخرج وتركهم في البيت فأنزل الله تعالى { يا أيها الذين آمنوا لا تدخلوا بيوت النبي إلا أن يؤذن لكم إلى طعام غير ناظرين إناه } .

Abdurrezzâk (ö. 211), Ma'mer b. Râşid (ö 154), Ebû Osman el-Ca'd b. Dînâr (ö.?), Enes b. Mâlik (ö.93) dedi ki: Hz. Peygamber (s.a.v) Zeynep'le evlendiğinde Ümmü Süleym kendisine çamurdan bir çömlekte hays (hurma, un ve tere yağdan yapılan bir yiyecek) hediye etti. Enes, Hz. Peygamber (s.a.v) *bana Müslümanlardan karşılaştığın kişileri çağır* dedi. Gördüğümü çağırdım. İçeriye girip yemeklerini yiyip çıkıyorlardı Hz. Peygamber (s.a.v) elini yemeğin üzerine koyup dua etti veya bir şeyler dedi. Gördüğüm herkesi davet ettim yediler doydular ve çıktılar ancak bir kısmı orada kaldı ve söz uzadı. Hz. Peygamber (s.a.v) onlara bir şey söylemeye utandı. Onları evde bırakarak evden çıktı bunun üzerine *"Ey iman edenler! Siz zamanını gözetlemeksizin, bir yemeğe davet edilmedikçe, Peygamber'in evlerine girmeyin. Ancak davet edildiğiniz vakit girin"* ayeti nazil oldu.²⁹⁴

Bu rivayeti Ahmed b. Hanbel, Tirmizî, Müslim, Ebû Yalâ, Ebû Avâne, Taberânî ve Hâkim nakletmektedirler.²⁹⁵

Ahmed b. Hanbel, Müslim ve Hâkim sebab-i nüzul olarak gelen bu rivayeti Abdurrezzâk tarikiyle naklelerken, Nesâî mutabî bir tarikle Ma'mer'den nakletmiştir.²⁹⁶ Tirmizî, Müslim ve Nesâî de Cafer b. Süleyman tarikiyle

²⁹³ Ahzâb, 33/53.

²⁹⁴ Abdurrezzâk, *Tefsiru'l-Kur'an*, c. II, s. 121.

²⁹⁵ İbn Hanbel, a.g.e., c. XX, 104; Tirmizî, a.g.e., c. V, s. 357; Müslim, a.g.e., c. II, 1046; Ebû Ya'lâ, a.g.e., c. VII, s. 315; Ebû Avâne, a.g.e., c. III, s. 51; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, c. XXIV, s. 46; Hâkim, a.g.e., c. II, s. 418.

²⁹⁶ Nesâî, *es-Sünenu'l-Kübrâ*, c. VI, s.434.

nakletmişlerdir.

Yahya b. Maîn, Tirmizî ve Ebû Dâvûd, el-Cad b. Dinâr diye adlandırılan Ebû Osman hakkında sika derken, Nesâî onun için *lâ be'se bih* demiştir.²⁹⁷ Bu nedenle Tirmizî bu rivayet hakkında *hasen sahih* derken, Şuayb el-Arnaûd “Şeyhayn’ın şartına göre rivayet sahihtir” demiştir.²⁹⁸ Ebû Osman hakkında farklı değerlendirmeler olsa da Abdurrezzâk’ın tefsirinde geçen bu rivayetin rivayet kaynaklarında geçen hadislerle karşılaştırıldığında Ma’mer tarikiyle bire bir aynıdır. Bu nedenle Abdurrezzâk rivayeti sahih olduğu mutabî ve şâhid tariklerle de sıhhat açısından güçlendiği görülür.

Ancak Cafer b. Süleyman tarikiyle gelen rivayetlerle bir takım ziyade ve farklılıklar söz konusudur. Abdurrezzâk rivayetinde kendisiyle nikâhlanılan Zeyneb olduğu açıkça zikredilirken Tirmizî ve Nesâî rivayetlerinde isim zikredilmemektedir. Tirmizî ve Nesâî rivayetlerinde “*bana Müslümanlardan karşılaştığın her kesi çağır*” cümlesi yerine *git şu şu kimseleri çağır ve gördüklerini de* ziyadesi mevcut olup hadisenin birçok yönü ve detayları da zikredilmektedir. Bu da Abdurrezzâk rivayetinin muhtasar olarak hadiseyi rivayet ettiğini göstermektedir.

Sonuç olarak rivayet ve ayet eş zamanlı olup muhteva açısından ilgilidir. Rivayeti hadis kaynakları tahrîc etmiş olup usul açısından sahihtir.

2.4.6. Allah ve resulüne karşı küstahlık:

“*Allah ve Resulünü incitenlere Allah, dünyada ve ahirette lanet etmiş ve onlar için horlayıcı bir azap hazırlamıştır.*”²⁹⁹

Abdurrezzâk yukarıda zikredilen ayetin tefsirinde şu rivayeti nakletmektedir:

عبد الرزاق عن معمر عن قتادة في قوله تعالى { إن الذين يؤذون الله ورسوله } قال بلغني أن الله تبارك اسمه قال شتمني عبيد ولم يكن له أن يشتمني وكذبني عبيد ولم يكن له أن يكذبني أما شتمه إياي فقله إني اتخذت ولدا وأنا الأحد الصمد وأما تكذيبه إياي فزعم أني لن أبعثه يعني بعد الموت.

عبد الرزاق عن معمر عن همام بن منبه عن أبي هريرة عن النبي صلى الله عليه وسلم مثله.

²⁹⁷ Mizzî, a.g.e., c. IV, s. 560; İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzîb*, c. II, s. 69.

²⁹⁸ İbn Hanbel, a.g.e., c. XX, 104; Tirmizî, a.g.e., c. V, s. 357;

²⁹⁹ Ahzâb, 33/57.

Abdurrezzâk (ö. 211), Ma'mer b. Râşid (ö 154), Katâde b. Diâme (ö.117) “Allah ve Resulünü incitenler” ayeti hakkında dedi ki: *Allah’u Teâlâ şöyle buyurdu: Kulum bana sövdü; oysa bana sövmesi asla kendisine yaraşmaz. Beni yalanladı, hâlbuki onun beni yalanlaması asla ona yaraşmaz. Bana sövmesi: Benim oğul edindiğimi uydurmasıdır. Hâlbuki ben Ehad ve Samet olan Allah’ım. Beni yalanlaması da; kendisini öldükten sonra tekrar diriltemeyeceğimi iddia etmesidir.*³⁰⁰

Abdurrezzâk aynı rivayeti Ma'mer b. Râşid, Hemmâm b. Münebbih, Ebû Hureyre tarikiyle de nakletmiştir. Bu rivayeti Ebû Hureyre tarikiyle Ahmed b. Hanbel, Buhârî, İbn Hibbân ve Taberânî nakletmektedirler.³⁰¹ Ayrıca Buhârî farklı bir tarikle rivayeti İbn Abbas’tan nakletmektedir.³⁰² Şâhid olarak Ahmed b. Hanbel, Ebû Yalâ, İbn Huzyme ve Hâkim’de buna benzer bir rivayeti nakletmektedirler.³⁰³ İbn Ebî Hâtim, mürsel olarak Katâde tarikiyle nakledilen bu rivayeti, tefsirinde isnadsız nakletmektedir.³⁰⁴

Rivayetin ilk tarikte belağ isnadsız, ikincisinde an temrîz sigasıyla nakledilmiş olması isnadda inkıta’ ve zaafa delalet eder. Rivayetin ikinci tariki an temrîz sigası ile nakledilse de ravilerin muasaratı ve karşılaşmış olmasıyla muttasıl bir isnad olduğu görülür. Nesâî, İc’li ve İbn Hacer ravilerden Vehb b. Münebbih hakkında sika demişler, İbn Hibbân da *Kitabu’s-Sikat*’ında zikretmiştir.³⁰⁵ Kutsî hadis olarak nakledilen rivayetin farklı tariklerinde bazı farklılıklar ve ziyadeler bulunmaktadır. Abdurrezzâk’ın rivayetinde “*kulum bana sövdü*” yerine Ahmed b. Hanbel, Buhârî ve İbn Hibbân rivayetlerinde “*âdemoğlu bana sövüyor*” cümlesi yer almaktadır. Ahmed b. Hanbel’in Abdurrezzâk tarikinde “*âdemoğlu*” veya “*kulum*” ziyadesi yer almamaktadır. Abdurrezzâk’ın rivayetinde “*Kendisini öldükten sonra tekrar diriltemeyeceğimi iddia etmesidir*” yerine Ahmed b. Hanbel ve İbn Hibbân rivayetinde “*Beni ilk yarattığı gibi öldükten sonra tekrar diriltemeyecek*” ibaresi Nesâî rivayetinde ise “*Onu ilk yarattığım gibi öldükten sonra tekrar diriltemeyeceğim*” gibi farklılıkları görülmektedir. Buhârî,³⁰⁶ Nesâî ve İbn Hibbân

³⁰⁰ Abdurrezzâk, *Tefsiru'l-Kur'an*, c. II, s.122.

³⁰¹ İbn Hanbel, a.g.e.,c. XV, s. 56; Buhârî, a.g.e., c. III, s. 1166; İbn Hibbân, a.g.e., c. I, s. 500; Tabarânî, k c. X, s. 308.

³⁰² Buhârî, a.g.e., c. IV, s. 1629.

³⁰³ İbn Hanbel, a.g.e., c. XIII, 368; Ebû Ya'lâ, a.g.e., c. XI, s. 353; İbn Huzyme, a.g.e., c. IV, s. 113; Hâkim, a.g.e., c. I, s.417.

³⁰⁴ İbn Ebî Hâtim, a.g.e., c. II, s. 12.

³⁰⁵ Mizzî, a.g.e., c. XXXI, s. 142; İbn Hacer, *Takribü't-Tehzîb*, s. 1045.

³⁰⁶ Buhârî, a.g.e., c. IV, s. 1903.

tariklerinde şu ziyadeler görülmektedir: “Allah Sameddir. O, doğurmamış ve doğmamıştır. Onun hiçbir dengi yoktur” ve “Benim için ilk yaratma tekrar diriltmeden kolay değildir” sika ravilerden gelen buna benzer ziyadeler kabul edilmekte ve rivayetin sıhhatine tesir etmemektedir. Muhtemelen Abdurrezzâk rivayeti muhtasar bir şekilde naklederek bu kısımlar rivayet metninden iskat etmiş olabilir. Çünkü Buhârî tarikinde rivayet “doğurmamış ve doğmamıştır. Onun hiçbir dengi yoktur.” ziyadesi bu duruma işaret eder.

Allah ve Peygamber tasavvurunda haddi aşanları uyaran ayet ve rivayet muhteva açısından uyumludur. Hz. Peygamber’in (s.a.v) birçok ayetin ³⁰⁷ muhtevasını Allah’a izafe ederek ifade ettiği bu rivayet Kutsî hadis formunda nakledilmiştir. Rivayeti klasik hadis kaynakları da farklı tariklerle de naklettiği ve bazı metin farklılıkları ile geldiği görülmektedir. Bu farklılıkları rivayetin mana ile nakilde ravilere ait tasarruf olduğu ifade edilebilir. Rivayet hadis ilmi açısından sahihtir.

2.4.7. Mü’min Kadınlara Dışarı Elbisesi

“Ey Peygamber! Hanımlarına, kızlarına ve müminlerin kadınlarına (bir ihtiyaç için dışarı çıktıkları zaman) dış örtülerini üstlerine almalarını söyle. Onların tanınması ve incitilmemesi için en elverişli olan budur. Allah bağışlayandır, esirgeyendir.”³⁰⁸

Abdurrezzâk yukarıda zikredilen ayetin tefsirinde şu rivayeti nakletmektedir:

عبد الرزاق عن معمر عن الحسن قال كن إماء بالمدينة يقال لهن كذا وكذا كن يخرجن فيتعرض لهن السفهاء فيؤذوهن فكانت المرأة الحرة تخرج فيحسبون أنها أمة فيتعرضون لها ويؤذونها فأمر النبي صلى الله عليه وسلم المؤمنات أن يدين عليهن من جلابيبهن ذلك أدنى أن يعرفن من الإماء أنهن حرائر فلا يؤذين.

Abdurrezzâk (ö. 211), Ma’mer b. Râşid (ö 154), Hasan el-Basrî (ö.110) dedi ki: Medine’de gayri meşru işleri olan hayat kadınları olarak isimlendirilen cariyeler vardı. Dışarı çıktıklarında serseriler onlara sataşır ve rahatsız ederlerdi. Hür bir kadın da dışarı çıktığında bu serseriler onu cariyeye zannederek sataşır ve rahatsız ederlerdi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.v) mümin kadınlara dış örtülerine bürünerek çıkmalarını emretti. Böylece hür kadınların cariyelerden ayırt edilip eziyet

³⁰⁷ Bakara 2/116; Tevbe 9/30; Yunus 10/68; İhlâs 112/3; Yasin 36/78-79.

³⁰⁸ Ahzâb, 33/59.

görmemelerini sağlandı.³⁰⁹

Cessâs, bu rivayeti Abdurrezzâk'tan aynı metin ve isnadla nakletmektedir.³¹⁰ Rivayeti tahrîc eden başka bir kaynağa ulaşamadık. Bununla birlikte Taberî bu rivayete benzer bir rivayeti tefsirinde şu şekilde zikretmiştir:

حدثنا ابن حميد ، قال : ثنا حكام ، عن عنبسة ، عن حدثه ، عن أبي صالح ، قال : " قدم النبي صلى الله عليه وسلم المدينة على غير منزل ، فكان نساء النبي صلى الله عليه وسلم وغيرهن إذا كان الليل خرجن يقضين حوائجهن ، وكان رجال يجلسون على الطريق للغزل ، فأنزل الله : يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ قُلْ لَأَرْوِجَنَّكُمْ وَأَنْتُمْ سَاءٌ الْمُؤْمِنِينَ يُدْنِينَ عَلَيْهِمْ مِنْ جَلَابِيهِمْ سُورَةُ الْأَحْزَابِ يَقْتَعْنَ بِالْجَلَابِيبِ ، حَتَّى تَعْرِفَ الْأُمَّةَ مِنَ الْحَرَّةِ .

Ebû Sâlih Zekvan es-Semmân'ın mürsel olarak naklettiği bu rivayet Abdurrezzâk'ın rivayetiyle ayetin sebab-i nüzulünü açıklamakta örtüşmektedir. Rivayet şu şekildedir: "Hz. Peygamber Medine'ye geldiğinde henüz belli bir eve yerleşmemişti. Peygamberin eşlerine ve diğer mü'min kadınlar akşam ihtiyaç giderme maksadıyla dışarı çıktıklarında Bazı erkekler onlara yolda laf atmak için otururdu. Allah bunun üzerine "Ey Peygamber! Hanımlarına, kızlarına ve müminlerin kadınlarına söyle cilbablarını üzerlerine salıversinler" Ahzab suresi ayeti indi. Örtülerine büründüler ki hür kadın cariye ayırt edilebilsin..."³¹¹

Aynı olayı ihtiva eden bu rivayetin tarihleri mürsel ve İnkita' nedeniyle usul açısından zayıftır. Her iki metinde henüz Medine'de sosyal hayatta dinin ilkelerine uymayan gurupların bulunduğu işaret eder. Hz. Peygamber'in (s.a.v) yaşadığı Medine'de o gün için ihtiyaçları karşılayacak tuvalet kültürü de bulunmadığı metin anlaşılmaktadır. Bu olumsuz durumdan mü'min kadınların korunmak istendiği ayetlerden anlaşılan husustur. Taberî'nin rivayetinde yer alan "قدم النبي صلى الله عليه وسلم" ve "المدينة على غير منزل" ibareleri tarihi ihtilaf içerir. Çünkü Hz. Peygamber Medine'ye eşi vefat ettiği için kızları ile ulaşmış ve ilk yıllarda sadece Sevde ve Aişe ile evlidir. Ancak bunlara Mescidi Nebi yanında hücreler yapılmıştır. Bu ayetten sonra Müslümanlar'ın evde veya yakınının da tuvalet kültürünü oluşturdukları söylenebilir. Abdurrezzâk'ın rivayetinde cariyelere laf atma maksadıyla bunu yapmak isteyenlerin hürleri de cariye zannederek böyle bir şey yaptıklarını zikrederken Taberî rivayetinde cariyeler zikri

³⁰⁹ Abdurrezzâk, *Tefsiru'l-Kur'ân*, c. II, s. 123.

³¹⁰ Ahmed b. Ali er-Râzî el-Cassâs. (1985). *Ahkâm el-Kur'ân*. c.V, Thk. Muhammed es-Sâdik Kamhâvî, Dâr İhyau't-Turâs el-Arabî, Beyrut, s. 245.

³¹¹ Taberî, a.g.e., c. XX. S. 326.

geçmemektedir.

2.4.8. Peygamberler Hakkında İyi Niyet

“*Ey iman edenler! Siz de Musa'ya eziyet edenler gibi olmayın. Nihayet Allah onu, dedikleri şeyden temize çıkardı. O, Allah yanında şerefli idi*”³¹²

Abdurrezzâk yukarıda zikredilen ayetin tefsirinde şu rivayeti nakletmektedir:

عبد الرزاق عن معمر عن همام بن منبه قال سمعت أبا هريرة يقول قال النبي صلى الله عليه وسلم كانت بنو إسرائيل يغتسلون عراة ينظر بعضهم إلى سوءة بعض وكان موسى يغتسل وحده فقالوا ما يمنع موسى أن يغتسل معنا إلا آدر فذهب يغتسل فوضع ثوبه على حجر ففر الحجر بثوبه قال فجمح موسى في أثره يقول ثوبي يا حجر ثوبي يا حجر حتى نظرت بنو إسرائيل إلى سوءة موسى فقالوا والله ما بموسى بأس قال فقام الحجر بعدما نظروا إليه فأخذ ثوبه وطفق بالحجر ضربا قال أبو هريرة إنه لندب بالحجر ستة أو سبعة أثر ضربه بالحجر.

Abdurrezzâk (ö. 211), Ma'mer b. Râşid (ö 154), Hemmâm b. Münebbih (ö.132), Ebû Hureyre (ö.57) dedi ki: Hz. Peygamber (s.a.v) İsrail oğulları çıplak bir şekilde birbirlerinin avret yerlerine bakarak yıkanıyorlardı. Hz. Musa ise tek başına yıkanıyor. Bundan dolayı Musa'nın bizimle yıkanmaması bir kusurdan dolayıdır derlerdi. Bir defasında Musa yıkanmaya gittiğinde elbisesini bir taşın üstüne koydu taş elbisesi ile yuvarlanıp gitmeye başlayınca Musa “ey taş elbisem” diyerek arkasından koşmaya başladı. İsrail Oğulları Musa'nın avret yerini bu olayda gördü ve: “Musa'da hiç bir kusur yokmuş” dediler. Onlar Musa'nın avretine baktıktan sonra taş duruverdi. Musa elbisesini aldı ve taşa vurmaya başladı. Ebû Hureyre “Taşta altı veya yedi yumruk izi bulunuyordu” dedi.³¹³

Bu rivayeti Tayâlisî, İshak b. Râhûye Ahmed b. Hanbel, Buhârî, Tirmizî Müslim, Nesâî, Ebû Avâne, İbn Hibbân ve Beyhaki³¹⁴ nakletmektedirler. Bu rivayeti Hasan el-Basrî, Muhammed b. Sirîn ve Hallâs b. Amr, Hemmâm b. Münebbih'ten Ebû Hureyre tarikiyle nakletmektedirler. Hemmâm b. Münebbih hakkında genel kanaat sika olduğudur. Bununla birlikte Ahmed b. Hanbel onun sahifesinde Ebû

³¹² Ahzâb, 33/69.

³¹³ Abdurrezzâk, *Tefsiru'l-Kur'an*, c. II, s. 124.

³¹⁴ Tayâlisî, a.g.e., c. IV, s. 211; İshak b. Râhûye, c. I, s. 171; İbn Hanbel, a.g.e., c. XVI, s. 396/532; Buhârî, a.g.e., c. I, s. 107/c. III, s. 1249; Tirmizî, a.g.e., c. V, s. 359; Müslim, a.g.e., c. I, s. 267; Nesâî, *es-Sünenu'l-Kübrâ*, c. VI, s.437; Ebû Avâne, a.g.e., c. I, s.236; İbn Hibbân, a.g.e., c. XIV, s. 94; Beyhaki, *es-Sünenu'l-Kübrâ*, c. I, s. 198.

Hureyre'den naklettiği rivayetlerin bazılarının hadis olmadığını söylemektedir.³¹⁵ İbn Hacer, Hasan el-Basrî hakkında “sikadır ancak çokça tedlis ve mürselleri vardır” demektedir.³¹⁶ Hasan el-Basrî, Ebû Hureyre'ye yetişmediğinden dolayı bu rivayeti Hemmâm b. Münebbih vasıtasıyla işitmiş olabilir. İbn Hacer ve Mizzî Muhammed b. Sirîn hakkında sikadır demişlerdir.³¹⁷ Hallâs b. Amr sika olarak kabul edilmekle beraber hakkında Ahmed b. Hanbel, Ebû Hureyre'den işitmişliği yoktur demiştir.³¹⁸ Rivayet müsned ve mürsel tariklerle nakledilmiştir. Tirmizî rivayet hakkında hasen sahihtir demiştir.³¹⁹ Şuayb el-Arnaûd bu rivayetin sahih olduğunu beyan etmektedir.³²⁰ Ancak rivayet İslam'ın Peygamber telakisine ters düştüğünden metin bakımından mâluldur.

Abdurrezzâk tarikiyle gelen rivayetlerin de bir ihtilaf olmamakla beraber mutâbeât tarikiyle nakledilen rivayetlerde ziyade ve bazı farklılıklar görülmektedir. Bu farklılık şu şekildedir:

*“Hz. Musa Hayâ sahibi örtüsüne dikkat eden bir kimseydi, bu kadar örtünmesi mutlaka gizlediği bir kusur ve ayıbından dolaydır ya derisinde alaca hastalığı ya da yumurtalıklarında şişme veya başkaca bir kusurdur, topluluk dedi ki: Allah benî İsrail'in iftiracılarını helak etsin.”*³²¹

Bu ziyadelerin yanı sıra taş a kaç defa vurduğı ve asâ ile mi yoksa eli ile mi vurduğı hususunda rivayetler metni farklıdır. Bu, rivayetin manayla naklinde ravilerin tasarrufuna uğradığına işaret etmektedir.

2.4.9. Emanet

*“Biz emaneti, göklere, yere ve dağlara teklif ettik de onlar bunu yüklenmekten çekindiler, (sorumluluğundan) korktular. Onu insan yükledi. Doğrusu o çok zalim, çok cahildir”*³²²

Abdurrezzâk yukarıda zikredilen ayetin tefsirinde şu rivayeti nakletmektedir:

³¹⁵ Mizzî, a.g.e., c. XXX, s. 298; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, c. XI, s. 59.

³¹⁶ Mizzî, a.g.e., c. VI, s. 95; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, c. II, s. 231.

³¹⁷ Mizzî, a.g.e., c. XXV, s. 344; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, c. IX, s. 190.

³¹⁸ Mizzî, a.g.e., c. VIII, s. 364; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, c. III, s. 152.

³¹⁹ Tirmizî, a.g.e., c. V, s. 359

³²⁰ İbn Hanbel, a.g.e., c. XVI, s. 44-45.

³²¹ İbn Hanbel, a.g.e., c. XVI, s. 396/532.

³²² Ahzâb, 33/72.

عبد الرزاق عن معمر عن زيد بن أسلم قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم الأمانة ثلاث الصلاة والصيام والغسل من الجنابة.

Abdurrezzâk (ö. 211), Ma'mer b. Râşid (ö 154), Zeyd b. Eslem (ö.136) dedi ki: Hz. Peygamber (s.a.v) “*Emanet üçtür: namaz, oruç ve cünüplükten gusüldür*” diye buyurdu.³²³

Ebû Dâvûd, İbn Mâce, Taberânî ve Beyhâkî rivayeti Ebû Eyyûb el-Ensârî ve Ebû ed-Derdâ'dan şâhid bir tarikte nakletmektedirler. Mervezî rivayeti Abdurrezzâk tarihiyle nakletmekle birlikte,³²⁴ Yahyâ b. Kesir ve Atâ tarihiyle “serâir” lafzını *maktû*' bir rivayetle açıklamaktadır.³²⁵

حدثنا هشام بن عمار . حدثنا يحيى بن حمزة . حدثني عتبة بن أبي حكيم . حدثني طلحة بن نافع . حدثني أبو أيوب الأنصاري : - أن النبي صلى الله عليه و سلم قال (الصلوات الخمس . والجمعة إلى الجمعة . وأداء الأمانة كفارة لما بينها) قلت وما أداء الأمانة ؟ قال (غسل الجنابة . فإن تحت كل شعرة جنابة) .

Hz. Peygamber (s.a.v) “*Beş vakit namaz ile Cuma namazı, öteki Cumaya kadar ve emaneti eda etme aralarda işlenen günahlara kefarettir* dedi. Emaneti eda etmek nedir? Dedim. “*Cünüplükten gusüldür. Çünkü her saç telinin altında cünüplük vardır*” dedi.³²⁶

Abdurrezzâk'ın naklettiği mürsel olan tarihin şâhidi olarak bu rivayet nakledilmektedir. Bununla birlikte bu tarikte yer alan Talha b. Nâfi'nin Ebû Eyyub el-Ensârî'den sema olmaması rivayeti zayıf kılar.³²⁷ Elbânî, Ebû ed-Derdâ tarihi hakkında hasen değerlendirmesi yapmaktadır.³²⁸ Bu rivayet sıhhat açısından şâhid tariklerle hasen derecesine yükselir.

Abdurrezzâk ayetteki emaneti naklettiği rivayetle üç şey olarak açıklarken, diğer tariklerde emaneti sadece cünüplükten gusül olarak nakledilmektedir. Bu Abdurrezzâk rivayetinin mana ile muhtasar nakledildiğini göstermektedir.

³²³ Abdurrezzâk, *Tefsiru'l-Kur'ân*, c. II, s. 125

³²⁴ Muhammed b. Nasr b. el-Haccâc el-Mervezî (1986). *Tazîm Kadr es-Salât*. c. I, Thk. Abdurrahman el-Feryuvâî, Mektebetu ed-Dâr, el-Medîne, s. 479.

³²⁵ Mervezî, a.g.e., c. I, ss. 482-483.

³²⁶ Ebû Davûd, a.g.e.,c. I, s. 170; İbn Mâce, a.g.e., c. I, s. 196; Tabarânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, c. IV, s. 155; Beyhâkî, *Şu'ab el-İman*, c. IV, s. 264.

³²⁷ İbn Mâce, a.g.e., c. I, s. 196.

³²⁸ Ebû Davûd, a.g.e., c. I, s. 170.

2.5. Mumtahine Suresi

2.5.1. Müslümanların küfür ehli ile işbirliği haramdır

“Ey iman edenler! Eğer benim yolumda savaşmak ve rızamı kazanmak için çıkmışsanız, benim de düşmanım, sizin de düşmanınız olanlara sevgi göstererek, gizli muhabbet besleyerek onları dost edinmeyin. Oysa onlar, size gelen gerçeği inkâr etmişlerdir. Rabbiniz Allah’a inandığınızdan dolayı Peygamber’i de sizi de yurdunuzdan çıkarıyorlar. Ben, sizin saklı tuttuğunuzu da, açığa vurduğunuzu da en iyi bilenim. Sizden kim bunu yaparsa (onları dost edinirse) doğru yoldan sapmış olur.”³²⁹

Abdurrezzâk yukarıda zikredilen ayetin tefsirinde şu rivayeti nakletmektedir:

عبد الرزاق عن معمر عن الزهري عن عروة بن الزبير في قوله تعالى { يا أيها الذين آمنوا لا تتخذوا عدوي وعدوكم أولياء } أنها نزلت في حاطب بن أبي بلتعة قال كتب إلى كفار قريش كتابا ينصح لهم فيه فأطلع الله نبيه صلى الله عليه وسلم على ذلك فأرسل عليا والزبير فقال اذهبا فإنكما ستدركان امرأة بمكان كذا وكذا فأثنياني بكتاب معها فانطلقا حتى أدركاها فقالا الكتاب الذي معك قالت ما معي كتاب قالا والله لا ندع عليك شيئا إلا فتنناه أو تخرجينه قالت أولستما مسلمين قالا بلى ولكن النبي صلى الله عليه وسلم أخبرنا أن معك كتابا فقد أيقنت أنفسنا أنه معك فلما رأتهما أخرجت كتابا من قرونها فرمت به فذهبا به إلى النبي صلى الله عليه وسلم فإذا فيه من حاطب بن أبي بلتعة إلى كفار قريش فدعاه النبي صلى الله عليه وسلم فقال أنت كتبت هذا الكتاب قال نعم قال وما حملك على ذلك قال أما والله ما ارتببت في الله منذ أسلمت ولكني كنت امرأ غريبا فيكم أيها الحي من قريش وكان لي بمكة مال وبنون فأردت أن أدفع عنهم بذلك فقال عمر انذن لي يا نبي الله فأضرب عنقه فقال النبي صلى الله عليه وسلم مهلا يا ابن الخطاب إنه قد شهد بدرا وما يدريك لعل الله قد اطلع إلى أهل بدر فقال اعملوا ما شئتم فأني غافر لكم.

Abdurrezzâk (ö. 211), Ma’mer b. Râşid (ö 154), Muhammed b. Şihab ez-Zühri (ö.124), Urve b. Zübeyr’dan (ö.94) “Ey iman edenler! Benim de düşmanım, sizin de düşmanınız olanlara sevgi göstererek, gizli muhabbet besleyerek onları dost edinmeyin” ayeti Hâtıb b. Ebî Belta’a hakkında inmiştir. Hâtıb b. Ebî Belta’a “Müslümanların saldırısına karşı uyanık olsunlar” diye Kureyş kâfirlerine bir mektup yazmıştı. Allah Peygamber’ine bunu haber verdi. Hz. Peygamber, Ali ve Zübeyr’e gidin, şöyle şöyle bir yerde bir kadını bulacaksınız onun üzerindeki mektubu alıp bana getirin emrini verdi. Yola çıktılar ve yolda ona yetiştiler. O ikisi mektubu çıkar deyince, kadın inkâr edip vallahi mektup yok, dedi. O ikisi ya mektubu çıkarırsın ya da elbiseni soyup seni ararız dediklerinde o, siz Müslüman değil misiniz dedi. Elbette

³²⁹ Mumtahine, 60/1.

Müslümanız ancak Allah Resulü senin yanında mektup olduğunu söyledi, biz bunun senin yanında olduğundan eminiz dediler. Kararlılıklarını görünce saç örgülerinin arasından bu mektubu çıkardı attı. Mektubu alıp ve onu Resülullah (s.a.v)’a götürdüler. Bir de baktılar ki; (mektupta) Hâtıb b. Ebî Belta’dan Kureyş müşriklerine (diye yazılıydı). Resülullah bunun üzerine onu çağırıldı ve bu mektubu sen mi yazdın diye sorunca evet dedi. Bunu yapmana ne sebep oldu deyince İslâm’a girdikten sonra asla Allah hakkında şüpheye düşmedim (küfre rıza göstermedim). Ancak ben sizin içinizde Kureyş asıllı olmayan birisiydim. Mekke’de mal varlığım ve ailem orada, onları korumak istedim. Ömer (r.a.) söze katılıp; ya Resûlâllah, müsaade et şu münafiğin boynunu vurayım, dedi. Ağır ol ey Hattab oğlu O Bedir’de bulunmuş bir kişidir. Ne bilirsin, belki de Allah, Bedir ehlinin niyetlerine muttali oldu da dilediğini yapıp sizi affettim buyurdu dedi.”³³⁰

Şâfiî, Humeydî, Ahmed b. Hanbel, Buhârî, Tirmizî, Müslim, Ebû Davûd, Bezzâr, Nesâî, Ebû Yalâ, İbn Hibbân, Hâkim ve Beyhakî bu rivayeti mütâbi’ ve şevahidleriyle nakletmektedirler. ³³¹ Urve b. Zübeyr’den mürsel olarak nakledilen bu rivayet birçok sahabe tarikiyle muttasıl olarak nakledilmektedir. Bezzâr, Ömer b. Hattab tarikiyle naklederken Ahmed b. Hanbel, Buhârî, Tirmizî, Müslim ve Hâkim ise Ali b. Ebî Tâlib tarikiyle nakletmektedir. Aynı zamanda Ahmed b. Hanbel Câbir b. Abdullah tarikiyle de nakletmiştir. Rivayet birçok tarik’den muttasıl olarak nakledilmesi bu rivayetin sahihliğine işaret etmektedir.

Metin karşılaştırması yapıldığında Ahmed b. Hanbel, Müslim ve Hâkim tarikleri bu rivayeti ayetin sebep-i nüzulü olarak zikretmedikleri görülür. Abdurrezzâk ve Buhârî ise olayın ayetin sebep-i nüzulü olduğunu nakletmektedirler. Ancak Buhârî’nin Amr tarikinde şek sigasıyla kullanılmaktadır. Buhârî “bu ayet hadisin bir parçası mı yoksa Amr’ın sözümü bilmiyorum” demiştir. Rivayetin lafızları arasındaki farklılıklar da dikkat çekmektedir. Ahmed b. Hanbel, Buhârî ve Müslim rivayetlerinde Hz. Ali’nin varacağı yerin “Hâh bahçesi” olarak isimlendirildiği görülürken Abdurrezzâk rivayetinde “şöyle şöyle bir yerde” diyerek mekânın adı verilmemiştir.

³³⁰ Abdurrezzâk, *Tefsiru’l-Kur’ân*, c. II, s. 286.

³³¹ Şâfiî, a.g.e., c. I, s. 316; Humeydî, a.g.e., c. I, s. 27; İbn Hanbel, a.g.e., c. II, s. 37; Buhârî, a.g.e., c. III, s. 1095; Tirmizî, a.g.e., c. V, s. 409; Müslim, a.g.e., c. IV, s. 1941; Ebû Davûd, a.g.e., c. III, s. 1; Bezzâr, a.g.e., c. I, s. 309; Nesâî, *es-Sünenü’l-Kübrâ*, c. VI, s. 487; Ebû Ya’lâ, a.g.e., c. I, s. 316; İbn Hibbân, a.g.e., c. XIV, s. 424; Hâkim, a.g.e., c. IV, s. 77; Beyhakî, *es-Sünenü’l-Kübrâ*, c. IX, s. 146.

“bir kadını bulacaksınız onun üzerindeki mektubu alıp bana getirin” yerine Tirmizî ve müslim rivayetinde “Deve üzerinde olan bir kadının yanında kitap var” şeklinde nakledilmektedir. Aynı şekilde Hz. Peygamber’le Hâtüb b. Ebî Beltea arasında geçen diyalogda bazı farklılıkların olduğu görülmektedir. Müslim ve Tirmizî rivayetinde Hz. Peygamber (s.a.v) “*bu ne ey Hâtüb?*” Diye sorduktan sonra O, Hakkımda acele davranma ey Allah’ın Resülü. “Ben Kureyş’e bitişik kalmış (ikamet eden, tutsak kalan) bir kimseyim” diye nakledilirken Abdurrezzâk rivayetinde: “İslâm’a girdikten sonra asla Allah hakkında şüpheye düşmedim (küfre rıza göstermedim). Ancak ben sizin içinizde Kureyş asıllı olmayan birisiydim. Mal varlığım ve ailem Mekke’de, onları korumak istedim” farklılığı görülmektedir.

Bu da rivayetin mana ile nakledildiğine işaret etmiş olsa da sıhhatine tesir etmemektedir. Rivayet sahih hadis kaynaklarında yer almasıyla sahih bir rivayettir. Rivayet ayetin muhtevasıyla uygun düştüğü görülmektedir.

2.6. Nisâ Suresi

2.6.1. Zayıfları gözetmenin önemi

Mal idaresinde ve dünyevî işler konusunda kişilerin Allah’ın verdiği fitrî özellikleri sebebiyle farklı sorumlulukları vardır. Bu anlamda Allah akıl sahiplerinin yakınlarını sefih olanlardan imtihan sırrı olarak sorumlu tutmaktadır. “*Allah’ın geçiminize dayanak kıldığı mallarınızı akli ermezlere (reşit olmayanlara) vermeyin; o mallarla onları besleyin, giydirin ve onlara güzel söz söyleyin*”³³²

Abdurrezzâk yukarıda zikredilen ayetin tefsirinde şu rivayeti nakletmektedir:

عبد الرزاق قال أنا معمر عن الحسن في قوله تعالى { ولا تؤتوا السفهاء أموالكم التي جعل الله لكم قياما } قال السفهاء ابناك السفية وامراتك السفية وقوله قياما قال قيام عيشك وقد ذكر أن النبي صلى الله عليه وسلم قال اتقوا الله في الضعيفين اليتيم والمرأة.

Abdurrezzâk (ö. 211), Ma’mer b. Râşid (ö 154), Hasan el-Basrî (ö.110)“*Allah’ın geçiminize dayanak kıldığı mallarınızı akli ermezlere (reşit olmayanlara) vermeyin*” ayeti hakkında şöyle dedi: Ayetteki sefihler sözünden kasıt: sefih olan oğlun ve sefih olan eşindir. Kıyam sözünden kasıt: geçimine vesile olan

³³² Nisâ, 4/5.

şeydir. Hz. Peygamber'in (s.a.v) "*Yetim ve kadın, bu iki zayıf hakkında Allah'tan korkunuz*" dediği zikredilir.³³³

Taberî ve İbn Asâkir bu rivayeti tahrîc etmektedirler.³³⁴ Taberî bu rivayeti Abdurrezzâk tarikiyle mürsel olarak tahrîc etmektedir. Ravilerinden Ammâr b. Zerbî çok zayıf hatta kezzâb ve metruk olmakla cerh edilmektedir.³³⁵ Ancak Ahmed b. Hanbel, Hâkim, Nesâî ve İbn Mâce rivayeti şahidini Ebû Hureyre tarikle tahrîc etmektedirler.³³⁶ Hâkim, Müslim'in şartına göre rivayet sahihtir demektedir. Rivayet, Abdullah b. Ömer ve Ali b. Ebû Tâlib tarikiyle de tahrîc edilmektedir.³³⁷ Abdurrezzâk rivayeti Hasan el-Basrî'nin mürseli olup, âlimler onun mürsellerinin hüccet olmadığını ifade etmektedirler.³³⁸ Ancak yukarda zikretmiş olduğumuz gibi rivayetin metruk tarikleri yanında müsned tarikleri de bulunmaktadır.

Farklı tariklerdeki metin ziyade ve ihtilafları rivayetin mana ile nakli yanında zabt kusurlarını da gösterir. Abdurrezzâk rivayeti "*Kadın ve yetim*" lafızlarını genel (mutlak) olarak nakledeken, Beyhakî "*Dul kadın ve sabî yetim*" özelliklerini açıklar (mukayyed) bir şekilde nakletmektedir. Ebû Hureyre tarikinde "*Ben şu iki zayıfın hakkının çiğnenmesinden sakındırırım*" ibaresi Taberânî'de "*İki zayıfı size vasiyet (tavsiye) ediyorum*" ibaresi vardır. Beyhakî "*Size iki zayıfın malını haram kılıyorum*" sözü ile rivayeti nakletmektedir. Ayrıca İbn Ömer tarikiyle gelen metinde "*Yetim*" lafzı yerine "*Köle*" ibaresi, Ali b. Ebû Tâlib tarikinde ise "*Cariye*" ibaresi yer almaktadır. Hâkim ve İbn Hibbân bu rivayeti Hz. Peygamber'in (s.a.v) minberdeyken söylediğini nakletmektedir.³³⁹ Metindeki ızdırab ravilerde ki zabt kusuruna delalet eder.

Rivayetin ayetin hükmünü teyit ettiği ve muhteva açısından uyumlu olduğunu gösterir.

2.6.2. Yetimlerin hukukunu gözetme

"Evlilik çağına gelinceye kadar yetimleri (gözetip) deneyin, eğer onlarda akılcı bir olgunlaşma görürseniz hemen mallarını kendilerine verin. Büyüyecekler (de

³³³ Abdurrezzâk, Tefsiru'l-Kur'ân, c. I, 146.

³³⁴ Taberî, a.g.e., c. VII, s. 561; İbn Asâkir, a.g.e., c. XXXXXII, s. 38.

³³⁵ İbn Ebî Hâtim, c. VI, s. 392.

³³⁶ İbn Hanbel, a.g.e., c. XV, s. 416; Hâkim, a.g.e., c. IV, s. 142; Nesâî, es-Sünenü'l-Kübrâ, c. V, s. 365; İbn Mâce, a.g.e., c. II, s. 1213.

³³⁷ İbn Asâkir, a.g.e., c. XXXXXII, s. 38.

³³⁸ İbn Hacer, *Takribü't-Tehzîb*, s. 236; Mizzî, a.g.e., c. VI, s. 124.

³³⁹ Hâkim, a.g.e., c. IV, s. 128; İbn Hibbân, a.g.e., c. XII, s. 376.

geri alacaklar) diye o malları israf ile ve tez elden yemeyin. Zengin olan (veli) iffetli olmaya çalışsın, yoksul olan da (ihtiyaç ve emeğine) uygun olarak yesin. Mallarını kendilerine verdiğiniz zaman yanlarında şahit bulundurun. Hesap sorucu olarak da Allah yeter”³⁴⁰

Abdurrezzâk yukarıda zikredilen ayetin tefsirinde şu rivayeti nakletmektedir:

نا عبد الرزاق قال أنا ابن عيينة قال أخبرني عمرو بن دينار عن الحسن العرني قال قال رجل للنبي صلى الله عليه وسلم إن في حجري يتيما أفأضربه قال مما كنت منه ضاربا ولدك قال أفأصيب من ماله قال بالمعروف غير متأتل مالا ولا واق مالك بماله.

نا عبد الرزاق أنا الثوري عن ابن أبي نجيح عن الزبير بن موسى عن الحسن العرني عن النبي صلى الله عليه وسلم مثله.

Abdurrezzâk (ö. 211), Süfyân b. Uyeyne (ö.198) Amr b. Dînâr (ö.126), Hasan el- Uranî'den (ö.?) nakille: “Adamın biri Hz. Peygamber’e şöyle dedi: Himayem altında (velisi olduğum) bir yetim var. Onu (gerektiğinde terbiye etmek için) dövebilir miyim? “*Kendi öz çocuğunu dövebileceğin durumlarda onu dövebilirsin.*” Bu yetimin malından yiyebilir miyim? (Onun malından, nefsin için) “*Mal biriktirmeksizin ve kendi malımı onun malı ile korumaya kalkışmaksızın normal hayat ölçülerine göre yiyebilirsin.*” buyurdu.³⁴¹

Bu rivayeti İbn Ebî Şeybe, Taberî, İbn Hibbân ve Taberânî tahrîc etmişlerdir.³⁴² Taberî bu rivayeti mürsel olarak nakletmekte, ancak isnadın ravisi Hasan er-Uranî yerine Hasan el-Basrî demektedir. Diğer rivayetlerin isnadına baktığımızda burada bir *tashîf* olduğu görülmektedir. İbn Ebî Şeybe bu rivayeti *mütâbî* olarak nakletmektedir. Ancak Beyhakî bu tarihin zayıf olduğunu beyan etmektedir.³⁴³

³⁴⁰ Nisâ, 4/6.

³⁴¹ Abdurrezzâk, *Tefsiru'l-Kur'ân*, c. I, s. 148.

³⁴² İbn Ebî Şeybe, a.g.e., c. XI, s. 162; Taberî, a.g.e., c. VII, s. 593; İbn Hibbân, a.g.e., c. X, s. 54; Taberânî, *el-Mu'cemu's-Sagîr*, c. I, s. 157; Beyhakî, *es-Sünen's-Sagîr*, c. VI, s. 71.

³⁴³ İbn Ebî Şeybe, a.g.e., c. XI, s. 162; Beyhakî, *es-Sünen's-Sagîr*, c. VI, s. 71.

İbn Hibbân, Taberânî ve Beyhakî bu rivayeti Câbir b. Abdullah tarikiyle³⁴⁴ ve Ahmed b. Hanbel de Abdullah b. Ömer tarikiyle müsned olarak nakletmektedirler.³⁴⁵

Yahya b. Maîn, Hasan el- Uranî hakkında *sadûk leyse bihi be's* derken, İclî, İbn Hibbân, İbn Sad ve Ebû Zur'a ise onun sika olduğunu söylemektedirler.³⁴⁶ Abdurrezzâk'ın mürsel tarikle, Hasan el-Uranî'den an temrîz sigasıyla nakletmesi rivayeti zayıf kılmaktadır. Kendisi gibi bir tabîi'den nakletme ihtimalinin varlığı hali meçhulün rivayetini munkat'ı kılmaktadır. Ancak rivayetin şevâhidleri olmasıyla sıhhat derecesine ulaşır. Câbir tarikinde Hz. Peygamber'e bizzat soruyu soran kişi olması da bunu destekler mahiyettedir.

Rivayet, farklı tariklerindeki bazı farklılıklar ile nakledilmiştir. Câbir tarikinde “*onun malından yiyebilir miyim*” diye sorulan soru Abdurrezzâk tarikinde bulunmamakla birlikte cevabı zikredilmiştir. Bu soru kısmı rivayette ihtisar edilmiştir. Ahmed b. Hanbel'in Abdullah b. Ömer tarikinde ise “*yetimi dövme*” izni ziyadedir. Yine soruyu soran kişinin “*benim malım yoktur*” ziyadesi diğer tariklerde görülmemektedir. Bu da rivayetin mana ile naklinde bazı değişime uğradığını göstermektedir.

2.6.3. Evde Sorumluluk ve Hak Dengesi

“*Allah'ın insanlardan bir kısmını diğerlerine üstün kılması sebebiyle ve mallarından harcama yaptıkları için erkekler kadınların yöneticisi ve koruyucusudur. Onun için sâliha kadınlar itaatkârdır. Allah'ın kendilerini korumasına karşılık gizliyi (kimse görmese de namuslarını) koruyucudurlar. Başkaldırmasından endişe ettiğiniz kadınlara öğüt verin, onları yataklarda yalnız bırakın ve (bunlarla yola gelmezlerse) dövün. Eğer size itaat ederlerse artık onların aleyhine başka bir yol aramayın; çünkü Allah yücedir, büyüktür.*”³⁴⁷

Abdurrezzâk yukarıda zikredilen ayetin tefsirinde şu rivayeti nakletmektedir:

عبد الرزاق قال أنا معمر عن قتادة قال صك رجل امرأته فأتت النبي صلى الله عليه وسلم فأراد أن

يقيدها منه فأنزل الله تعالى { الرجال قوامون على النساء }

³⁴⁴ İbn Hibbân, a.g.e., c. X, s. 54; Taberânî, *el-Mu'cemu's-Sagîr*, c. I, s. 157; Beyhakî, *es-Sünen's-Sagîr*, c. VI, s. 71.

³⁴⁵ İbn Hanbel, a.g.e., c. XI, s. 594.

³⁴⁶ İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, c. II, s. 252.

³⁴⁷ Nisâ, 4/34.

Abdurrezzâk (ö. 211), Ma'mer b. Râşid (ö 154), Katâde b. Diâme (ö.117) dedi ki: Adamın biri eşine bir tokat attı. Bunun üzerine kadın Hz. Peygamber'in (s.a.v) yanına geldi. Hz. Peygamber'de (s.a.v) erkeğe boynunun vurulmasını (kısas uygulamak) istedi. Bunun üzerine Allah c.c. "*erkekler kadınların yöneticisi ve koruyucusudur*" ayetini indirdi.³⁴⁸

İbn Ebî Şeybe ve Beyhakî, bu rivayeti Hasan el-Basrî tarikiyle nakletmektedirler. Taberî Katede ve Hasan el-Basrî'den nakletmektedir. Ayrıca Süddî, Süfyân ve İbn Cüreyc tarikleriyle de nakletmektedir.³⁴⁹ Zeylaî'nin Ali b. Ebû Talib'den³⁵⁰ müsned tariki dışında rivayetin bütün tarikleri mürseldir.

Abdurrezzâk'ın Katâde tarikinde iki ravi sâkıt olduğundan *mu'dal* ve zayıftır. Zeylaî'nin naklettiği rivayet tarikine de hadis kaynaklarında ulaşamadık.

Metin bakımından rivayet tarikleri arasında metin farklılıkları vardır. Mücâhid'in mürsel tarikle rivayetinde; Hz. Peygamber'in (s.a.v) "*Biz bir şey istedik, Allah başka bir şey istedi. Allah'ın istediği daha hayırlıdır*" ibaresi ziyadedir. Taberî'nin es-Süddî tarikinde Hz. Peygamber'e (s.a.v) gelenin kadın değil de ailesi olduğu nakledilmektedir. İbn Ebî Şeybe tarikinde "*erkekler kadınların yöneticisi ve koruyucusudur*" ayetinden önce "*Sana vahiy edilmesi tamamlanmadan önce Kur'an'ı okumakta acele etme*" ayetinin indirildiği nakledilmektedir.

Sonuç olarak rivayet mürsel olarak nakledilmekte ve metninde yer alan farklılıklar rivayetin zayıf olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte ayetin nüzul sebebi olarak zikredilen bu olayda erkeğin kadına attığı bir tokada karşılık, erkeğe kısas uygulanması, erkek egemen olan Arap toplumunda Hz. Peygamber'in verdiği bu karar oldukça önemlidir.

2.6.4. Meşru Mazeretler Cihada Katılamamaya Gerekçe Teşkil Eder

"Müminlerden özür sahibi olanlar dışında oturanlarla malları ve canlarıyla Allah yolunda cihad edenler bir olmaz. Allah, malları ve canları ile cihad edenleri,

³⁴⁸ Abdurrezzâk, *Tefsiru'l-Kur'an*, c. I, s. 157.

³⁴⁹ Taberî, a.g.e., c. VIII, s. 291/292; İbn Ebî Şeybe, a.g.e., c. XIV, s. 189; Beyhakî, *Şu'ab el-İman*, c. IX, s. 299.

³⁵⁰ Cemâluddin ez-Zeylaî. (1994). *Tahrîc el-Ahâdis ve'l-Âsâr el-Vâkia fi Tefsîr el-Keşşâf li'z-Zemahşerî*. c. I Thk. Abdullah b. Abdurrahman es-Sad, Dâr İbn Huzeyme, Riyad, s. 312.

*derece bakımından oturanlardan üstün kaldı. Gerçi Allah hepsine de güzellik (cennet) vademiştir. Ama mücahitleri, oturanlardan çok büyük bir ecirle üstün kalmıştır*³⁵¹

Abdurrezzâk yukarıda zikredilen ayetin tefsirinde şu rivayeti nakletmektedir:

عبد الرزاق قال أنا معمر عن الزهري عن قبيصة بن ذؤيب عن زيد بن ثابت قال كنت أكتب لرسول الله صلى الله عليه وسلم فقال اكتب لا يستوي القاعدون من المؤمنين والمجاهدون في سبيل الله فجاء عبد الله ابن أم مكتوم فقال يا رسول الله إني أحب الجهاد في سبيل الله ولكن بي من الزمانة ما قد ترى وذهب بصري قال زيد فتقلت فخذ رسول الله صلى الله عليه وسلم على فخذني حتى خشيت أن ترضاها ثم قال اكتب { لا يستوي القاعدون من المؤمنين غير أولي الضرر والمجاهدون في سبيل الله } .

Abdurrezzâk (ö. 211), Ma'mer b. Râşid (ö 154), Muhammed b. Şihâb ez-Zühri (ö.124), Kubeysa b. Züeyb (ö.86), Zeyd b. Sabit'ten (ö.45) nakille şöyle dedi: "Hz. Peygamber'e (s.a.v) vahiy kâtipliği yapıyordum. "Müminlerden özür sahibi olanlar dışında oturanlarla malları ve canlarıyla Allah yolunda cihad edenler bir olmaz" ayetini yaz dedi. O esnada Abdullah b. Ümmü Mektûm geldi ve şöyle dedi: Ey Allah'ın elçisi ben Allah yolunda cihad etmeyi seviyorum ancak gördüğün gibi bende kalıcı hastalık var ve gözümü kaybettim. Zeyd dedi ki Peygamberin uylukları benim dizimin üzerinde idi. Dizimin parçalanmasından korktum. Vahiy bittikten "sonra yaz" dedi "Müminlerden özür sahibi olanlar dışında oturanlarla malları ve canlarıyla Allah yolunda cihad edenler bir olmaz."³⁵²

Tayâlisî, Said b. Mansûr, İbn Ebî Şeybe, Ahmed b. Hanbel, Abd b. Humeyd, Buhârî, Tirmizî, Müslim, Ebû Davûd, Bezzâr, Nesâî, Ebû Yalâ, Ebû Avâne, İbn el-Ca'd, İbn Hibbân, Taberânî, Hâkim ve Beyhakî bu rivayeti tahrîc etmişlerdir.³⁵³

Ahmed b. Hanbel, İbn Hibbân ve Taberânî rivayeti Abdurrezzâk tarikiyle nakletmişlerdir. Rivayet Sehl b. Sad es-Sâidî an Mervan b. el-Hakem vasıtasıyla şâhid bir tarikle nakledilmiştir. İbn Sa'd, Abdurrezzâk'ın ravilerinden Kubeysa b. Züeyb hakkında sika güvenilir demiştir.³⁵⁴ Rivayet isnad açısından sahîh ve ravileri

³⁵¹ Nisâ, 4/95.

³⁵² Abdurrezzâk, *Tefsiru'l-Kur'ân*, c. I, s. 169.

³⁵³ Tayâlisî, a.g.e., c. II, s. 81; Said b. Mansûr, c. IV, s. 1355; İbn Ebî Şeybe, a.g.e., c. X, s. 347; İbn Hanbel, a.g.e., c. XXX, s. 438; Abd b. Humeyd, a.g.e., c. I, s. 108; Buhârî, a.g.e., c. III, s. 1042; Tirmizî, a.g.e., c. IV, s. 190; Müslim, a.g.e., c. III, s. 1508; Ebû Davûd, a.g.e., c. II, s. 319; Bezzâr, a.g.e., c. IX, s. 144; Nesâî, *es-Sünen's-Sagir*, c. VI, s. 9; Ebû Ya'lâ, a.g.e., c. III, s.156; Ebû Avâne, a.g.e., c. IV, s. 484; İbn el-Ca'd, a.g.e., c. I, s. 365; İbn Hibbân, a.g.e., c. I, s. 228; Taberânî, *el-Mucemu'l-Kebir*, c. V, s. 122; Hâkim, a.g.e., c. II, s. 81; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, c. IX, s. 23.

³⁵⁴ İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, c. VIII, s. 311.

yönüyle problemsizdir. Zeyd b. Sabit ve el-Berâ' b. Azib tarihiyle rivayetin tahrîci yanında, Bezzâr ve Ebû Yalâ el-Feltân b. Âsım'dan tarihiyle de nakletmektedirler. Bu rivayetin şâhid ve mutabî tariklerle müsned ve sahih olduğu görülmektedir. Şuayb el-Ernaûd Abdurrezzâk rivayeti Şeyhain'a göre de sahihtir.³⁵⁵ Tirmizî, Mervân b. el-Hakem tarihinin hasen sahih olduğunu söylemektedir.³⁵⁶

Abdurrezzâk'ın nakledilen rivayetiyle diğerleri arasında bir farklılık bulunmamaktadır. Nesâî rivayetinde yaz emrinin olmadığını sadece ayetin indiğinden bahsedilmektedir. Buna benzer bir takım anlatım farklılıklarından kaynaklanan ziyadelerin olduğu görülmektedir. Ancak genel hatlarıyla rivayetin bütünlüğüne etki edecek bir farklılık görülmemektedir. Dolayısıyla rivayet metin ve sened bakımından problemsiz görülmektedir. Nitekim lafızlarına da sadık kalındığı bunu göstermektedir. Sonuç olarak rivayet sahih olup bütün kaynaklarda aynı muhteva ile ayetin nüzul sebebi olarak nakledilmektedir.

2.6.5. Müslüman, İhanet Edeni Savunamaz

*“Kendilerine hıyanet edenleri savunma; çünkü Allah hainliği meslek edinmiş günahkârları sevmez. Kendisi için doğru yol belli olduktan sonra, kim Peygamber'e karşı çıkar ve müminlerin yolundan başka bir yola giderse, onu o yönde bırakırız ve cehenneme sokarız; o ne kötü bir yerdir”*³⁵⁷

Abdurrezzâk yukarıda zikredilen ayetin tefsirinde şu rivayeti nakletmektedir:

قال أنا معمر عن قتادة في قوله تعالى { ولا تجادل عن الذين يختانون أنفسهم } قال اختان رجل عن عم له درعا ففقدت فقذف بها يهوديا كان يعشاهم فجادل عن الرجل قومه فكان النبي صلى الله عليه وسلم عذره ثم لحق بأرض الشرك فنزلت فيه { ومن يشاقق الرسول من بعد ما تبين له الهدى } .

Abdurrezzâk (ö. 211), Ma'mer b. Râşid (ö 154), Katâde b. Diâme (ö.117)“*Kendilerine hıyanet edenleri savunma*” ayeti hakkında dedi ki: Adamın biri amcasının zırhını çaldı. Zırhın çalındığı ortaya çıkıp aranmaya başlayınca O kişi, suçu amcasının yanına girip çıkan bir Yahudi'ye attı. (Hırsız tespit edilemediğinden) Kavmi onu savunmaya başladı. Hz. Peygamber (s.a.v) (Müslüman oluşundan ötürü) “*sanki onu mazur ve haklı görür gibi oldu.*” Gerçek ortaya çıkınca sözü edilen kişi

³⁵⁵ İbn Hanbel, a.g.e., c. XXXV, s. 480.

³⁵⁶ Tirmizî, a.g.e., c. V, s. 92.

³⁵⁷ Nisâ, 4/107-115.

küfür diyarına kaçtı. İşte onun hakkında “*Kendisi için doğru yol belli olduktan sonra, kim Peygamber’e karşı çıkarsa*” ayeti nazil oldu.³⁵⁸

Tirmizî, Taberî, İbn Ebî Hâtim ve Hâkim³⁵⁹ bu rivayeti tahrîc etmektedirler. Taberî ve İbn Ebî Hâtim rivayeti mürsel olarak Abdurrezzâk tarikiyle nakletmektedir. Tirmizî, İbn Ebî Hâtim ve Hâkim de Katâde b. en-Numân tarikiyle Taberî’de İbn Abbas tarikiyle müsned olarak nakletmektedirler.

Abdurrezzâk rivayeti mürsel olup, an temrîz sigasıyla nakledilmektedir. Katâde’nin rivayet metodunda hedesenâ sigasını kullandığında sahabeden işitildiğine kâle sigası kullandığında da işitilmediğine işaret etmektedir. Bu rivayeti de kâle eda sigasıyla naklettiğine göre rivayet munkatıdır. Katâde’den müsned olarak nakledilen tarik hakkında Tirmizî *garîb* demekte ve Ayrıca o rivayetin sadece Muhammed b. Seleme el-Harrânî tarafından müsned olarak nakledildiğini söylemektedir. İbn Abbas’tan müsned olarak nakledilen rivayet ravileri açısından zayıf ve metruktur. İbn Hacer ve Mizzî, Atıyye b. Sa’d ve Hasan b. Atıyye hakkında zayıftır, demişlerdir.³⁶⁰

Abdurrezzâk rivayeti muhtasar olup sadece ayetin nüzul sebebini zikretmekle iktifa etmiştir. Abdurrezzâk tarikinde Hz. Peygamber’e (s.a.v) ait bir söz nakledilmezken, Hâkim tarikinde “*Durumuna bakacağım*” ve “*Ne kadar kötü iş yapmışsın*” ziyadeleri görülmektedir. Bu işi yapanın Tu’ma b. Ubeyrîk olduğu rivayetlerin ittifakıyla bilinmektedir. Ancak rivayetlerin bir kısmında kalkanın çalındığından bahsedilirken diğer bir kısmında ise emanet alınıp inkâr edildiğinden bahsedilmektedir. Aynı zamanda rivayetlerin bir kısmında kalkanın sahibinin bir Yahudi olduğu söylenirken diğer bir kısmında Müslüman olduğu söylenmektedir. Malı çalınanın ve kendisine iftira atılanın Müslüman olduğu söylenirken her ikisinin de Yahudi olduğu söylenmektedir. Bazı rivayetlerde malı çalınanın Rufâ’a b. Zeyd olduğu, iftira atılanın Lebîd b. Sehl olduğu nakledilirken, kendisine iftira atılan Yahudi’nin, Zeyd b. Semîn olduğu veya Ebû Müleyl el-Ensârî olduğu da söylenmektedir. Bütün bu çelişkili bilgiler rivayetin sıhhatine şüphe düşürmektedir.

³⁵⁸ Abdurrezzâk, *Tefsiru’l-Kur’ân*, c. I, s. 172.

³⁵⁹ Tirmizî, a.g.e., c. V, s. 244; Taberî, a.g.e., c. IX, s. 190; İbn Ebî Hâtim, A.g.e., c. V, s. 14; Hâkim, a.g.e., c. IV, s. 426.

³⁶⁰ İbn Hacer, *Tehzibu’t-Tehzib*, c. II/VII, s.255/200; Mizzî, a.g.e., c. VI/XX, s. 211/145.

2.6.6. Sıkıntı ve musibetler günahlara kefarettir

“*Ne sizin kuruntularınız ne de ehl-i kitabın kuruntuları (gerçektir); kim bir kötülük, yaparsa onun cezasını görür ve kendisi için Allah’tan başka dost da, yardımcı da bulamaz.*”³⁶¹

Abdurrezzâk yukarıda zikredilen ayetin tefsirinde şu rivayeti nakletmektedir:

عبد الرزاق قال أنا معمر عن جابر الجعفي قال معمر وأخبرني أيضا رجل أصدقته عن إسماعيل بن أبي خالد عن رجل من فقهاء أهل الكوفة عن أبي بكر الصديق أنه قال يا نبي الله كيف الصلاح مع هذه الآية { من يعمل سوءا يجز به } فقال يا أبا بكر أأست تحزن أأست تمرض أأست تنصب أأست تصيبك اللأواء قال بلى قال فذلك فما تجزون به.

Abdurrezzâk (ö. 211), Ma’mer b. Râşid (ö 154), Câbir el-Cu’fî (ö.127) yine Ma’mer b. Râşid (ö 154), kendisine inandığım bir adam (mechul), İsmail b. Ebî Hâlid (ö.146), Kûfe ehlinin fakihlerinden bir adam, Ebû Bekir es-Sıddık (ö.13) dedi ki: Ey Allah’ın Nebîsi, “*kim bir kötülük, yaparsa onun cezasını görür*” ayeti varken halimiz nice olur. Hz. Peygamber (s.a.v) “*Ey Ebû Bekir sen üzülmez misin? Hasta olmaz mısın? Yorulmaz mısın? Musibetler sana isabet etmez mi?*” Elbette (bütün bu dediklerin oluyor) dedi. Hz. Peygamber’de (s.a.v) “*işte cezasını görürsünüz budur*” diye buyurdu.³⁶²

Abdurrezzâk rivayeti Ma’mer vasıtasıyla iki tarikten nakletmektedir. Ma’mer, Câbir el-Ca’fî ve güvenilen bir adam şeklinde mechûl iki kişi vasıtasıyla İsmail b. Ebî Hâlid’den o da Kûfeli fakihlerinden bir adamdan naklettiği bu rivayet, rivayet ilmi açısından delil alnamaz niteliktedir. İsmail b. Ebî Hâlid’in bu rivayette kimden işittiğini zikretmemiştir. Ancak bu rivayetin mütâbîlerinde adı zikredilmeyen o meçhul kişinin Ebû Bekir b. Ebî Zühayr olduğu anlaşılmaktadır. Ebû Bekir b. Ebî Zühayr’in Hz. Ebû Bekir’den rivayetleri ise mürseldir.³⁶³ Ayıca Câbir el-Ca’fî’nin Şîî ve zayıf biri olup onun hakkında Yahya b. Maîn “*hadisi yazılmaz*” demektedir. Tirmizî “*metrûkul-hadis*” olduğunu söylemektedir.³⁶⁴ Ahmed b. Hanbel, Nesâî, İclî ve Ebû Hâtim ravilerden İsmail b. Ebî Hâlid hakkında *sikadır* demişlerdir.³⁶⁵ Timizî farklı bir tarik ve metinle bu rivayetin benzerini zikrettikten sonra her iki rivayetinde

³⁶¹ Nisâ, 4/123.

³⁶² Abdurrezzâk, *Tefsiru’l-Kur’ân*, c. I, s. 174.

³⁶³ Mizzî, a.g.e., c. XXXIII, s. 90.

³⁶⁴ İbn Hacer, *Tehzibu’t-Tehzîb*, c. II, s. 42; Mizzî, a.g.e., c. IV, s. 469.

³⁶⁵ İbn Hacer, *Tehzibu’t-Tehzîb*, c. I, s.255; Mizzî, a.g.e., c. III, s. 71.

zayıf olduğunu söyler.³⁶⁶

Said b. Mansûr, Ahmed b. Hanbel, Ebû Yalâ, İbn Hibbân, Hâkim ve Beyhakî³⁶⁷ de bu rivayeti tahrîc etmişlerdir. İsmail b. Ebî Hâlid tarikiyle nakledilen rivayetlerin metninde çok fazla farklılıklar görülmektedir. Hâkim ve Beyhakî rivayetinde Hz. Peygamber (s.a.v) “*üç defa Allah seni affetsin ey Ebû Bekir dedi*” ziyadesi görülürken Ahmed b. Hanbel ve Ebû Ya’lâ rivayetlerinde “*Allah sana rahmet etsin! ey Ebû Bekir*” ziyadesi görülmektedir. Abdurrezzâk rivayetinde “*işte cezasını görürsünüz ayetinin manası budur*” yerine Ahmed b. Hanbel ve Saîd b. Mansûr rivayetlerinde “*işte bu onun karşılığıdır*” ziyadesi, Ebû Ya’la rivayetinde “*işte bu göreceğiniz karşılıktır*” ziyadesi, Hâkim ve Beyhakî rivayetinde ise “*işte bu dünyada göreceğiniz karşılıktır*” ziyadeleri görülmektedir. Rivayet isnadı munkatı ve metinde farklı lafızlar aynı anlamla nakledilmektedir. Şuayb el-Ernâvût “şâhid tarikleri ile sıhhat derecesine ulaşsa da; Ebû Bekir b. Ebî Züheyr’le Hz. Ebû Bekir arasında inkıtâ vardır” demektedir.³⁶⁸

Sonuç olarak rivayet bir haber niteliği taşısa da isnadda inkıt’a ve metrûk ravilerinden dolayı bir bilgi ifade etmemektedir. Ayeti açıklaması açısından rivayet muhteva yönüyle uygun yerde zikredildiği görülmektedir.

2.7. Zilzâl Suresi

2.7.1. Hiçbir amelin boşa gitmemesi

“*Kim zerre miktarı hayır yapmışsa onu görür*”³⁶⁹

Abdurrezzâk yukarıda zikredilen ayetin tefsirinde şu rivayeti nakletmektedir:

عبد الرزاق عن معمر عن زيد بن أسلم أن النبي صلى الله عليه وسلم دفع رجلا إلى رجل يعلمه فعلمه حتى إذا بلغ { فمن يعمل مثقال ذرة خيرا يره } قال حسبي فقال النبي صلى الله عليه وسلم دعه فقد فقه.

عبد الرزاق عن معمر عن زيد بن أسلم أن النبي صلى الله عليه وسلم قرأها فقام رجل فجعل يضع يده على رأسه وهو يقول واسواتاه فقال النبي صلى الله عليه وسلم أما الرجل فقد آمن.

Abdurrezzâk (ö. 211), Ma’mer b. Râşid (ö 154), Zeyd b. Eslem’den (ö.136) Hz. Peygamber (s.a.v) bir kişiyi adamın birine bir şeyler öğretmesi için görevlendirdi.

³⁶⁶ Timizî, a.g.e., c. V, s. 248.

³⁶⁷ Said b. Mansûr, a.g.e., c. IV, s. 1387; İbn Hanbel, a.g.e., c. I, s. 231; Ebû Ya’lâ, a.g.e., c. I, s. 97; İbn Hibbân, a.g.e., c. VII, s. 170; Hâkim, a.g.e., c. III, s. 74; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, c. III, s. 373.

³⁶⁸ İbn Hanbel, a.g.e., c. I, ss. 230-232.

³⁶⁹ Zilzâl, 99/7.

“*Kim zerre miktarı hayır yapmışsa onu görür*” ayetine varınca adam bu bana yeter dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.v) “*artık onu bırak O meseleyi anlamıştır*” dedi. Abdurrezzâk (ö. 211), Ma’mer b. Râşid (ö 154), Zeyd b. Eslem’den (ö.136) Hz. Peygamber (s.a.v) Zilzal suresini okuyunca adamın biri kalkıp elini başına koyarak “*vay halime!*” dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.v) “*muhakkak ki bu kişi iman etti*” diye buyurdu.³⁷⁰

Abdurrezzâk’ın Ma’mer’den mürsel olarak Zeyd b. Eslem tarikiyle naklettiği bu rivayeti Abdullah b. Mubârek³⁷¹ ve Kâsım b. Selâm el-Herevî mütâbi’ olarak nakletmektedir:

حدثني حسان بن عبد الله ، عن يعقوب بن عبد الرحمن القاري ، عن عمرو بن أبي عمرو مولى المطلب ، عن المطلب بن عبد الله بن حنطب ، أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قرأ في مجلس ، ومعه أعرابي جالس : فمن يعمل مثقال ذرة خيرا يره { 7 } ومن يعمل مثقال ذرة شرا يره { 8 } سورة الزلزلة آية 7-8 ، فقال الأعرابي : يا رسول الله ، أمتقال ذرة ؟ قال : " نعم " . فقال الأعرابي : واسوأناه مرارا ، ثم قام وهو يقولها ، فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم : " لقد دخل قلب الأعرابي الإيمان

Hz. Peygamber bir mecliste yanında bedevî bir kimse otururken , “*Kim zerre miktarı hayır yapmışsa onu görür*” , “*Kim zerre miktarı şer yapmışsa onu görür*” ayetini okudu. Bunun üzerine bedevî zerre miktarınca olsa dâhi mi? diye sordu. Hz. Peygamber (s.a.v) “*Evet*” diye cevap verdi. Bedevî defalarca vay halime diyerek ayağa kalktı. Hz. Peygamber (s.a.v) “*Bedevî’nin kalbine iman girdi*” (yerleşti) diye buyurdu.³⁷²

Bu tarikin ravilerinden Amr b. Ebî Amr Meysere hakkında Yahyâ b. Maîn ve Nesâî zayıftır demişlerdir.³⁷³ İbn Başkuvâl bu kimsenin Sa’sa’a b. Muâviye olduğunu söylemiştir.³⁷⁴ Eğer bu tesbit doğru ise rivayetin şevâhidini müsned ve mürsel olarak Ahmed b. Hanbel, Taberânî ve Hâkim tahrîc etmişlerdir.³⁷⁵

³⁷⁰ Abdurrezzâk, *Tefsiru’l-Kur’ân*, c. II, s. 388.

³⁷¹ Abdullah b. el-Mubârak b. Vâdih el-Mervezî. (b.t.y.). *ez-Zühd ve Rakâik*. c. I, Thk.Habîb er-Rahmân el-Âzamî, Dâr el-Kutub el-İlmiyye, Beyrut, s. 27.

³⁷² el-Kâsım b. Selâm b. Abdullah el-Herevî. (1995). *Fadâil el-Kur’ân*. Thk. Mervân Atıyye, Dâr İbn Kesîr, Dimeşk, s. 276.

³⁷³ Mizzî, a.g.e., c. XXII, s. 168.

³⁷⁴ Halef b. Abdulmelik İbn Beşkevâl. (1987). *Gavâmid el-Esmâi’l-Mübheme el-Vâkıa fi Mutun el-Ehâdis el-Müsne*. c. I, Thk. İzzeddin Ali es-Seyyid, Âlem el-Kutüb, Beyrut, s. 472.

³⁷⁵ İbn Hanbel, a.g.e., XXXIV, s. 200; Taberânî, *el-Mucemu’l-Kebir* c. VIII, s. 76; Hâkim, a.g.e., c. III, s.613.

Abdurrezzâk ve Abdulmuttalib b. Abdullah b. Hantab tarikleri arasında metin farklılıkları bulunmaktadır. Ahmed b. Hanbel, Nesâî, Taberânî ve Hâkim tarafından nakledilen rivayette; Sa'sa'a, Hz. Peygamber'in (s.a.v) yanına vardığında "Kim zerre miktarı hayır yapmışsa onu görür" , "Kim zerre miktarı şer yapmışsa onu görür" ayetini okuduğu haber verilmektedir. Bunun üzerine "bundan başkasını dinlemesem de olur. Bu bana yeter, bu bana yeter" dediğini nakletmektedir.

Sonuç olarak rivayeti Abdurrezzâk mürsel olarak nakletmektedir. Rivayet zayıf olmakla beraber Sa'sa'a tarikiyle sıhhat derecesine yükselmektedir. Muhteva ve tarihi veriler açısından rivayet ayetle eş zamanlı ve uyumludur.

2.8. Muhammed Suresi

2.8.1. Cennette yabancılik çekilmemesi

"Onları, kendilerine tanıttığı cennete sokacaktır"³⁷⁶ Abdurrezzâk yukarıda zikredilen ayetin tefsirinde şu rivayeti nakletmektedir:

عبد الرزاق عن معمر عن الكلبى عن أبي سعيد الخدرى عن النبي صلى الله عليه وسلم قال إذا نجى الله المؤمنين من النار حبسوا على قنطرة بين الجنة والنار فاقنص بعضهم من بعض من مظالم كانت بينهم في الدنيا ثم يؤذن لهم أن يدخلوا الجنة فإذا دخلوها فما كان المؤمن بأدل بمنزله في الدنيا منه بمنزله في الجنة حين يدخلها.

Abdurrezzâk (ö. 211), Ma'mer b. Râşid (ö 154), Hammâd b. Sâib el-Kel'bî (ö.146), Ebû Said el-Hudrî'den (ö.63) Hz. Peygamber (s.a.v): "Allah müminleri ateşten kurtardıktan sonra onlar cennet ve cehennem arasında bir köprüde bekletilirler. Dünyada aralarında vuku bulan haksızlıklardan dolayı hak sahipleri haklarını aldıktan sonra cennete girmelerine izin verilir. Oraya girdiklerinde cennetteki mekânlarını dünyadaki mekânlarından daha iyi bilirler" diye buyurdu.³⁷⁷

Ahmed b. Hanbel, Abd b. Humeyd, Buhârî, Ebû Yalâ, Taberî, İbn Hibbân, Taberânî ve Hâkim bu rivayeti tahrîc etmişlerdir.³⁷⁸ Bu rivayeti Abdurrezzâk, Kelbî tarikinden Taberî ise Katâde tarikiyle Ebû Said el-Hudrî'den mevkuf olarak nakletmektedirler.³⁷⁹ Hadis âlimleri Kelbî hakkında zayıf, râfizi ve yalancıdır

³⁷⁶ Muhammad, 47/6.

³⁷⁷ Abdurrezzâk, *Tefsiru'l-Kur'an*, c. II, s. 222.

³⁷⁸ İbn Hanbel, a.g.e., c. XVII, s. 159; Abd b. Humeyd, a.g.e., c. I, s. 291; Buhârî, a.g.e., c. V, s. 2394; Ebû Ya'lâ, a.g.e., c. II, s. 404; Taberî, a.g.e., c. XVII, s. 109; İbn Hibbân, a.g.e., c. XVI, s. 460; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Evsat*, c. III, s. 145; Hâkim, a.g.e., c. IV, s. 616.

³⁷⁹ Taberî, a.g.e., c. XXII, s. 160.

tenkidini yapmışlardır.³⁸⁰ Rivayet Katâde an Ebû el-Mütevekkil en-Nâcî an Ebû Said el-Hudrî şeklinde de nakledilmektedir. Yahyâ b. Maîn, Nisâî, Ebû Zur'a ve Ali b. el-Medinî el-Mütevekkil en-Nâcî hakkında sika demektirler.³⁸¹ Bu tarikle rivayet müsned ve sika ravilerden nakledilen sahih bir rivayettir. Rivayetin tarikler arasında metinde bazı ziyadeler görülmektedir. Abdurrezzâk tarikinde “Allah müminleri ateşten kurtardıktan sonra” cümlesi yerine Ahmed b. Hanbel tarikinde “Kıyamet günü müminleri ateşten kurtulduktan sonra” şeklindedir. Hâkim'in rivayetinde “Cennet ehli sıratı geçtikten sonra bekletilirler” ziyadesi vardır. Rivayetlerde – أدل – أهدى – أعرف gibi eş anlamlı kelimelerin kullanıldığı görülmektedir. Ahmed b. Hanbel, Buhârî ve Taberî rivayetlerinde, “Arındırılıp temizleninceye kadar” ziyadesine ilaveten Hz. Peygamber'in (s.a.v) yemin ettiği görülmektedir. Bu, ravilerin mana ile rivayet ettiklerini ve metne sadık kalamadıklarını göstermektedir.

Sonuç olarak Abdurrezzâk tariki zayıf olmak birlikte mutabî diğer tariklerde müsned olarak nakledilmektedir. Rivayet sahih olup, muhteva ve tarihi veriler açısından ayetle eş zamanlı olduğu söylenebilir.

2.8.2. İstiğfarın önemi

“Bil ki, Allah'tan başka ilah yoktur. (Habibim!) Hem kendinin hem de mümin erkeklerin ve mümin kadınların günahlarının bağışlanmasını dile! Allah, gezip dolaştığınız yeri de duracağınız yeri de bilir.”³⁸²

Abdurrezzâk yukarıda zikredilen ayetin tefsirinde şu rivayeti nakletmektedir:

عبد الرزاق قال أنا الثوري عن أبي إسحاق عن عبيد بن مغيرة قال سمعت حذيفة يقول كنت رجلا
ذرب اللسان على أهلي فقلت يا رسول الله إني لأخشى أن يدخلني لساني النار فقال النبي صلى الله عليه وسلم فأين
أنت من الاستغفار إني لأستغفر الله في اليوم مائة مرة قال أبو إسحاق فذكرته لأبي بردة فقال وأتوب إليه.

عبد الرزاق عن الزهري قال حدثني أبو سلمة عن أبي هريرة أن النبي صلى الله عليه وسلم قال إني
لأستغفر في اليوم وأتوب سبعين مرة أو أكثر.

Abdurrezzâk (ö. 211), Süfyân es-Sevrî (ö.161), Ebû İshâk es-Seb'î (ö. 126), Ubeyd b. Muğire (ö.?), Huzeyfe b. el-Yemân (ö.36) diyordu ki: “Ben aileme karşı sivri dilli bir kimseydim. Bundan dolayı Ey Allah'ın Resülü dilimin beni cehenneme

³⁸⁰ Mizzî, a.g.e., c. XXV, s. 246.

³⁸¹ İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, c. VII, s. 280; Mizzî, a.g.e., c. XX, s. 425.

³⁸² Muhammed,47/19.

sokmasından endişe ediyorum dedim. Hz. Peygamber’de (s.a.v) “*öyleyse senin istiğfarın nerede? Ben günde yüz defa istiğfar ediyorum*” dedi. Ebû İshâk bu rivayeti Ebû Bürde’ye zikrettiğimde “*ve ona tevbe ediyorum*” ziyadesini ekledi.

Abdurrezzâk (ö. 211), Muhammed b. Şihâb ez-Zühri (ö.124), Ebû Seleme b. Abdurrahman (ö.94), Ebû Hureyre’den (ö.57), Hz. Peygamber (s.a.v) “*Ben günde yetmiş veya daha fazla tevbe istiğfar ediyorum*” diye buyurdu.³⁸³

Abdurrezzâk’ın rivayetine mütâbi’ olarak Tayâlisî, İbn Ebî Şeybe, Ahmed b. Hanbel, İbn Mâce, Bezzâr, Nesâî, İbn Hibbân, Taberânî, Hâkim ve Beyhakî de bu rivayeti Ebû İshâk es-Seb’î, Ubeyd b. Muğire, Huzeyfe b. el-Yemân tarikiyle tahrîc etmektedirler.³⁸⁴ Nesâî, Huzeyfe b. el-Yemân’dan Müslim b. Nezir vasıtasıyla mütâbi’ bir tarikte nakletmektedir.³⁸⁵

Abdurrezzâk, Ebû Hureyre’den naklederken, Taberânî, Enes b. Mâlik’ten zayıf bir isnadla nakletmektedir. İbn Mâce ise Ebû Musa el-Eşarî tarikiyle; Müslim, Eğar b. Ömer tarikiyle tahrîc etmektedir. Bezzâr ise Abdullah b. Cafer tarikiyle nakletmektedir.³⁸⁶

Ubeyd b. Muğire ismi ihtilaflı olup tâbî’ nin meçhul ve zayıf ravilerindedir. Bununla birlikte İbn Hibbân onun *sika* olduğunu belirtmektedir.³⁸⁷ Şuayb el-Arnaûd rivayet hakkında *sahîh li-gayrihi* demektedir.³⁸⁸

Rivayet metninde istiğfarın sayısının yetmiş mi yoksa yüz mü olduğu ihtilaflıdır. İbn Mâce ve Abdurrezzâk’ın Ebû Hureyre tarikinde yetmiş olduğu ifade edilirken diğer tariklerde yüz olduğu ifade edilmiştir.³⁸⁹ Fakat bu durum, rivayetin sıhhatine tesir etmemektedir. Çünkü Hz. Peygamber’in (s.a.v) yetmiş veya yüz sayısını kesretten kinaye kullanmışta olabilir.

³⁸³ Abdurrezzâk, *Tefsiru’l-Kur’ân*, c. II, s. 223.

³⁸⁴ Tayâlisî, a.g.e., c. I, s.342; İbn Ebî Şeybe, a.g.e., c. XV, s. 230; İbn Hanbel, a.g.e., c. XXXVIII, s.384; İbn Mâce, a.g.e., c. II, s. 1254; Bezzâr, a.g.e., c. VIII, s. 118; Nesâî, *es-Sünenü’l-Kübrâ*, c. VI, s. 118; İbn Hibbân, a.g.e., c. III, s. 205; Taberânî, *el-Mu’cemu’l-Evsat*, c. III, s. 288; Hâkim, a.g.e., c. I, s. 501; Beyhakî, *es-Sünenü’l-Kübrâ*, c. X, s. 297.

³⁸⁵ Nesâî, *es-Sünenü’l-Kübrâ*, c. VI, s. 117.

³⁸⁶ Taberânî, *el-Mu’cemu’l-Evsat*, c. III, s. 288; İbn Mâce, a.g.e., c. II, s. 1254; Müslim, a.g.e., c. IV, s. 2075; Bezzâr, a.g.e., c. VI, s. 209.

³⁸⁷ İbn Hacer, *Tehzibu’t-Tehzib*, c. XII, s. 220; Mizzî, a.g.e., c. XXXIV, s. 314.

³⁸⁸ İbn Hanbel. C. XXXVIII, s. 365-366.

³⁸⁹ İbn Mâce, a.g.e., c. II, s. 1254.

Sonuç olarak Abdurrezzâk tarikiyle rivayet zayıf olmakla birlikte şahid ve mutâbî tarikler ile sahihlik mertebesine yükselmektedir. Muhteva açısından rivayet ayetle uyumludur.

2.9. Ra'd Suresi

2.9.1. Amca baba mesabesinde

*“Yeryüzünde birbirine komşu kıtalar, üzüm bağları, ekinler, aynı ve farklı köklerden dallanmış hurma ağaçları vardır. Bunların hepsi bir su ile sulanır. (Böyle iken) yemişlerinde onların bir kısmını bir kısmına üstün kılarız. İşte bunlarda akıllarını kullanan bir toplum için ibretler vardır”*³⁹⁰.

Abdurrezzâk yukarıda zikredilen ayetin tefsirinde şu rivayeti nakletmektedir:

عبد الرزاق عن معمر عن قتادة في قوله { صنوان وغير صنوان } قال صنوان النخلة التي يكون في أصلها نخلتان وثلاث أصلهن واحد قال وكان بين عمر بن الخطاب وبين العباس قول فأسرع إليه العباس فجاء عمر النبي صلى الله عليه وسلم فقال يا نبي الله ألم تر عباسا فعل بي وفعل بي فأردت أن أجيبه فذكرت مكانه منك فكففت عنه فقال يرحمك الله إن عم الرجل صنو أبيه.

عبد الرزاق عن ابن عيينة عن داود بن شاپور عن مجاهد أن النبي صلى الله عليه وسلم قال لا تؤذوني في العباس فإنه بقية آبائي وإن عم الرجل صنو أبيه.

Abdurrezzâk (ö. 211), Ma'mer b. Râşid (ö 154), Katâde b. Diâme (ö.117) *“Bir kökten ve çeşitli köklerden dallanmış hurma ağaçları vardır”* ayetindeki *“Sınvan”* kelimesi *“kökü bir olup dalı iki ve üçlü olan hurma ağacı”* anlamındadır. Hz. Ömer b. Hattâb ile Hz. Abbas arasında sözlü sataşma oldu. Hz. Abbas bir takım şeyler söyledi bunun üzerine Hz. Ömer Hz. Peygamber'in (s.a.v) yanına gelip Hz. Abbas'ın bana şöyle şöyle yaptığını görmedin mi? Ona Cevap vermek istedim ancak aranızdaki akrabalık bağına hatırlayınca vaz geçtim. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.v) *“Allah sana merhamet etsin kişinin amcası babası gibidir”* diye buyurdu.

Abdurrezzâk (ö. 211), *“Abbas hakkında beni üzmemiş o atalarımın devamıdır. Kişinin amcası babası yerindedir”* dedi.³⁹¹

İbn Ebî Şeybe rivayeti Mücâhid b. Cabr tarikiyle mürsel olarak tahrîc etmiştir.³⁹² Ahmed b. Hanbel, Müslim ve Ebû Avâne, Ebû Hureyre'den; Tirmizî, Ali

³⁹⁰ Ra'd, 13/4.

³⁹¹ Abdurrezzâk, *Tefsiru'l-Kur'an*, c. I, s. 331.

³⁹² İbn Ebî Şeybe, a.g.e., c. VI, s. 382.

b. Ebû Tâlib'den,³⁹³ Bezzâr da Muttalib b. Rabîa'dan ve Dârekutnî ise Talha b. Ubeydullah ve İbn Abbas tarikiyle müsned olarak nakletmektedirler.³⁹⁴ Taberî, bu rivayeti Abdurrezzâk tarikiyle mürsel ve İbn Mesud'dan muttasıl bir isnadla da nakletmektedir.³⁹⁵

Abdurrezzâk'ın tefsirinde mürsel sened ile naklettiği bu rivayet Katâde'nin Mürsellerindendir. Katâde bu rivayeti işittiğini açık bir şekilde söylememiş bilakis temriz sigasıyla nakletmiştir. Bu da izlediği metoda göre bu rivayetin işitme yoluyla nakledilmediğini göstermektedir. İşitmemiş olmasına rağmen işitmediği bir şeyi rivayet etmiştir. Bu da senette inkıtâ ihtimalini gündeme getirir. Dolayısıyla Abdurrezzâk'ın zikrettiği bu rivayet senedi zayıftır. Kaldı ki O, bu rivayetinde Münferid olup Taberî haricinde bu tarikle rivayet eden başka kimse olmamıştır. Fakat Taberî'nin rivayeti de mürseldir. Bununla beraber Ebû Hureyre, İbn Mesud ve diğer sahih şevâhidlerle rivayetin takviye olması mümkündür.

Tirmizî, Ebû Hureyre tariki için; “*Hasen, Sahih ve Garip*” demektedir.³⁹⁶ Abdurrezzâk, Hz. Abbas ve Hz. Ömer arasında vuku bulan hadiseyi, bu rivayette muhtasar olarak nakletmekte ve yukarıda zikredilen diğer hadis kaynaklarında geçen rivayetlerden farklı lafızlarla rivayet etmektedir. Bu kıssanın farklı lafızlarla zikredilmesi, farklı rivayetlerinin olduğuna ve bu rivayetlerin Hz. Abbas'la değişik zamanlarda gerçekleştiğine işaret eder. Hz. Peygamber'in (s.a.v) Hz. Ömer'e cevap olarak “*Kişinin amcası babası gibidir*” sözü ile alakalı kısma gelince, bütün rivayetler hiçbir ihtilafa düşmeksizin bu cümlenin naklinde ittifak etmişlerdir. Ancak bu cümlenin öncesinde farklı tariklerde bazı ihtilaflar mevcuttur. Mesela, Abdurrezzâk'ın rivayetinde “*Allah sana merhamet etsin*” sözü yerine Ahmed b. Hanbel'in “*sen bilmez misin*”, Ebû Avâne'nin rivayetinde “*Ey Ömer sen bilmez misin*” şeklinde gelirken, Tirmizî'nin rivayetinde ise “*Abbas Resûlullah'ın amcasıdır*” şeklinde gelmektedir. Tirmizî ve Nesâî rivayetlerinde ise hitap Hz. Peygamber'den (s.a.v) bütün insanlara yöneltilmiş olup “*Ey İnsanlar, kim amcama eza verirse bana eza vermiş olur. Muhakkak ki amca, baba gibidir*” ziyadesi görülmektedir.

³⁹³ Ebû el-Bahterî ile Hz. Ali arasında inkıtâ bulunduğundan zayıftır. Tirmizî, a.g.e., c. V, s. 653.

³⁹⁴ İbn Hanbel, a.g.e., c. IV, s. 38/ II, 128; Tirmizî, a.g.e., c. V, s. 653; Müslim, a.g.e., c. II, s. 676; Ebû Davûd, a.g.e., c. II, s. 32; Bezzâr, a.g.e., c. VI, s. 131; Ebû Ya'lâ, a.g.e., c. I, s. 414; Ebû Avâne, a.g.e., c. II, s. 146-147; İbn Hibbân, a.g.e., c. XV, s. 526; Dârekutnî, a.g.e., c. II, s. 124; Hâkim, a.g.e., c. III, s. 333.

³⁹⁵ Taberî, a.g.e., c. XVI, s. 339.

³⁹⁶ Tirmizî, a.g.e., c. V, s. 653.

Sonuç olarak Abdurrezzâk tariki mürsel olup sadece Katâde'den nakledilmekte ve isnadında inkıtâ ihtimali bulunmaktadır. Ancak diğer tariklerle rivayet müsned olarak nakledilmekte sıhhat mertebesine yükselmektedir. Hz. Peygamber'e (s.a.v) nispet edilen metin bütün tariklerde ortaktır. Ayet ve rivayet arasında kelime manası dışında hiçbir bağ yoktur.

2.10. İnsan Suresi

2.10.1. Cehennem azabının çeşitliliği

“Orada koltuklara kurulmuş olarak bulunurlar; ne yakıcı sıcak görülür orada, ne de dondurucu soğuk”³⁹⁷.

Abdurrezzâk yukarıda zikredilen ayetin tefsirinde şu rivayeti nakletmektedir:

عبد الرزاق عن معمر عن الزهري عن أبي سلمه بن عبد الرحمن عن أبي هريرة عن النبي صلى الله عليه وسلم في قوله تعالى { زمهريرا } قال اشنتكت النار إلى ربها فقالت رب قد أكل بعضي بعضا فنفسني قال فأذن لها في كل عام بنفسين فأشد ما تجدون من البرد فهو من زمهير جهنم وأشد ما تجدون من الحر فهو من حر جهنم.

Abdurrezzâk (ö. 211), Ma'mer b. Râşid (ö 154), Muhammed b. Şihâb ez-Zühri (ö.124), Ebû Seleme b. Abdurrahman (ö.94), Ebû Hureyre (ö.57) Hz. Peygamber'den (s.a.v) ayetteki “*Zemherîr*” kelimesi hakkında şöyle dediğini nakletti: Cehennem, Yâ Rab! Kendi kendimi yedim. Bana izin ver de bir nefes alayım! Bunun üzerine Allah ona bir yıl içerisinde iki defa nefes alması için izin verdi. İşte kışın maruz kaldığınız şiddetli soğuk Cehennemin Zemherisinden yazın maruz kaldığınız şiddetli sıcakta Cehennemin sığağındandır.³⁹⁸

Bu rivayeti Mâlik b. Enes, Şâfiî, Humeydî, İbn Ebî Şeybe, Ahmed b. Hanbel, Buhârî, Tirmizî, Müslim, İbn Mâce, Bezzâr, Ebû Yalâ, Ebû Avâne, İbn Hibbân ve Taberânî nakletmektedirler.³⁹⁹ Bu rivayeti Ebû Hureyre'den Ebû Seleme b. Abdurrahman, Zekvan Ebû Sâlih es-Semmân ve Said b. Müseyyeb tarikleriyle nakledilmektedir. Abdurrezzâk müsned olan bu rivayetini, Ebû Seleme b.

³⁹⁷ İnsan, 76/13.

³⁹⁸ Abdurrezzâk, *Tefsiru'l-Kur'an*, c. II, s. 337.

³⁹⁹ Mâlik b. Enes. (2004). *el-Muvatta*.c. II, Thk. Muhammed Mustafa el-Âzamî, muesseset Zâyid b. Sultân Âl Nehyân, s. 21; Şâfiî, a.g.e., c. I, s. 27; Humeydî, a.g.e., c. II, s. 420; İbn Ebî Şeybe, a.g.e., c. XVIII, s. 492; İbn Hanbel, a.g.e., c. XIII, s. 156; Buhârî, a.g.e., c. I, s. 199; Tirmizî, a.g.e., c. IV, s. 711; Müslim, a.g.e., c. I, s. 431; İbn Mâce, a.g.e., c. II, s. 1444; Bezzâr, a.g.e., c. I, s. 404; Ebû Ya'lâ, a.g.e., c. VII, s. 280; Ebû Avâne, a.g.e., c. I, s. 289; İbn Hibbân, a.g.e., c. XVI, s. 506; Taberânî, *el-Mucemu'l-Kebir*, c. IV, s. 175.

Abdurrahman tarihiyle nakletmektedir. Ebû Seleme b. Abdurrahman hakkında İbn Sad ve Ebû Zur'a: *Sika, Fakîh ve Kesîru'l-Hadis* diyerek tevsîk etmektedirler.⁴⁰⁰

Şevahid olarak bu rivayeti Ebû Ya'lâ, Enes b. Mâlik tarihiyle, Mâlik b. Enes Atâ' b. Yesâr tarihiyle ve Bezzâr'da Ömer b. Hattâb tarihiyle nakletmektedirler.⁴⁰¹ Ancak Ebû Ya'lâ tarihi hakkında Hüseyin Selim Esed zayıftır demiştir. Bezzâr'da kendi rivayeti hakkında münker demektedir.⁴⁰²

İbn Hacer ve en-Nevevî, rivayetin hakikate ve mecâzede hamlinin mümkün olduğunu söylemektedirler. Mecazî manasında, dünyadaki sıcaklığın cehennem sıcaklığına benzetilerek teşbih, istiâre ve takrîb sanatı kullanılmıştır demenin mümkün olduğunu, ancak hakiki manasını tercih etmenin daha doğru olacağını söylemişlerdir.⁴⁰³

Rivayetlerin metninde bir takım farklılıklar, ziyade ve kısaltmalar görülmektedir. “*Sıcaktan dolayı namazı serinlikte kılınız! Zira aşırı sıcaklık, cehennemden yaydığı alevdendir*” ziyadesi rivayet metninde görülmekle beraber bu kısmı farklı olarak rivayet edenlerde olmuştur.⁴⁰⁴ Bu da metinde idrac olma ihtimalini ortaya çıkarmaktadır. Malik b. Enes rivayetinde dünyadaki sıcaklık ve soğukluktan bahsedilmeksizin sadece ateşin şikâyetinden ve iki defa nefes alması için izin verildiğinden bahsedilmektedir.⁴⁰⁵ Cehennem sıcaklığını ifade eden lafızlarda bazı farklılıklar söz konusudur: “*حَرُور*” “*سَمُوم*” “*فَيْح*”⁴⁰⁶ Metinlerin birçoğu birbirine yakın lafızlarla ifade edilmiş olmasına rağmen bazı rivayetlerde ihtisar olduğu görülmektedir.

Sonuç olarak hadisin isnadı sahih olmakla beraberinde mecaz ifade eden hususların olduğu, gaybî meselelere yer verildiği görülmektedir. Rivayet lafızlarından hakikat kastedilmekte ise, ilmî hakikatlerin ve değişmez tabiat kanunlarının ortaya koyduğu gerçeklerle açıklanması oldukça zor görülmektedir. Ancak mecazi anlam ifade ettiğini birçok âlim kabul etmekte ve böylece tearuz giderilmiş olmaktadır.

⁴⁰⁰ İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, c. XII, s. 103; Mizzî, a.g.e., c. XXXIII, s. 370.

⁴⁰¹ Mâlik b. Enes, *el-Muvatta*, c. II, s. 21; Bezzâr, a.g.e., c. I, s. 404; Ebû Ya'lâ, a.g.e., c. VII, s. 280.

⁴⁰² Bezzâr, a.g.e., c. I, s. 404; Ebû Ya'lâ, a.g.e., c. VII, s. 280.

⁴⁰³ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, c. II, s. 17; en-Nevevî, *Şarh en-Nevevî Alâ Sahih Müslim*, c. V, s. 120.

⁴⁰⁴ Buhârî, a.g.e., c. I s. 199/ III, 1099.

⁴⁰⁵ Mâlik b. Enes, *el-Muvatta*, c. II, s. 21.

⁴⁰⁶ Tirmizî, a.g.e., c. IV, s. 711; İbn Hanbel, a.g.e., c. XII, s. 189; Ebû Avâne, a.g.e., c. I, s. 290.

2.11. Talâk Suresi

2.11.1. Yer ve göğün katmanları

“Allah, yedi kat göğü ve yerden bir o kadarını yaratandır. Ferman bunlar arasından inip durmaktadır ki, böylece Allah’ın her şeye kadir olduğunu ve her şeyi ilmiyle kuşattığını bilesiniz.”⁴⁰⁷

Abdurrezzâk yukarıda zikredilen ayetin tefsirinde şu rivayeti nakletmektedir:

قال عبد الرزاق عن معمر عن قتادة قال بينا النبي صلى الله عليه وسلم جالس مع أصحابه إذ مرت سحاب فقال النبي صلى الله عليه وسلم أتدرون ما هذه هذه العنان هذه روايا أهل الأرض يسوقها الله إلى قوم لا يعبدونه ثم قال أتدرون ما هذه السماء قالوا الله ورسوله أعلم قال هذه السماء موج مكفوف و سقف محفوظ ثم قال أتدرون ما فوق ذلك قالوا الله ورسوله أعلم قال فوق ذلك سماء أخرى حتى عد سبع سماوات ويقول أتدرون ما بينهما ثم يقول ما بينهما خمس مائة عام ثم قال أتدرون ما فوق ذلك قال فوق ذلك العرش ثم قال أتدرون كم ما بينهما قالوا الله ورسوله أعلم قال بينهما خمس مائة سنة ثم قال أتدرون ما هذه الأرض قالوا الله ورسوله أعلم قال هذه الأرض ثم قال أتدرون ما تحت ذلك قالوا الله ورسوله أعلم قال تحت ذلك أرض أخرى ثم قال أتدرون كم ما بينهما قالوا الله ورسوله أعلم قال بينهما مسيرة خمسمائة سنة حتى عد سبع أرضين ثم قال والذي نفسي بيده لو دلي رجل بحبل حتى يبلغ أسفل الأرض السابعة لهبط على الله ثم قال { هو الأول والآخر والظاهر والباطن وهو بكل شيء عليم } .

Abdurrezzâk (ö. 211), Ma’mer b. Râşid (ö 154), Katâde b. Diâme’den (ö.117) Hz. Peygamber (s.a.v) ashabıyla beraber otururken bir bulut geldi. “*Bu nedir bilir misiniz*” diye sordu? “*İşte bu anân’dır. Yeryüzünün sulayıcılarıdır. Allah bunu kendisine ibadet etmeyen bir kavme sürüp getiriyor*” buyurdu. Sonra dedi ki: “*bu sema nedir biliyor musunuz?*” Allah ve Resulü daha iyi bilir dediler. “*O, kontrol altında tutulan dalga ve muhafaza edilmiş tavandır. Onun üstünde ne vardır bilir misiniz?*” Allah ve Resulü daha iyi bilir dediler. “*Onun üzerinde başka bir sema vardır, taki yedi kat göğü saydı ve iki gök arasında ne kadar mesafe vardır bilirmisiniz dedikten sonra, her iki gök arasında beş yüz yıllık mesafe vardır dedi. Onun üstünde ne var biliyor musunuz? Onun üstünde Arş vardır. İki arasında ne kadar mesafe vardır bilirmisiniz*” dedi? Allah ve Resulü daha iyi bilir dediler. “*Her ikisi arasında beş yüz yıllık mesafe vardır. Sonra bu arz nedir bilir misiniz*” diye sordu? Allah ve Resulü daha iyi bilir dediler. “*Bu arz yeryüzüdür. Onun altında ne vardır bilir misiniz?*” Allah ve Resulü daha iyi bilir dediler. “*Onun altında başka bir arz vardır. Her iki arz arasında ne kadar mesafe vardır bilir misiniz*” dedi. Allah ve

⁴⁰⁷ Talâk 65/12.

Resulü daha iyi bilir dediler. “Her iki arz arasında beş yüz yıllık mesafe vardır dedi. Taki yedi kat yeri saydı. Sonra şöyle buyurdu: Canımı elinde tutan Allah’a yemin ederim ki, eğer bir adam bir ip sarkıtıp en altta ki yedinci arzın üzerine kadar inse Allah’ın üzerine inmiş olur. Sonra: O, Evvel, Âhir, Zahir ve Bâtındır. O her şeyi hakkıyla bilendir mealindeki ayeti okudu.”⁴⁰⁸

Ahmed b. Hanbel, Tirmizî ve Taberânî bu rivayeti nakletmektedir.⁴⁰⁹ Abdurrezzâk, bu rivayeti *mu’dal* ve *mürsel* bir tarikle naklettiği, diğer rivayetlerin tariklerinden anlaşılmaktadır. Ahmed b. Hanbel, Tirmizî ve Taberânî tariklerinde Katâde bu rivayeti Hasan el-Basrî’den nakletmektedir. Hasan el-Basrî’nin tedlis yapmakla itham ediliyor olmasının yanı sıra, Ebû Hureyre’den nakilleri Mizzî ve Tirmizî’ye göre ihtilafı, İbn Hacer’e göre işitmemiştir.⁴¹⁰ Tirmizî, Hasan el-Basrî tarikiyle rivayet ettiği bu hadis hakkında garib demiş ve “Allah’ın üzerine inmiş olur” lafzını ilim, kudret ve güç olarak tevil etmiştir. Abdurrezzâk rivayetinde ise, Katâde’nin aradaki iki raviyi iskat ederek direkt Hz. Peygamber’den nakletmesi senedin inkıtâ’ya uğradığını göstermektedir. Katâde’nin rivayeti nakletme metoduna baktığımızda şunu görmekteyiz. O sahabeden işitmiş olduğu rivayetleri haddesena lafzıyla, işitmediği rivayetleri de kale lafzı ile nakletmektedir.

Metin bakımından en fark edilir husus Abdurrezzâk rivayetinde “Allah’ın üzerine inmiş olur” cümlesi yerine Ahmed b. Hanbel rivayetinde Allah lafzı olmaksızın sadece “inmiş olur” lafzı nakledilmektedir. Böyle bir ziyadenin muhtemelen sonradan eklenmiş olduğunu söylememiz mümkündür. Yine Abdurrezzâk rivayetinde “Allah bunu kendisine ibadet etmeyen bir kavme”, cümlesi yerine “Allah bunu kendisine şükretmeyen ve dua etmeyen bir kavme”, şeklinde gelmektedir. “eğer bir adam bir ip sarkıtıp” cümlesi yerine “eğer siz bir adamı bir iple sarkıtsanız” diye nakledilmektedir. *Semâ* kelimesinin eş anlamlısı *rakîa*’ lafzının da farklı olduğu görülmektedir.⁴¹¹

Sonuç olarak zaman ve mekândan münezzeh olan Allah’ın bu gibi tasavvurlardan uzak olduğunu ve bu rivayetin Allah’ı mekâna muhtaç ve onunla

⁴⁰⁸ Abdurrezzâk, *Tefsiru’l-Kur’ân*, c. II, s. 299.

⁴⁰⁹ İbn Hanbel, a.g.e., c. XIV, s. 422; Tirmizî, a.g.e., c. V, s. 403; Taberânî, *el-Mu’cemu’l-Evsat*, c. IV, s. 248.

⁴¹⁰ İbn Hacer, *Tehzibu’t-Tehzîb*, c. II, s. 231; Mizzî, a.g.e., c. VI, s. 95; Tirmizî, a.g.e., c. V, s. 403

⁴¹¹ İbn Hanbel, a.g.e., c. XIV, s. 422; Tirmizî, a.g.e., c. V, s. 403; Taberânî, *el-Mu’cemu’l-Evsat*, c. IV, s. 248.

sınırlı olduğu fikrine götürdüğünden problemlidir. Nasıl ki bu rivayetin senedi zayıf aynı şekilde metinde illetlidir.

2.12. Nûr Suresi

2.12.1. Kadının avret mahalli

“Mümin kadınlara da söyle: Gözlerini (harama bakmaktan) korusunlar; namus ve iffetlerini esirgesinler. Görünen kısımları müstesna olmak üzere, ziynetlerini teşhir etmesinler. Başörtülerini, yakalarının üzerine (kadar) örtsünler. Kocaları, babaları, kocalarının babaları, kendi oğulları, kocalarının oğulları, erkek kardeşleri, erkek kardeşlerinin oğulları, kız kardeşlerinin oğulları, kendi kadınları (mümin kadınlar), ellerinin altında bulunanlar (köleleri), erkeklerden, ailenin kadınına şehvet duymayan hizmetçi vb. tabi kimseler yahut henüz kadınların gizli kadınlık hususiyetlerinin farkında olmayan çocuklardan başkasına ziynetlerini göstermesinler. Gizlemekte oldukları ziynetleri anlaşılın diye ayaklarını yere vurmasınlar (Dikkatleri üzerine çekecek tarzda yürümesinler). Ey müminler! Hep birden Allah’a tevbe ediniz ki kurtuluşa eresiniz”⁴¹²

Abdurrezzâk yukarıda zikredilen ayetin tefsirinde şu rivayeti nakletmektedir:

قال قتادة وبلغنا أن النبي صلى الله عليه وسلم قال لا تحل لامرأة تؤمن بالله واليوم الآخر أن تخرج من يدها إلا ما هنا وقبض على نصف الذراع.

Abdurrezzâk (ö. 211), Katâde b. Diâme (ö.117) dedi ki: Bize Hz. Peygamber’in (s.a.v) şöyle dediği ulaşılmıştır: “*Allaha ve ahiret gününe inanan bir kadının elini şurasına kadar açması helal değildir*” diye buyurarak bileğin yarısına kadar olan kısmını tuttu.⁴¹³

Bu rivayeti, Abdurrezzâk tarikiyle Taberî nakletmektedir.⁴¹⁴ Onun dışında bu rivayeti bu metinle nakleden olmamıştır. Katâde tarikiyle gelen bu rivayet *mu’dal* ve *muallaktır*. Katâde, sahabeden işitmiş olduğu rivayetleri haddesena lafzıyla işitmediği rivayetleride kale fülân lafzı ile nakletmektedir. Bu tarikte kullanılan “belagnâ” sigası rivayetin isnadsız nakledildiğini göstermektedir. Bu nedenle isnadsız rivayetler hadis usulünde zayıf olarak değerlendirilmektedir.

⁴¹² Nûr, 24/31.

⁴¹³ Abdurrezzâk, *Tefsiru’l-Kur’ân*, c. II, s. 56.

⁴¹⁴ Taberî, a.g.e., c. XIX, s. 157.

Ebû Dâvûd ve Beyhakî bu rivayetin şahidini farklı bir metinle Katâde an Hâlid b. Dureyk tarihiyle “*Ey Esmâ! Kadın ergenlik çağına ulaşınca, -el ve yüzünü işaret ederek- şurası ve şurası dışında kalan yerlerinin görülmesi doğru olmaz*” şekilde nakletmektedirler.⁴¹⁵

Hadisin ravilerinden, Hâlid b. Dureyk hakkında Ebû Dâvûd Hz. Aişe’ye ulaşmamıştır ve bu rivayeti de mürseldir derken, Mizzî ve İbn Hacer onun hakkında, sika ancak Hz. Aişe’ye ulaşmamıştır demektedirler.⁴¹⁶ Beyhakî *mürsel* olduğunu söyledikten sonra sahabenin uygulamasına uygun düştüğünden dolayı bu rivayetin güçlendiğini söylemektedir.⁴¹⁷ Bu iki rivayeti aynı rivayet olarak kabul edecek olursak ilk rivayet mu’dal bir isnadla nakledilmiş olmaktadır. Fakat rivayetlerin lafızlarını tetkik ettiğimizde ayrı ayrı rivayetler olduğu görüşü daha ağır basmaktadır. Taberî’nin Abdurrezâk tarihiyle naklettiği rivayete buradaki rivayet arasında pek bir fark görülmemektedir.

2.12.2. Kadınların yanına girip çıkmann ölçüleri:

“*Mümin kadınlara da söyle: Gözlerini (harama bakmaktan) korusunlar; namus ve iffetlerini esirgesinler. Görünen kısımları müstesna olmak üzere, ziynetlerini teşhir etmesinler. Başörtülerini, yakalarının üzerine (kadar) örtünler. Kocaları, babaları, kocalarının babaları, kendi oğulları, kocalarının oğulları, erkek kardeşleri, erkek kardeşlerinin oğulları, kız kardeşlerinin oğulları, kendi kadınları (mümin kadınlar), ellerinin altında bulunanlar (köleleri), erkeklerden, ailenin kadınına şehvet duymayan hizmetçi vb. tabi kimseler yahut henüz kadınların gizli kadınlık hususiyetlerinin farkında olmayan çocuklardan başkasına ziynetlerini göstermesinler. Gizlemekte oldukları ziynetleri anlaşılın diye ayaklarını yere vurmasınlar (Dikkatleri üzerine çekecek tarzda yürümesinler). Ey müminler! Hep birden Allah’a tevbe ediniz ki kurtuluşa eresiniz.*”⁴¹⁸

Abdurrezâk yukarıda zikredilen ayetin tefsirinde şu rivayeti nakletmektedir:

عبد الرزاق قال أنا معمر عن الزهري عن عروة عن عائشة قالت كان يدخل على أزواج النبي صلى الله عليه وسلم مخنث فكانوا يعدونه من غير أولي الإربة فدخل عليه النبي صلى الله عليه وسلم يوما وهو عند أم

⁴¹⁵ Ebû Dâvûd, a.g.e., c. IV, s. 106; Beyhakî, *es-Sünenu'l-Kübrâ*, c. II, s. 226.

⁴¹⁶ Ebû Dâvûd, a.g.e., c. IV, s. 106; İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, c. III, s. 75; Mizzî, a.g.e., c. VIII, s. 53.

⁴¹⁷ Beyhakî, *es-Sünenu'l-Kübrâ*, c. II, s. 226.

⁴¹⁸ Nûr, 24/31.

سلمة وهو ينعت لعبد الله بن أبي أمية امرأة فقال إذا اقتتحت الطائف غدا فإني رأيت ابنة الغيلان بن سلمة إذا أقبلت أقبلت بأربع وإذا أدبرت أدبرت بثمان فقال النبي صلى الله عليه وسلم ألا أرى هذا يعلم ما ها هنا لا يدخل هذا عليكن فحجبه.

Abdurrezzâk (ö. 211), Ma'mer b. Râşid (ö 154), Muhammed b. Şihâb ez-Zühri (ö.124), Urve b. Zübeyr (ö.94), Aişe bnt. Ebû Bekir (ö.57) dedi ki: Hz. Peygamber'in (s.a.v) eşlerinin yanına muhannes biri girip çıkıyordu. Onlar da onu erkekliği olmayanlardan sayıyorlardı. Bir gün Hz. Peygamber (s.a.v) Ümmü Seleme'nin yanına girdiğinde o kişi Abdullah b. Ebû Ümmeye'ye kadının birsinin vasıflarını anlatıyordu. Siz yarın taife saldırdığınızda bilin ki ben el-Galyan b. Seleme'nin kızını gördüm. O yönelip geldiğinde dört boğum, arkasını dönüp gittiğinde sekiz boğumlu olarak gider dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.v) “Şunun burada olanları bildiğini görmüyor muyum? Bir daha bu sizin yanınıza girmesin” diye buyurdu onlarda girmesini engellediler.⁴¹⁹

Bu rivayeti müsned olarak Abdurrezzâk tarikiyle, Ahmed b. Hanbel, Müslim ve Nesâf nakletmektedirler.⁴²⁰ İbn Hibbân bu rivayetin mutâbini Yunus b. Yezîd'den, Ebû Davûd da Ma'mer'den nakletmektedir.⁴²¹

Bu rivayetin şevâhidini, Humeydî, İshâk b. Rahûye, İbn Ebî Şeybe, Buhârî, İbn Mâce ve Beyhakî, Ümmü Seleme'den, Bezzâr ve Ebû Yalâ, Sad b. Ebî Vakkâs'tan, Taberânî ise Ömer b. Ebû Seleme'den muttasıl merfû olarak nakletmektedirler. Mâlik b. Enes de bu rivayeti Urve b. ez-Zübeyr'den mürsel bir isnadla nakletmektedir.⁴²²

Abdurrezzâk'ın bu rivayeti müsned olup isnad ricâli sika kimselerden oluşmaktadır. Mutâbî ve şâhidleriyle daha da güçlenen bu rivayet sahihtir. Bezzâr ve Ebû Yalâ'nın Sad b. Ebî Vakkâs tarikiyle naklettikleri hadis ise zayıftır. Ebû Yalâ ve Bezzâr'ın rivayet isnadı karşılaştırıldığında Ebû Yalâ'nın ravilerinden, Muhammed b. Ebû Leyla'nın sâkıt olduğu görülmektedir. Bu açıdan Hüseyin Selîm Esed bu rivayetin

⁴¹⁹ Abdurrezzâk, *Tefsiru'l-Kur'an*, c. II, s. 57.

⁴²⁰ İbn Hanbel, a.g.e., c. XXXXII, s. 130; Müslim, a.g.e., c. IV, s. 1716; Nesâf, k c. V, s. 395.

⁴²¹ Ebû Davûd, a.g.e., c. IV, İbn Hibbân, a.g.e., c. X, s. 340.

⁴²² Mâlik b. Enes, *el-Muvatta*, c. IV, s. 1113; Humeydî, a.g.e., c. I, s. 142; İshâk b. Rahûye, a.g.e., c. IV, s. 63; İbn Ebî Şeybe, a.g.e., c. XIII, s. 484; Buhârî, a.g.e., c. IV, s. 1572; İbn Mâce, a.g.e., c. I, s. 613; Bezzâr, a.g.e., c. III, s. 291; Ebû Ya'lâ, a.g.e., c. II, s. 102; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebir*, c. IX, s. 26; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, c. VII, s. 240.

zayıf olduğunu söylemektedir.⁴²³ Her iki rivayetin ravileilerinden olan Abdülkerim b. Kays hakkında cerh ve tadîl erbâbı zayıf ve metrûk demektirler.⁴²⁴

Metin bakımından rivayetler arasında bazı ziyade ve farklılıkların olduğu görülmektedir. Abdurrezzâk tarikiyle, Ahmed b. Hanbel, Müslim ve Nesâî naklettiği rivayetlerde, “*o kişi Abdullah b. Ebû Ümmeye’ye kadının birsinin vasıflarını anlatıyordu. Siz yarın Taife saldırdığınızda bilin ki ben el-Galyan b. Seleme’nin kızını gördüm*” ziyadesi görülmemektedir. Onun yerine diğerlerinde “*Kadının birsinin vasıflarını anlatıyordu*” kısmıyla yetinilmiştir.⁴²⁵ Şâhid olarak nakledilen rivayetlerde azda olsa bazı farklılıklar vardır. Ümmü Seleme rivayetinde “*Şunun burada olanları bildiğini görmüyor muyum?*” ziyadesi bulunmamaktadır. Şâhid rivayetlerden Ümmü Seleme tarikinde şu farklılıklar göze çarpmaktadır: “*Eğer Allah yarın Tâif’i fethederse sana bir kadın göstereceğim.*” , “*Erkekliği olmayan birisi yanımda iken, benim yanıma girdi*” ve “*Bunun gibileri yanınıza girmesin.*” , eşlerine şöyle dedi: “*Bunları evinizden çıkarın*” şeklinde farklılıklar görülmektedir. Sad b. Ebî Vakkâs tarikinde olay tamamen farklıdır. Rivayet şu şekildedir: Sad b. Ebî Vakkâs Mekke’den bir kadınla nişanlandı. Hz. Peygamber’in (s.a.v) yanındayken, keşke onu gören veya ondan bana haber veren biri olsa dedi. Bunun üzerine erkekliği olmayan bir kimse, ben varım ya işte sana onun özelliklerini anlatayım dedi: “O yönelip geldiğinde dört boğum, arkasını dönüp gittiğinde sekiz boğumlu olarak gider” dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.v) bunun kadınları özelliklerini bildiğini görmekteyim Sevde’nin yanına girenlerdendi onun yanına girmesini yasakladı. Medine’ye geldiğinde de onu sürgüne gönderdi. Hz. Ömer döneminde o adam yaşlandığında, cumaları Medine’ye girip sadaka almasına müsaade etti. Bu iki olayın birbirinden farklı olduğu görülmektedir. Ancak aynı olay olduğunu varsayacak olursak ikinci rivayetin zayıflığından dolayı ilkinin gerçekleştiğine hükmetmemiz gerekecektir.

Sonuç olarak Bezzâr ve Ebû Yalâ tarikinin zayıf diğerleri ise sahih ve birbirini destekler mahiyettedir.

⁴²³ Ebû Ya’lâ, a.g.e., c. II, s. 102.

⁴²⁴ İbn Hacer, *Tehzîbu’t-Tehzîb*, c. VI, s. 335; Mizzî, a.g.e., c. XVIII, s. 259.

⁴²⁵ İbn Hanbel, a.g.e., c. XXXXII, s. 130; Müslim, a.g.e., c. IV, s. 1716; Nesâî, *Sünen en-Nesâî el-Kubrâ* c. V, s. 395.

2.13. Hac Suresi

2.13.1.Müminlerin sayı bakımından kâfirlere nispeti

“*Ey insanlar! Rabbinizden korkun! Çünkü kıyamet vaktinin depremi müthiş bir şeydir!*”⁴²⁶ Abdurrezzâk yukarıda zikredilen ayetin tefsirinde şu rivayeti nakletmektedir:

عبد الرزاق قال أنا معمر عن قتادة وأبان عن أنس بن مالك قال نزلت { يا أيها الناس اتقوا ربكم إن زلزلة الساعة شيء عظيم } إلى { ولكن عذاب الله شديد } قال نزلت على النبي صلى الله عليه وسلم وهو في مسير له فرفع بها صوته حتى ثاب إليه أصحابه فقال أتدرون أي يوم هذا يوم يقول الله لأدم يا آدم قم فابعث بعث النار من كل ألف تسع مائة وتسعة وتسعين إلى النار وواحدا إلى الجنة قال فكبر ذلك على المسلمين فقال النبي صلى الله عليه وسلم سدّدوا وقاربوا وأبشروا فوالذي نفسي بيده ما أنتم في الناس إلا كالشامة في جنب البعير وكالرقمة في ذراع الدابة وإن معكم لخليقتين ما كانتا مع شيء قط إلا كثرتاه يأجوج ومأجوج ومن هلك من كفره الإنس والجن.

Abdurrezzâk (ö. 211), Ma'mer b. Râşid (ö 154), Katâde b. Diâme (ö.117), Ebân b. Ebî Ayyâş (ö.140), Enes b. Mâlik (ö.93) dedi ki: Bir yolculuk esnasında “*Ey insanlar! Rabbinizden korkun! Çünkü kıyamet vaktinin depremi müthiş bir şeydir!*” ayeti Hz. Peygamber’e (s.a.v) nazil oldu. Hz. Peygamber (s.a.v) bu ayetleri sesli okuyunca bunu duyan bütün sahabeler yanına koştular. “*Bu günün hangi gün olduğunu bilir misiniz? diye sordu. O gün Allah’ın Âdem’e Ey Âdem kalk ve ateşin payını ayır diye emrettiği gündür. Her bin kişiden dokuz yüz doksan dokuzu ateşe, bir kişi de cennete*” diye buyurur. Bu Müslümanlara ağır geldi. (Resûlullah sahabenin bu üzüntülü hallerini görünce) şöyle buyurdu: “*Müjdelenin, ümit var olun ve salih amel yapmaya devam edin. Muhammed’in nefsi elinde olan Allah’a yemin ederim ki, siz o gün insanlar içinde bir devenin (sağ veya sol) yanında bulunan bir ben veya bir öküzün yanı üzerindeki bir pul kadarsınız. O gün siz, öyle iki mahlûk taifesi arasındasınız ki, onlar kimlerle, hangi şeyle karşılaştırılırsa mutlaka hepsinden daha fazla gelirler. Bunlar: Yecuc-Mecucdur, bir de insan ve cin neslinden helak olanlardır*”⁴²⁷

Abd b. Humeyd, Ebû Yalâ, İbn Hibbân ve Hâkim, bu rivayeti, Abdurrezzâk tarikiyle müsned olarak nakletmektedirler.⁴²⁸ Abdurrezzâk ve Abd b. Humeyd

⁴²⁶ Hac, 22/1.

⁴²⁷ Abdurrezzâk, *Tefsiru'l-Kur'ân*, c. II, s. 31.

⁴²⁸ Abd b. Humeyd, a.g.e., c. I, s. 358; Ebû Ya'lâ, a.g.e., c. V, s. 430; İbn Hibbân, a.g.e., c. XVI, s. 352; Hâkim, a.g.e., c. IV, s. 566.

tarikinde Enes b. Mâlik'ten nakleden ravi Katâde ve Ebân b. Ebî Ayyâş'tır. Ebân hakkında genel kanaat zayıf, münker ve metrûk olduğu yönündedir. Ebû Zur'a onun hakkında yalancı değil ancak Enes, Hasan ve meşhurlardan rivayet edip karıştırmaktaydı demiştir.⁴²⁹ Ebû Yalâ, İbn Hibbân ve Hâkim rivayeti, Katâde an Enes tarikiyle nakledilmiş olup, rivayet sahih ve ravileri sikadır. Hâkim ve Şuayb el-Arnaûd bu rivayet hakkında *Sahih alâ şart eş-Şeyhayn* demiştir.⁴³⁰

Bu rivayetin şevâhidini, Tayâlisî, Humeydî, Ahmed b. Hanbel, Tirmizî ve Tabarânî, İmrân b. Husayn tarikinden nakletmektedirler.⁴³¹ Hâkim ise hem İmrân b. Husayn hem de İbn Abbas tarikleriyle nakledip sıhhatine hükmetmektedir.⁴³² Tirmizî naklettiği rivayeti *hasen sahih* olarak nakletmektedir.⁴³³

Abdurrezzâk'ın Ebân tariki zayıf olmakla birlikte Katâde tariki sahihtir. Mütâbaat ve şevâhidinin sahih olması da buna eklenince bu rivayet daha da güçlenmektedir.

Metin karşılaştırması yapıldığında rivayetler arasında bir takım ziyade ve mana ile rivayetten kaynaklanan lafız farklılıkları görülmektedir. İbn Abbas tarikinde: Âdem (a.s.) ateşin payıyla alakalı şu soruyu sormakta “*Ya Rabbi kaçtan çıkaracağım?*” İmrân b. Husayn tarikinde ise “*Ateşin payı nedir ya Rab*” Abdurrezzâk tarikinde böyle bir soru sorulmamıştır. İbn Abbas tarikinde: “*Üzerlerine sıkıntı ve hüzn düştü*” ibaresi görülürken İmrân b. Husayn tarikinde ise, “*Topluluk ümitsizliğe düşüp gülmez oldular*” ibaresi nakledilmektedir. Abdurrezzâk tarikinde “*Bu Müslümanlara ağır geldi*” ibaresine yer verilmektedir. Abdurrezzâk tarikinde “*Müjdelenin, ümit var olun ve salih amel yapmaya devam edin*” lafızları yerine diğer iki tarikte: “*Çalışın ve müjdelenin*” lafızlarıyla gelmiştir. İmrân b. Husayn tarikinde “*Âdemin neslinden ve iblisin neslinden*” yerine, Abdurrezzâk tarikinde “*Bir de insan ve cin neslinden helak olanlardır*” cümlesi görülmektedir. İbn Abbas tarikinde diğer iki tarikte olmayan şu ziyadeler göze çarpmaktadır: “*Cennet ehlinin yarısı olacağınızı umuyorum*” ve “*benim ümmetim bin parçanın bir parçasıdır*” ziyadelerinin yanı sıra kısaltma olarak Hz. Peygamber'in (s.a.v) kasemine yer verilmemiştir.

⁴²⁹ İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, c. I, s. 85; Mizzî, a.g.e., c. II, s. 19.

⁴³⁰ Hâkim, a.g.e., c. IV, s. 566; İbn Hibbân, a.g.e., c. XVI, s. 352

⁴³¹ Tayâlisî, a.g.e., c. II, s. 173; Humeydî, a.g.e., c. II, s. 367; İbn Hanbel, a.g.e., c. XXXIII, s. 135; Tirmizî, a.g.e., c. V, s. 323; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebir*, c. XVIII, s. 144.

⁴³² Hâkim, a.g.e., c. IV, s. 567/ c. II, s. 235.

⁴³³ Tirmizî, a.g.e., c. V, s. 323.

Sonuç olarak Abdurrezzâk'ın bu rivayeti müsned olup, ayet ve hadis arasında muhteva ve zaman bakımından tam bir uyum söz konusudur.

2.13.2. Vahyin şeytanın tasallutundan korunması:

“(Ey Muhammed!) Biz, senden önce hiçbir resul ve nebi göndermedik ki, o, bir temennide bulunduğu anda, şeytan onun dileğine ille de (beşeri arzular) katmaya kalkışmasın. Ne var ki Allah, şeytanın katacağı şeyi iptal eder. Sonra Allah, kendi ayetlerini (lafız ve mana bakımından) sağlam olarak yerleştirir. Allah, hakkıyla bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir.”⁴³⁴

Abdurrezzâk yukarıda zikredilen ayetin tefsirinde şu rivayeti nakletmektedir:

عبد الرزاق قال أنا معمر عن قتادة في قوله تعالى { في أمنيته } أن النبي صلى الله عليه وسلم كان يتمنى أن يعيب الله آلهة المشركين فألقى الشيطان في أمنيته فقال إن الآلهة التي تدعا إن شفاعتها لترجى وإنها لبالغرائيق العلى فنسخ الله ذلك وأحكم آياته فقال { أفرأيتم اللات والعزى ومناة الثالثة الأخرى ألكم الذكر وله الأنثى } حتى بلغ { من سلطان }.

Abdurrezzâk (ö. 211), Ma'mer b. Râşid (ö 154), Katâde b. Diâme (ö.117)

Hiz. Peygamber (s.a.v) Allah'ın, müşriklerin tanrılarını ayıplamasını arzu ediyordu. Şeytan onun arzusuna (vesvese) attı ve Hiz. Peygamber (s.a.v) “Bu zikredilen tanrılar yüce kuğu kuşlarıdır (tanrıçalar) ve elbette onların şefaatleri umulur” dedi. Bunun üzerine Allah (o söylenenleri) kaldırdı ve ayetlerini sağlamaştırdı. “Gördünüz mü o Lat ve Uzza'yı Ve üçüncüleri olan ötekini, Menat'ı. Demek erkek size, dişi O'na öyle mi?” Buyurdu.⁴³⁵

Taberî bu rivayeti Muhammed b. Ka'b el-Kurtubî ve Muhammed b. Kays tarikiyle ve Ebû el-Âliye ve Saîd b. Cübeyr tarikiyle Dahhak'tan mürsel olarak nakletmiştir.⁴³⁶ Yine bu şekilde Taberî, bu rivayeti Muhammed b. Sa'd tarikiyle İbn Abbas'tan nakletmektedir. Zeylaî bu rivayet hakkında içinde birçok durumu ve kendisi, meçhul kişiler vardır demiştir.⁴³⁷

⁴³⁴ Hac, 22/52.

⁴³⁵ Abdurrezzâk, *Tefsiru'l-Kur'an*, c. II, s. 40.

⁴³⁶ Taberî, a.g.e., c. XVIII, s. 665-666.

⁴³⁷ Zeylaî, a.g.e., c. II, ss. 391-392.

Taberânî ve Bazzâr bu rivayeti Ümeyye b. Hâlid an Şube an İbn Biş'r an Saîd İbn Cübeyr an İbn Abbas tarikiyle nakletmektedirler.⁴³⁸

Bu rivayeti Abdurrezzâk, Ma'mer an Katâde tarikiyle mürsel olarak nakletmektedir. Katâde isnadda kullanarak işittiğini açıklamamıştır. Bilakis “Hz. Peygamber (s.a.v) Allah’ın, müşriklerin tanrılarını ayıplamasını arzu ediyordu” diyerek bunu kimseye isnad etmeden nakletmiştir. Katâde’nin rivayet metoduna göre, kendisinden direkt işitmediği kişiden rivayetinde “falanca dedi” demektir. Bu rivayet de Katâde direk kendisinden işitmediği kişiden temriz sigasıyla “enne” ile rivayet etmektedir. Bu da isnadda inkita olma ihtimaline ve dolayısıyla inkitadan dolayı bu isnadın zayıf olduğuna işaret etmektedir.

Taberi’nin zikrettiği mürsel rivayetin ravileri sikadır. İbn Hacer el-Fetih’te “Bu rivayetler, mürseli hüccet sayan kişilerin kabul edeceği ve hüccet saymayan kişilerin de birbirini desteklediği için yine kabul edeceği mürsellerdir” demektir.⁴³⁹ Bazzâr, bu rivayetin Ümeyye b. Hâlid an Şu’be b. Ebû Biş'r an Saîd b. Cübeyr an İbn Abbas tarikiyle nakledilen rivayet haricinde muttasıl bir isnadının olduğunu inkâr etmiş ve isnad hakkında: “Bu hadisin kayda değer muttasıl bir tarikle Hz. Peygamber’den (s.a.v) rivayet edildiğini bilmiyoruz. Bu rivayeti Şu’be an Ebû Biş'r an Saîd an İbn Abbas’tan Ümeyye dışında isnat eden kimse yoktur. Bu rivayeti de biz *sika* olan Yûsuf b. Hammâd’ın dışında, kimseden işitmedik. Ümeyye dışındakiler de Ebû Biş'r an Saîd b. Cübeyr’den mürsel olarak nakletmektedirler. Bu hadis el-Kelbî an Ebû Sâlih an İbn Abbâs tarikiyle bilinmektedir. Ve Ümeyye sika ve meşhur bir kimsedir demiştir. Bu rivayeti muttasıl olarak nakleden herkes temriz sigasıyla nakletmiştir. Bezzâr rivayetin naklinde “*zannedersem İbn Abbas’tan nakledilmektedir*” demesi bu rivayetin muttasıl senedinin dahi zayıf olduğunu göstermektedir.⁴⁴⁰

İbn Hacer ise şöyle demektir: “Tarikler çok olup kaynakları farklı farklı olursa bu onların bir aslının olduğuna delalet eder. Nitekim içinde sahih şartı taşıyan üç isnadın olduğu zikredilmiştir”⁴⁴¹ demesi de bu rivayeti sahih kılmamaktadır. Çünkü metin yönünden rivayet illetlidir. el-Kadı İyâd metindeki karışıklık ve

⁴³⁸ Taberânî, *el-Mu’cemu’l-Kebir*, c. XII, s. 53; el-Bazzâr, c. II, s. 193.

⁴³⁹ İbn Hacer, *Tehzîbu’t-Tehzîb*, c. VIII, s. 439.

⁴⁴⁰ el-Bazzâr, c. II, s. 193.

⁴⁴¹ İbn Hacer, *Tehzîbu’t-Tehzîb*, c. VIII, s. 349.

kelimelerinin farklı farklı olması sebebiyle rivayetinin asılsız olduğu görüşündedir. Nitekim tariklerden birisi Peygamber (s.a.v) namazdaydı derken, diğeri sure inerken kavminin yanındaydı demekte, bir diğeri de o uyukluyorken demekte, bir başkası içinden geçirirken unutup söyledi demektedir. Biri “şeytan onun diliyle bunu söylemiş” Cebrail’e (a.s.) arz ettiğinde “*Ben sana böyle okutmadım*” demektedir. Diğer rivayette Şeytan onlara Peygamber’in (s.a.v) okuduğunu bildirmiş, Hz. Peygamber’e (s.a.v) bu haber ulaşınca da Peygamber (s.a.v) “*Vallahi bu ayet, böyle indirilmemiştir*” diye buyurdu denmektedir. Aynı zamanda rivayetlerde Hz. Peygamber (s.a.v) namazdaydı denmesi, bir diğesinde sure inerken kavminin yanındaydı denmesi ve ravilerin bunun gibi birçok ihtilafları bu rivayetin muzdarib bir hadis olduğunu,⁴⁴² dolayısıyla illetli bir metin ve zayıf bir isnadla nakledildiğini göstermektedir. Ayrıca Tevhid inancına, Hz. Peygamberin ismet sıfatına ve vahyin korunmuşluğu inancına taban tabana zıt bir rivayettir.

Taberânî’nin rivayetinde Abdurrezzâk ve Bezzâr rivayetinde olmayan şu ziyâdenin olduğu görülmektedir: “Sonuna ulaşınca secde etti ve Müslümanlar da müşrikler de secde ettiler.” Müslümanların Allah dışında birine ibadet etmesi şirke düşüren bir husus olduğundan bu rivayetin metini illetlidir.

Sonuç olarak Abdurrezzâk’ın tefsirinde mürsel olarak naklettiği ve mevsul olan bir tarihinin sabit olmadığıdır. Rivayet illetlidir. Çünkü yukarda da zikredildiği üzere rivayet itikat açısından problemlidir. Bu durum nakil esnasında bazı tasarrufların ve ziyadelerin rivayete girdiğine işaret eder. Nitekim İbn Hacer de rivayetinden anlaşılan bu çelişkili mananın tevil edilmesi görüşündedir.⁴⁴³ Ayrıca rivayetin ayetin muhtevasıyla uyuşmadığı hatta bu rivayeti kabul ettiğimizde Necm suresinin kendi içinde tutarsız ve çelişkili olduğunu kabul etme durumunda kalınmaktadır. Nassa aykırılıkları olan bu rivayet batıl olduğu ortaya çıkmaktadır.

⁴⁴² el-Kâdî İyâd b. Musa el-Yahsabî. (1988). *eş-Şifâ bi Tarîf Hukûk el-Mustafa*. c. II, Dâr el-Fikr, s. 124-125.

⁴⁴³ İbn Hacer, *Tehzîbu’t-Tehzîb*, c. VIII, s. 349.

2.14. Münâfikun Suresi

2.14.1. Münafıkların fitneleri ve Hz. Peygamberin onlara karşı tutumu

“Onlar: Andolsun, eğer Medine’ye dönersek, üstün olan, zayıf olanı oradan mutlaka çıkaracaktır, diyorlardı. Hâlbuki asıl üstünlük, ancak Allah’ın, Peygamberinin ve müminlerindir. Fakat münafıklar bunu bilmezler”⁴⁴⁴.

Abdurrezzâk yukarıda zikredilen ayetin tefsirinde şu rivayeti nakletmektedir:

قال معمر في قوله تعالى { لئن رجعنا إلى المدينة ليخرجن الأعز منها الأذل } قال قال الحسن جاء غلام النبي صلى الله عليه وسلم فقال إني سمعت عبد الله بن أبي يقول كذا وكذا قال فلعلك غضبت عليه فقال لا والله يا نبي الله لقد سمعته يقول قال فلعلك أخطأ سمعك قال لا والله يا نبي الله لقد سمعته يقول ذلك قال فلعله شبه عليك فأنزل الله تعالى تصديقا للغلام { لئن رجعنا إلى المدينة ليخرجن الأعز منها الأذل } فأخذ النبي صلى الله عليه وسلم بأذن الغلام وقال وقت أذنك يا غلام.

Abdurrezzâk (ö. 211), Ma’mer b. Râşid (ö 154), Hasan el-Basri (ö.110) “Onlar: Andolsun, eğer Medine’ye dönersek, üstün olan, zayıf olanı oradan mutlaka çıkaracaktır” ayeti hakkında dedi ki: Gencin biri Hz. Peygamber’in (s.a.v) yanına geldi ve Abdullah b. Übey’i şöyle şöyle diyorken işittim dedi. Hz. Peygamber (s.a.v) “Belki sen ona karşı öfkelisin” dedi. O, Hayır ey Allah’ın Nebîsi Vallahi onu öyle diyorken işittim dedi. Hz. Peygamber (s.a.v) “Belki yanlış işitmişsindir” dedi. O yine, Hayır Ey Allah’ın Nebîsi Vallahi onu öyle diyorken işittim dedi. Hz. Peygamber (s.a.v) “Belki onu başkasıyla karıştırdın” dedi. Bunun üzerine Allah c.c. genci doğrulayarak “Onlar: Andolsun, eğer Medine’ye dönersek, üstün olan, zayıf olanı oradan mutlaka çıkaracaktır” ayetini indirdi. Hz. Peygamber (s.a.v) gencin kulağından tuttu ve “Ey genç kulağın vazifesini yerine getirdi” diye buyurdu.⁴⁴⁵

Taberî bu rivayeti mürsel olarak aynı tarikle nakletmektedir.⁴⁴⁶ Hasan el-Basrî’nin mürsellerinden olan bu rivayeti bu metinle Abdurrezzâk ve Taberî dışında nakleden olmamıştır. İbn Hacer, Hasan el-Basrî hakkında “sikadır ancak çokça tedlis ve mürselleri vardır” dediğinden⁴⁴⁷ bu tarikin zayıf olduğu anlaşılır. Rivayette bahsi

⁴⁴⁴ Münâfikûn, 63/8.

⁴⁴⁵ Abdurrezzâk, *Tefsiru’l-Kur’ân*, c. II, s. 294.

⁴⁴⁶ Taberî, a.g.e., c. XXIII, s. 405.

⁴⁴⁷ Mizzî, a.g.e., c. VI, s. 95; İbn Hacer, *Tehzîbu’t-Tehzîb*, c. II, s. 231.

geçen gencin Zeyd b. Erkam olduğu İbn Beşkuvâl tarafından ifade edilmekte ve şevâhid rivayetlerden anlaşılmaktadır.⁴⁴⁸

Bu rivayetin şevâhidlerini Zeyd b. Erkam tarikiyle müsned olarak, Ahmed b. Hanbel, Abd b. Humeyd, Buhârî, Tirmizî, Müslim, Bezzâr, Nesâî, Tabarânî ve Beyhakî nakletmektedirler.⁴⁴⁹ Mürsel olan Abdurrezzâk tariki, sahih olan bu şevâhidlerin desteğiyle sıhhat derecesine yükselmektedir.

Buhârî rivayeti şu şekildedir: “Bir gazvede idim. Abdullah b. Übeyy’in: “Resûlullah’ın yanında olanlara infakta bulunmayın ki yanından dağılıp gitsinler. Onun yanından (Medine’ye) döndüğümüzde elbette azîz olan, zelîl olanı oradan çıkaracaktır.” dediğini duydum ve bunu amcama -veya Hz. Ömer’e- söyledim, o da gidip Hz. Peygamber’e (s.a.v) söylemiş. Allah’ın Resulü (s.a.v) beni çağırıp sordu, ben de duyduklarımı Allah’ın Resul’üne de söyledim. Hz. Peygamber (s.a.v), Abdullah b. Übeyy ve arkadaşlarına haber gönderip çağırttı. Böyle bir şey söylemediklerine yemin ettiler, Resûlullah’da (s.a.v) onları doğrulayıp beni yalanladı. Beni öyle bir üzüntü kapladı ki o zamana kadar böyle bir üzüntü düşmemiştim. Evimde oturup dışarı çıkamaz hale geldim. Amcam geldi ve: “Olsa olsa bu söylediklerinle Resûlullah’ın (s.a.v) seni yalanlamasını ve sana kızmasını istemiş olabilirsin” dedi. İşte bu hadise üzerine Allah Teâlâ bu ayeti indirdi de Hz. Peygamber (s.a.v) bana haber gönderdi. (Yanına vardığım da bana) ayeti okudu ve bana “*Ey Zeyd, muhakkak ki Allah seni doğruladı*” buyurdular.⁴⁵⁰

Abdurrezzâk ve Buhârî rivayetlerini karşılaştırdığımızda, Abdurrezzâk rivayetinde Hz. Peygamber’le (s.a.v) Zeyd arasında geçen diyalogun detaylarının zikredildiği görülmektedir. Bu fazlalıkta, *Ziyâdetu’s-Sika* diye ifade edilen güvenilir bir kimsenin ziyadesi olması sebebiyle kabul edilir. Abdurrezzâk tarikinde: “*Ey genç kulağın vazifesini yerine getirdi*” cümlesi yer alırken Buhârî tarikinde ise: “*Ey Zeyd,*

⁴⁴⁸ İbn Beşkevâl, a.g.e., c. II, s. 764.

⁴⁴⁹ İbn Hanbel, a.g.e., c. XXXII, s. 36; Abd b. Humeyd, a.g.e., c. I, s. 113; Buhârî, a.g.e., c. IV, s. 1859-1860; Tirmizî, a.g.e., c. V, s. 415; Müslim, a.g.e., c. IV, s. 2140; Bezzâr, a.g.e., c. X, s. 217; Nesâî, *Sünen en-Nesâî el-Kubrâ*, c. VI, s. 491; Taberânî, *el-Mu’cemu’l-Kebir*, c. V, s. 189; Beyhakî, *es-Sünenü’l-Kubrâ*, c. VIII, s. 344.

⁴⁵⁰ Buhârî, a.g.e., c. IV, s. 1859.

muḥakkak ki Allah seni doğruladı” cümlesi yer almaktadır. Ayrıca Abdurrezzâk, *Musannef*’in de bu rivayeti sebab-i nüzul olarak nakletmektedir.⁴⁵¹

Sonuç olarak Abdurrezzâk rivayeti mürsel olsa da şâhidleriyle sıhhat derecesine yükselmektedir. Ayetle rivayet arasında muhteva ve zaman açısından uyum olduğu görülmektedir.

2.15. Mücâdele Suresi

2.15.1. Zıhar ve keffareti

*“Kocası hakkında seninle tartışan ve Allah’a şikâyette bulunan kadının sözünü Allah işitmiştir. Allah, sizin konuşmanızı işitir. Çünkü Allah işitendir, bilendir”*⁴⁵².

Abdurrezzâk yukarıda zikredilen ayetin tefsirinde şu rivayeti nakletmektedir:

عبد الرزاق عن معمر عن أبي إسحاق في قوله تعالى { قد سمع الله قول التي تجادلك } قال نزلت في امرأة اسمها خويلة قال معمر قال عكرمة أيضا اسمها خولة بنت ثعلبة وزوجها أوس بن الصامت فقال جاءت إلى النبي صلى الله عليه وسلم فقالت إن زوجها جعلها عليه كظهر أمه فقال النبي صلى الله عليه وسلم ما أراك إلا وقد حرمت عليه وهو حينئذ يغسل رأسه فقالت انظر جعلني الله فداك يا نبي الله قال ما أراك إلا قد حرمت عليه قالت انظر في شأني فجعلت تجادله ثم حول شق رأسه الآخر لتغسله فتحولت من الجانب الآخر فقالت انظر جعلني الله فداك يا نبي الله فقالت الغاسلة أقصري من حديثك ومجادلتك يا خولة أما ترين وجه رسول الله صلى الله عليه وسلم قد تبرد ليوحى إليه فأنزل الله تعالى { قد سمع الله قول التي تجادلك في زوجها } حتى بلغ { ثم يعودون } قال قتادة حرمتها ثم يريد أن يعود لها يطوها { فتحرير رقبة من قبل أن يتماسا } حتى بلغ { بما تعملون خبير }.

Abdurrezzâk (ö. 211), Ma’mer b. Râşid (ö 154), Ebû İshâk es-Sebiî (ö. 126) *“Kocası hakkında seninle tartışan ve Allah’a şikâyette bulunan kadının sözünü Allah işitmiştir”* ayeti Haveyle diye bir kadın hakkında indi. Ma’mer, İkrime dediki onun adı Havle binti Sa’lebe ve eşi Evs b. Sâmit’tir. Hz. Peygamber’e (s.a.v) geldi ve şunu söyledi: “kocam bana artık sen benim için annem gibisin dedi.” Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.v) *“Ona haram olduğunu düşünüyorum”* dedi. O esnada Hz. Peygamber (s.a.v) başını yıkıyordu. Kadın Allah beni sana kurban kılsın Ey Allah’ın Elçisi durumumu göz önünde bulundur dedi. Hz. Peygamber (s.a.v) tekrardan *“Artık ona haram olduğunu düşünüyorum”* dedi. O durumumu gözet diyerek tartışmaya devam etti. Sonra yıkayıcının başının diğer kısmını yıkaması için çevirdi. Kadında o

⁴⁵¹ Abdurrezzâk b. Hemmâm el-Himyârî es-San’ânî. (1983). *Musannef Abdurrazzâk*, c. IX, Thk. Habiburrahman el- azamî, el- Mektebu’l- İslamî, Beyrut, s. 468.

⁴⁵² Mücâdele, 58/1.

tarafa dönüverdi ve Allah beni sana kurban kılsın durumuma bak dedi. Yıkayıcı sözü ve tartışmayı kısa kes ey Havle, Hz. Peygamber'e (s.a.v) vahyedilecek olduğundan dolayı yüzünün değiştiğini görmüyor musun? dedi. Bunun üzerine Allah: *“Kocası hakkında seninle tartışan ve Allah'a şikâyetinde bulunan kadının sözünü Allah işitmiştir....”* ve *“sonra söylediklerinden dönenlerin”* Katâde kendine haram kılıp daha sonra dönüp onunla beraber olmak istemesidir dedi. *“Karılarıyla temas etmeden önce bir köleyi hürriyete kavuşturmaları gerekir. Size öğütlenen budur. Allah, yaptıklarınızdan haberi olandır”* ayetlerini indirdi.⁴⁵³

*“İçinizden zihar yapanların kadınları, onların anaları değildir. Onların anaları ancak kendilerini doğuran kadınlardır. Şüphesiz onlar çirkin bir laf ve yalan söylüyorlar. Kuşkusuz Allah, affedicidir, bağışlayıcıdır”*⁴⁵⁴.

عبد الرزاق عن معمر عن أيوب أحسبه ذكره عن عكرمة أن الرجل قال والله يا نبي الله ما أجد رقبة فقال النبي صلى الله عليه وسلم ما أنا بزايدك فأنزل الله تعالى عليه { فصيام شهرين متتابعين من قبل أن يتماسا } فقال والله يا نبي الله ما أطيق الصوم إنني إذا لم أكل في اليوم كذا وكذا أكلة لقيت ولقيت فجعل يشكو إليه فقال ما أنا بزايدك فنزلت { فمن لم يستطع فإطعام ستين مسكينا }.

Abdurrezzâk (ö. 211), Ma'mer b. Râşid (ö 154), Eyyüp b. Ebî Temîme (ö.131) İkrime el-Kuraşi'den (ö.104) adamın biri ey Allahın elçisi azat edecek bir kölem yok dediğinde; Hz. Peygamber (s.a.v) *“Sana fazladan bir şey diyecek değilim”* dedi. Bunun üzerine Allah *“(Buna imkân) bulamayan kimse, hanımıyla temas etmeden önce art arda iki ay oruç tutar”* ayetini indi. Adam ey Allah'ın Elçisi Vallahi oruç tutmaya gücüm yetmez ben günde şu kadar şu kadar yemezsem şöyle şöyle olur diye mazeret bildirmeye devam etti. Hz. Peygamber (s.a.v) *“Sana bir değişiklik yapacak değilim”* dedi. Akabinde *“Buna da gücü yetmeyen, altmış fakiri doyurur”* ayeti indi.⁴⁵⁵

Bu rivayet, bundan sonraki rivayetin devamı olduğundan dolayı her ikisini bir arada değerlendireceğiz. Abdurrezzâk ve Taberî bu rivayeti mürsel olarak aynı tarikle nakletmektedirler.⁴⁵⁶ Taberî her iki rivayeti, bir bütün olarak Muhammed b. Kâb el-Kurazî tarikinden mürsel olarak ve farklı bir metinle nakletmektedir.⁴⁵⁷ Taberî

⁴⁵³ Abdurrezzâk, *Tefsiru'l-Kur'ân*, c. II, s. 277.

⁴⁵⁴ Mücâdele, 58/2.

⁴⁵⁵ Abdurrezzâk, *Tefsiru'l-Kur'ân*, c. II, s. 278.

⁴⁵⁶ Taberî, a.g.e., c. XXIII, s. 224.

⁴⁵⁷ Taberî, a.g.e., c. XXIII, s. 223.

farklı bir tarikden, *Zihâr* hâdisesinin meşhur rivayetlere muhalif olarak Huveyle bnt. ed-Düleyc diye adlandırılan bir kadının başına geldiğini, Abdurrezzâk tarikine yakın bir metinle nakletmektedir.⁴⁵⁸

İshâk b. Râhûye, Ahmed b. Hanbel, Abd b. Humeyd, Buhârî, İbn Mâce, Ebû Yalâ ve Hâkim bu rivayetin şâhidini Hz. Aişe tarihiyle muhtasar bir şekilde nakletmektedirler.⁴⁵⁹ Ebû Dâvûd, İbn Hibbân ve Taberânî ise rivayetin şâhidini Havle tarihiyle metinde bazı ziyadelerle nakletmektedirler.⁴⁶⁰

Abdurrezzâk'ın ilk rivayeti mürsel munkatı bir isnadla nakledilirken ikinci rivayeti mürseldir. Ayrıca Abdurrezzâk'ın ikinci rivayetinde Eyyûb'un zannederim İkrime'den diyerek şek sigası kullanması zabt kusuru olarak değerlendirilmekte ve her iki rivayetin isnadı zayıf olmaktadır. Ma'mer İkrime'den işitmediğine göre⁴⁶¹ ve ikinci rivayetin birinci rivayetin bir devamı niteliğinde olduğuna göre, muhtemelen Ma'mer bu rivayeti de Eyyûp es-Sehtiyânî'den nakletmiş olabilir. Fakat bunu açıklamaması bir ihtimalden öte gitmediğini göstermektedir.

Abdurrezzâk'ın ikinci tarikindeki ravinin Evs b. Sâmit olma ihtimalinin yanı sıra Tirmizî'nin rivayetinde geçen Selman b. Sahr el-Ensârî olma ihtimali de vardır. Ancak bu rivayeti Abdurrezzâk *Musannef*'in'de Tirmizî'nin tarikine mutâbî olarak nakletmesi, hâdisenin ayete sebab-i nüzul olmaması ve metindeki farklılıklar bu ihtimalinde diğerine nazaran daha zayıf olduğunu göstermektedir.⁴⁶²

Rivayet tarikleri arasında metin bakımından bazı ziyade ve farklılıklar göze çarpmaktadır. Rivayetlerin bir kısmında Hz. Peygamber (s.a.v) Havle'ye "*Ona söyle de bir köle azâd etsin*" derken diğerlerinde ise Hz. Peygamber (s.a.v) Evs'e "*Bir köle azâd et*" demektedir.⁴⁶³ Hz. Aişe rivayetinde Havle: "*Gençliğimi yedi ve kendisine çokça çocuk doğurdum. Taki yaşlanınca ve çocuk doğuramaz olunca bana zihar yaptı*" ziyadesi görülmektedir.⁴⁶⁴ Havle rivayetinde, Hz. Peygamber (s.a.v) ona

⁴⁵⁸ Taberî, a.g.e., c. XXIII, s. 119.

⁴⁵⁹ İshâk b. Râhûye, c. X, s. 103; İbn Hanbel, a.g.e., c. XXXX, s. 228; Abd b. Humeyd, a.g.e., c. I, s. 438; Buhârî, a.g.e., c. VI, s. 2689; İbn Mâce, a.g.e., c. I, s. 666; Ebû Ya'lâ, a.g.e., c. VIII, s. 214; Hâkim, a.g.e., c. II, s. 482.

⁴⁶⁰ Ebû Dâvûd, a.g.e., c. II, s. 234; İbn Hibbân, a.g.e., c. X, s. 107; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebir*, c. I, s. 225.

⁴⁶¹ İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, c. X, s. 218; Mizzî, a.g.e., c. XXVIII, s. 303.

⁴⁶² Tirmizî, a.g.e., c. III, s. 503; Abdurrezzâk, *Musannef Abdurrazzâk*, c. VI, s. 431.

⁴⁶³ Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebir*, c. XXIV, s. 247.

⁴⁶⁴ Ebû Ya'lâ, a.g.e., c. VIII, s. 214

“Amcan oğlu hakkında Allah’tan kork” dediği görülmektedir.⁴⁶⁵ İkinci rivayetin, Selman b. Sahr el-Ensârî tarikinde ayetin inmesine sebep olduğundan bahsedilmezken, Abdurrezzâk ve Havle tariklerinde rivayetin sebep-i nüzulü olduğu açıkça ifade edilmektedir. Abdurrezzâk tarikinde “*Altmış fakiri doyurur*” kısmından sonra rivayet tamamlanırken diğer tariklerde fakirleri doyurmaya gücünün yetmeyeceğinden, durumu kötü olduğundan ve sadakanın zihar yapan kimseye verildiğinden bahsedilmektedir. Rivayetler arasında bunlara benzer pek çok ziyade ve farklılıkların bulunduğu görülmektedir.

Sonuç olarak rivayetin Abdurrezzâk tarikiyle nakli zayıf olduğu açıktır. Ancak sahih tariklerde anlatılan olaylara uygun düştüğünden aslının var olduğunu göstermektedir. Ayetle rivayet arasında zaman ve muhteva bakımından uyum vardır.

2.16. Hucurât Suresi

2.16.1. Allah ve Resulünün Önüne Geçmemek

“*Ey iman edenler! Allah’ın ve Resulünün önüne geçmeyin. Allah’tan korkun. Şüphesiz Allah işitendir, bilendir*”⁴⁶⁶.

Abdurrezzâk yukarıda zikredilen ayetin tefsirinde şu rivayeti nakletmektedir:

عبد الرزاق قال أنا معمر عن قتادة في قوله تعالى { يا أيها الذين آمنوا لا تقدموا بين يدي الله ورسوله } قال إن ناسا كانوا يقولون لولا أنزل في كذا لولا أنزل في كذا قال معمر وقال الحسن هم قوم ذبحوا قبل أن يصلي النبي صلى الله عليه وسلم فأمرهم النبي صلى الله عليه وسلم فأعادوا الذبح.

Abdurrezzâk (ö. 211), Ma’mer b. Râşid (ö 154), Katâde b. Diâme’den (ö.117)

“*Ey iman edenler! Allah’ın ve Resulünün önüne geçmeyin*” ayeti hakkında bazı kimseler şu hususta bu hususta ayet inse diyorlardı. Ma’mer ve Hasan şöyle dedi:

“Onlar kurbanlıklarını Hz. Peygamber (s.a.v) bayram namazını kılmadan önce kesenlerdir. Hz. Peygamber (s.a.v) onlara tekrar kurban kesmelerini emredince kurban kesmeyi tekrarladılar.”⁴⁶⁷

⁴⁶⁵ İbn Hibbân, a.g.e., c. X, s. 107.

⁴⁶⁶ Hucurât, 49/1.

⁴⁶⁷ Abdurrezzâk, *Tefsiru'l-Kur’ân*, c. II, s. 230.

Bu rivayeti Abdurrezzâk'a mutâbî olarak Hasan el-Basrî tarihiyle, Taberî ve Mervezî nakletmektedir.⁴⁶⁸ Bu rivayet Hasan el-Basrî'nin mürsellerinden olduğu için zayıf kabul edilmektedir. Aynı zamanda Abdurrezzâk bu rivayeti Hasan el-Basrî'den isnadını zikretmeden nakletmektedir. Bu yönüyle de munkatî bir rivayet sayılır ve zayıf olarak değerlendirilir.

Buhârî, Nesâî, İbn Hibbân ve Beyhakî, şâhid olarak da Cündüb b. Süfyân tarihiyle bu rivayete yakın bir metinle şahidini nakletmektedirler. Müsned olan bu rivayet şu şekildedir:

“Bir gün Hz. Peygamber’le (s.a.v) kurbanlarımız kestik. Ancak bazı kimseler namazdan önce kurbanlarını kesmişlerdi. Hz. Peygamber (s.a.v) namazı bitirdiğinde onları gördü ve şöyle buyurdu: *“Kim namazdan önce kurban kesmişse yerine tekrar bir kurban kessin; kesmeyenler ise Allah’ın adını anarak kessinler.”*⁴⁶⁹

Ayetin sebab-i nüzulüne olarak, farklı olaylar hakkında indirildiği rivayet edilmektedir. Suyûtî ayetin sebab-i nüzulüyle alakalı birkaç rivayet zikreder ve bu rivayetlerin iki tanesinin Hasan el-Basrî ve İbn Ebî ed-Dünyâ’dan kurbanla ilgili rivayetleri naklettiği görülür.⁴⁷⁰ Fakat hadis kaynaklarındaki rivayetler bakıldığında kurban hâdisesini ayetin sebab-i nüzulü olarak zikredilmediği görülmektedir. Abdurrezzâk rivayetinde Hz. Peygamber’in (s.a.v) böyle bir emrinin olduğundan bahsedilirken, diğer şâhid rivayetlerde ise Hz. Peygamber’in (s.a.v) bizzat sözlü emrini naklettikleri görülür.

Sonuç olarak bu rivayet ayetin sebab-i nüzulü olduğu kesin olmamakla birlikte böyle bir olayın vuku bulduğu diğer müsned rivayetlerin de nakletmesiyle bilinmektedir. Ancak bu da Abdurrezzâk rivayetinin sahihliğine delil oluşturmadığından rivayetin ayetin sebab-i nüzul olduğunu bildiren kısmı zayıftır.

⁴⁶⁸ Taberî, a.g.e., c. XXII, s. 276; el-Mervezî, a.g.e., c. II, s. 662.

⁴⁶⁹ Buhârî, a.g.e., c. V, s. 2095; Nesâî, c. VII, s. 224; İbn Hibbân, a.g.e., c. XIII, s. 234; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, c. IX, s. 277.

⁴⁷⁰ Abdurrahman b. Ebî Bekr Celaluddin es-Suyûtî (b.t.y.). *Lubâb en-Nukûl fî Esbâb en-Nuzûl*. c. I, Dâr el-Kutub el-İlmiyye, s. 238.

2.16.2. Hz. Peygambere karşı edep

“(Resulüm!) Sana odaların arka tarafından bağırانların çoğu akli ermez kimselerdir”⁴⁷¹.

Abdurrezzâk yukarıda zikredilen ayetin tefsirinde şu rivayeti nakletmektedir:

عبد الرزاق عن معمر عن قتادة في قوله تعالى { إن الذين ينادونك من وراء الحجرات } أن رجلا جاء إلى النبي صلى الله عليه وسلم فناده من وراء الحجرة فقال يا محمد إن مدحي زين وإن شئني شين فخرج إليه النبي صلى الله عليه وسلم فقال ويلك ذاك الله ويلك ذلك الله فأنزل الله عز وجل { إن الذين ينادونك من وراء الحجرات أكثرهم لا يعقلون }.

Abdurrezzâk (ö. 211), Ma'mer b. Râşid (ö 154), Katâde b. Diâme'den (ö.117) adamın biri Hz. Peygamber (s.a.v) yanına geldi ve odanın arkasında çağırıldı. Ey Muhammed benim mehdim güzeldir (yüceltir) yermem ise kötüdür (alçaltır) dedi. Hz. Peygamber (s.a.v) “onun yanına çıktı ve vay senin haline o Allah'tır. Vay haline o Allah'tır” diye buyurunca Allah c.c. “Sana odaların arka tarafından bağırانların çoğu akli ermez kimselerdir” ayetini indirdi.⁴⁷²

Abdurrezzâk, tefsirinde bu rivayeti Ma'mer tarikiyle Katâde'den mürsel bir şekilde nakletmektedir. Ahmed b, Hanbel, Taberî ve Taberânî, Ebû Seleme tarikiyle rivayeti el-Akra' b. Habis'ten muttasıl olarak nakletmektedirler.⁴⁷³ Tirmizî ve Nesâî'de Ebû İshak tarikiyle Berâ b. Âzib'ten de nakletmektedirler.⁴⁷⁴ Taberî ve Taberânî'de kıssayı ve ayetin nüzul sebebini farklı bir siyakla Ebû Müslim el-Becelî'nin Zeyd b. Erkam tarikiyle de nakletmektedir.⁴⁷⁵

Katâde haddesena sigası ile rivayeti işittiğini beyan etmemiştir. Onun rivayet metoduna göre, Katâde “enne” temriz sigasıyla rivayeti işitmediği birisinden naklettiğine işaret etmektedir. Bu da isnadı munkatı ve rivayeti zayıf kılmaktadır. Abdurrezzâk'ın rivayetinin ilk şâhidi olan ve Ebû Seleme'nin el-Akra' b. Hâbis'ten muttasıl rivayeti ise Ebû Seleme ve el-Akra' arasındaki inkıtan dolayısı zayıftır. Diğer ravileri ise sikadır. Tirmizî'nin şâhid olarak Berâ b. Azib'ten naklettiği ikinci tarik

⁴⁷¹ Hucurât, 49/4.

⁴⁷² Abdurrezzâk, *Tefsiru'l-Kur'ân*, c. II, s. 231.

⁴⁷³ Ahmed b, Hanbel, c. XXV, s. 369; Taberî, a.g.e., c. XXII, s. 284; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebir*, c. I, s. 300.

⁴⁷⁴ Tirmizî, a.g.e., c. V, s. 240; Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, c. VI, s. 466.

⁴⁷⁵ Taberî, a.g.e., c. XXII, s. 284; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebir*, c. V, s. 210.

hakkında “*Bu hasen ve garip bir hadistir*” demektedir.⁴⁷⁶

Katâde'den rivayeti muttasıl olarak nakleden bulanmamaktadır. Abdurrezzâk ve Taberî mürsel olarak nakletmiştir. İnkıtâ ihtimalinden dolayı Abdurrezzâk'ın mürsel olarak zikrettiği bu rivayet zayıftır. Katâde'nin dışında tariklerden gelen diğer şahitlerle hasen garip mertebesine yükselmektedir.

Abdurrezzâk'ın rivayetini hadis kaynaklarında gelen diğer rivayetlerle karşılaştığımızda, Abdurrezzâk'ın rivayetinde “medh” lafzı yerine Ahmed, Tirmizî ve Taberani'nin rivayetinde ise “hamd” lafzı ile nakledildiği görülür. Bunun gibi Abdurrezzâk'ın rivayetinde “şet'm” lafzı yerine Ahmed b. Hanbel, Tirmizî, Nesâî ve Taberî rivayetinde ise “zem” lafzı gelmiştir. Aynı şekilde metindeki ihtilaflardan biride, Abdurrezzâk'ın rivayetinde “*Vay haline O Allah'tır, Vay haline O Allah'tır*” cümlesi tekrar edilirken Ahmed ve Tirmizî tekrarsız olarak “*O Allah'tır*” şeklinde gelmektedir. Metindeki bu ihtilaflar, rivayetin mana ile nakledildiğini göstermektedir. Bu da ravilerin metin lafızlarını tam bir şekilde zapt etmediklerine, bilakis zaptta bariz bir gevşeklik olduğuna işaret eder ki bu da rivayetin sıhhatine olumsuz etki eder. Muhtemelen Tirmizî'ye bu rivayet hakkında “*Bu hadis hasen ve gariptir*” dedirten de budur.

Aynı zamanda Abdurrezzâk'ın rivayetinde, Taberî ve Taberânî'nin Zeyd b. Erkam tarikiyle olan rivayetinde olduğu gibi diğer rivayetler bu ayetin nüzul sebebi olduğuna işaret etmemiştir. Ayet ve rivayet muhteva zaman açısından uygundur.

2.16.3. İslam ve iman mefhumunun farklılığı

“*Bedeviler "İnandık" dediler. De ki: Siz iman etmediniz, ama "Boyun eğdik" deyin. Henüz iman kalplerinize yerleşmedi. Eğer Allah'a ve elçisine itaat ederseniz, Allah işlerinizden hiçbir şeyi eksiltmez. Çünkü Allah çok bağışlayan, çok esirgeyendir.*”⁴⁷⁷

Abdurrezzâk yukarıda zikredilen ayetin tefsirinde şu rivayeti nakletmektedir:

عبد الرزاق عن معمر عن الزهري عن عامر بن سعد بن وقاص عن أبيه قال أعطى النبي صلى الله عليه وسلم رجالا ولم يعط رجلا منهم شيئا فقال سعد يا نبي الله أعطيت فلانا وفلانا ولم تعط فلانا شيئا وهو مؤمن فقال النبي صلى الله عليه وسلم أو مسلم حتى أعادها ثلاثا والنبي صلى الله عليه وسلم يقول أو مسلم ثم قال النبي

⁴⁷⁶ Tirmizî, a.g.e., V, s. 240.

⁴⁷⁷ Hucurât, 49/14.

صلى الله عليه وسلم إني أعطي رجالا وأدع من هو أحب إلي منهم لا أعطيهم شيئا مخافة أن يكبوا في النار على وجوههم.

Abdurrezzâk (ö. 211), Ma'mer b. Râşid (ö 154), Muhammed b. Şihâb ez-Zühri (ö.124), Âmir b. Sad b. Vakkas (ö.104), Sa'd b. Ebî Vakkas (ö.55) dedi ki: Hz. Peygamber (s.a.v) bazı kişilere mal verdi, bir kişiye de vermedi. Bunun üzerine Sa'd ey Allah'ın elçisi şunlara şunlara verdin. Mümin olmalarına rağmen şunlara şunlara da vermedin dedi. Hz. Peygamber (s.a.v) cevaben: “veya Müslüman” dedi. Sa'd üç kere tekrarladı. Hz. Peygamber (s.a.v) “veya Müslüman” diye cevap veriyordu. Sonra, “ben birilerine veriyorum birilerine de bana daha sevimli olmalarına rağmen yüz üstü cehenneme atılmalarından endişe ettiğimden dolayı vermiyorum” dedi.⁴⁷⁸

Ahmed b. Hanbel, İbn Hıbbân ve Bezzâr bu rivayeti Abdurrezzâk tarikiyle aynı isnadla nakletmektedirler.⁴⁷⁹ Ebû Davûd, Nesâî ve Taberî de Ma'mer tarikiyle Zührî an Âmir b. Sa'd b. Ebî Vakkâs an Sa'd b. Ebî Vakkâs'tan mütâbi' olarak nakletmişlerdir. Buhârî ve Müslim'de Zührî tarikiyle Âmir'den mütâbi' olarak rivayet etmektedirler.⁴⁸⁰

Abdurrezzâk tarikinın ravileri, sika olup cerh ve tenkide uğramamış kişilerden oluşmaktadır. Nitekim senetteki Muhammed b. Müslim b. Şihab ez-Zührî (ö.124) hakkında İbn Hacer: O, hafız ve fakihtir ve sika olduğunda ittifak vardır demektedir. Ahmed ve İclî de: döneminin en hafızlarındandı demektedirler.⁴⁸¹ Vâkıdî ve İclî Âmir b. Sa'd ise (ö.104) hakkında Medîneli, tabiî, sika ve çok hadisi vardır derken, İbn Hıbbân da onu sikalardan saymıştır.⁴⁸²

Bütün bunlar rivayetin sened yönüyle sahihliğine, özellikle de hadis kaynaklarının tamamının aynı tarikle nakletmesi sebebiyle daha da güçlendiğine işaret etmektedir. Bazzâr rivayet hakkında “Bu söz Sa'd'dan, Amr b. Tağleb'den ve başkalarından da rivayet edilmiş olup, Sa'd'ın rivayeti isnad bakımından sahihtir ve onunla yetindik” demiştir. Şuayb el-Arnaûd da, rivayet Şeyhayn'ın şartına göre

⁴⁷⁸ Abdurrezzâk, *Tefsiru'l-Kur'an*, c. II, s. 234.

⁴⁷⁹ İbn Hanbel, a.g.e., c. III, s. 107; İbn Hıbbân, a.g.e., c. I, s. 380; Bezzâr, a.g.e., c. I, s. 195.

⁴⁸⁰ Buhârî, a.g.e., c. I, s. 18; Müslim, a.g.e., c. I, s. 132; Ebû Davûd, a.g.e., c. II, s. 632; Nesâî, es-Sünenü'l-Kübrâ, c. VI, s. 329; Taberî, a.g.e., c. XXII, s. 314.

⁴⁸¹ Mizzî, a.g.e., c. XXVI, s. 432; İbn Hacer, *Takribü't-Tehzîb*, s. 896.

⁴⁸² Mizzî, a.g.e., c. XIV, s. 22/ c. XV, s. 56.

sahihtir demiştir.⁴⁸³

Abdurrezzâk tarikiyle veya Ma'mer tarikiyle Zührî'den mütâbi' olarak gelen rivayetler karşılaştırıldığında; metnin muhafaza edildiği görülmektedir. Zührî tarikiyle Amir'den mütâbi' olarak nakledilenler de aynı şekildedir. Ancak Buhârî ve Müslim'in rivayetinde çoğul yerine tekil zikredilmiş ve "yüz üstü ifadesi" metinde yer almamıştır. Rivayet "*Ben birine veriyorum birine de bana daha sevimli olmasına rağmen cehenneme atılmasından endişe ettiğimden dolayı vermiyorum*" şeklindedir. Buhârî'nin rivayetinde Sa'd b. Ebî Vakkâs'ın sözlerinde bazı ihtilaflar olmakla beraber metinde ve Peygamber'e (s.a.v) nispet edilen "*Mehafet*" kelimesi yerine "*Haşyet*" lafız farklılığı dışında bir ihtilaf yoktur. Bu ihtilafın da rivayetin sıhhat ve zaptına bir tesiri yoktur. Dolayısıyla, bu rivayet isnad ve metin açısından sahihtir. Ayet ve rivayet muhteva açısından uyumludur. Ancak rivayet ayetin nüzul sebebi değildir.

2.17. Tahrîm Suresi

2.17.1. Kulların rızası için Allahın helal kıldığı haram kılınamaz

*"Ey Peygamber! Eşlerinin rızasını gözeterek Allah'ın sana helal kıldığı şeyi niçin kendine haram ediyorsun? Allah çok bağışlayan, çok esirgeyendir."*⁴⁸⁴

Abdurrezzâk yukarıda zikredilen ayetin tefsirinde şu rivayeti nakletmektedir:

معمر عن هشام بن عروة عن أبيه قال كان النبي صلى الله عليه وسلم إذا صلى الصبح دخل على أزواجه امرأة امرأة فسلم عليهن وكانت حفصة قد أهدي لها غسل وكان النبي صلى الله عليه وسلم إذا دخل عليها خاضت له من ذلك العسل فسقته منه فيجلس عندها فغارت عائشة فجمعتهن فقالت لأزواج النبي صلى الله عليه وسلم امرأة امرأة إذا دخل عليكن فقولن ما هذه الرياح التي أجدها منك يا رسول الله أكلت مغاير فإنه سيقول سقنتي حفصة عسلا فقولن جرت نحلة العرفط قال فدخل على سودة قالت فأردت أن أقول له قبل أن يدخل فرقا من عائشة قالت فلما دخل قلت ما هذه الرياح التي أجدها منك يا رسول الله أكلت مغاير قال لا ولكن حفصة سقنتي عسلا فقالت جرت نحلة العرفط ثم دخل عليهن امرأة امرأة وهن يقلن له ذلك ثم دخل على عائشة فقالت له أيضا ذلك فلما كان الغد دخل على حفصة فسقته فأبى أن يشرب وحرمه عليه فأنزل الله تعالى { يا أيها النبي لم تحرم ما أحل الله لك تبتغي مرضات أزواجك والله غفور رحيم } .

Abdurrezzâk (ö. 211), Ma'mer b. Râşid (ö 154), Hişâm b. Urve (ö.145), Urve b. Zübeyr (ö.94) dedi ki: Hz. Peygamber (s.a.v) sabah namazını kıldırdıktan sonra

⁴⁸³ İbn Hanbel, a.g.e., c. I, s. 195; Bezzâr, a.g.e., c. III, s. 107-108.

⁴⁸⁴ Tahrîm, 66/1.

eşlerinin yanına teker teker girer ve selam verirdi. Hz. Hafsa'ya bal hediye edilmiş o balı şerbet haline getirir Hz. Peygambere (s.a.v) yanına geldiğinde ona ikram ederdi. Bu durumu gören Hz. Aişe kıskandı ve diğerlerini (annelerimizi) topladı. Her birine Hz. Peygamber (s.a.v) yanınıza geldiğinde bu senden gelen koku nedir ey Allah'ın resulü! Yoksa magafır mi yedin deyin. O da Hafsa bana bal (şerbeti) ikram etti diyecek siz de demek ki arı urfut ağacında almış deyiverin dedi. Sevde'nin yanına giriyordu girmeden önce söylemek istedim ancak Aişe'den çekindim. Girdiğinde bu senden gelen koku nedir ey Allah'ın Resulü, yoksa magafır mi yedin? dedim. O da, *“hayır ancak Hafsa bana bal (şerbeti) ikram etti”* dedi. Ben demek ki arı urfut ağacından almış dedim. Her birinin yanına girdiğinde aynı şeyi söylediler Aişe'nin yanına girdiğinde de o da aynısını söyledi. Ertesi gün Hafsa'nın yanına geldiğinde bal ikram etti içmekten imtina etti ve kendine balı şerbetin yasakladı. Bunun üzerine Allah c.c. *“Ey Peygamber! Eşlerinin rızasını gözeterek Allah'ın sana helal kıldığı şeyi niçin kendine haram ediyorsun?”* ayetini indirdi.⁴⁸⁵

Bu rivayeti Ahmed b. Hanbel, Buhârî, Müslim ve Ebû Davûd Ubdeyduh b. Umeyr vasıtasıyla Aişe'den muttasıl olarak nakletmektedirler.⁴⁸⁶ Buhârî, Müslim ve Ebû Ya'la, bu rivayete mutâbî olarak Hişâm an Urve an Aişe tarikiyle muttasıl olarak da nakletmektedirler.⁴⁸⁷

Abdurrezzâk'ın nakletmiş olduğu rivayetin ravileri sikadır. Aralarında tenkide uğrayan ya da cerhedilen biri yoktur. Ancak İbn Hacer, Hişâm b. Urve b. Zubeyr b. el-Avvâm (ö.46) hakkında sikadır, fakihtir, belki tedlis yapmış olabilir, demektedir.⁴⁸⁸ Muhammed b. Sad ve Yakub b. Şeybe de onun hakkında; sikadır, sebt, çok hadis ezberlemiş bir hüccettir, başkasından işittiği bazı rivayetleri babasından mürsel olarak rivayet ederdi demektedirler.⁴⁸⁹

Rivayetin isnadı an'ane sigasıyla nakledilmiştir. Bu Abdurrezzâk'ın mürsel olarak zikrettiği bu senedin sıhhatini etkilemektedir. Ancak bu ihtimali hadis kaynaklarında muttasıl olarak nakledilen diğer şâhid tarikler gidermekte ve rivayeti sıhhat derecesini yükseltmektedir.

⁴⁸⁵ Abdurrezzâk, *Tefsiru'l-Kur'an*, c. II, s. 302.

⁴⁸⁶ İbn Hanbel, a.g.e., c. XXXXIII, s. 41; Buhârî, a.g.e., c. V, s. 2016; Müslim, a.g.e., c. II, s. 1100; Ebû Davûd, a.g.e., c. II, s. 361.

⁴⁸⁷ Buhârî, a.g.e., c. V, s. 2016; Müslim, a.g.e., c. I, s. 2; Ebû Ya'lâ, a.g.e., c. VIII, s. 300.

⁴⁸⁸ İbn Hacer, *Takribü't-Tehzîb*, s. 1022

⁴⁸⁹ Mizzî, a.g.e., c. XXX, s. 238.

Rivayetiler metin bakımından karşılaştırıldığında başlangıç kısımları arasında ihtilaf olduğu görülür. Abdurrezzâk Hz. Peygamber (s.a.v) *“Sabah namazını kıldıktan sonra hanımlarını ayrı ayrı ziyaret eder ve onlara selam verirdi”* şeklinde rivayet etmişken, Buhârî ve Müslim’in rivayetinde Hz. Peygamber (s.a.v) *“Tatlıyı ve balı severdi. İkinci namazını kıldıktan sonra hanımlarının yanına girer ve onlara selam verirdi”* şeklindedir.

Hz. Peygamber’in (s.a.v) kimin yanında çok kaldığı, balı Hz. Peygamber’e (s.a.v) kimin sunduğu ile alakalı ihtilaf vardır. Mesela; Abdurrezzâk’ın rivayetinde nakledilen *“Hafsa’ya bal hediye edilmişti. Hz. Peygamber’de (s.a.v) yanına girdiğinde bu baldan ona ikram ederdi. Bundan dolayı da onun yanında otururdu”* cümlesi yerine, Buhârî, Müslim ve Ebû Ya’la rivayetinde *“Hz. Peygamber (s.a.v) Hafsa’nın yanına girdi ve öncekilerden daha uzun bir müddet kaldı. Bunun sebebi sorulduğunda denildi ki Hafsa’ya kavminden bir kadın bir tulum bal hediye etmişti. O da Hz. Peygamber’e (s.a.v) bu balın şerbetinden ikram etti”* şeklinde gelmiştir.

Buhârî’nin Ubeyd b. Umeyr tarikinde: ravi Aişe’nin şöyle haber verdiğini işittim: *“Hz. Peygamber (s.a.v) Zeyneb bnt. Cahş’ın yanında kalırdı ve onun yanında bal şerbeti içerdi.”* Buhârî ve Müslim’in Hişam tarikiyle nakledilen rivayetinde; Aişe’nin Sevede ile anlaştığı ve Hafsa’yı kıskandığı bilgisi yer alırken, yine Buhârî ve Müslim’in Ubeyd b. Umeyr tarikiyle naklettiği rivayette ise Aişe ile Hafsa’nın ittifak ettiği ve Zeyneb’i kıskandığı şeklindedir. Abdurrezzâk’ın rivayetinde ise Aişe’nin Hz. Peygamber’in (s.a.v) tüm hanımlarını topladığını ve hepsiyle anlaşma yaptığını şu şekilde ifade etmiştir: *“Aişe kıskandı ve onları toplayarak hepsine tek tek söyledi.”*

Bütün bunlar ravilerin zabt kusuruna ve mana ile rivayet etmiş olduklarına işaret eder. Genel anlam korunduğundan dolayı rivayetin sıhhatini olumsuz etkilemediği ancak metinde ızdırab olduğunu da gösterir. Rivayet ayetin nüzul sebebi olarak muhteva ve zaman açısından ilgilidir.

2.18. Cum'a suresi

2.18.1. Dünyalığı Allah katındakine tercih etmenin tehlikesi

“Onlar bir ticaret ve eğlence gördükleri zaman hemen dağılıp ona giderler ve seni ayakta bırakırlar. De ki: Allah'ın yanında bulunan, eğlenceden ve ticaretten daha yararlıdır. Allah, rızık verenlerin en hayırlısıdır”⁴⁹⁰.

Abdurrezzâk yukarıda zikredilen ayetin tefsirinde şu rivayeti nakletmektedir:

عبد الرزاق عن معمر عن الحسن في قوله تعالى { انفضوا إليها وتركوك قائما } أن أهل المدينة أصابهم جوع وغلا سعرهم فقدمت عير والنبي صلى الله عليه وسلم يخطب يوم الجمعة فسمعوا بها فخرجوا إليها والنبي صلى الله عليه وسلم قائم كما هو فأنزل الله تعالى { وتركوك قائما } فقال النبي صلى الله عليه وسلم لو اتبع آخرهم أولهم التهب عليهم الوادي نارا.

Abdurrezzâk (ö. 211), Ma'mer b. Râşid (ö 154), Hasan el-Basri'den (ö.110) “Hemen dağılıp ona giderler ve seni ayakta bırakırlar” ayeti hakkında Medinelilere bir kıtlık isabet etti ve fiyatlar yükseldi. Hz. Peygamber (s.a.v) Cuma günü hutbe veriyorken kervan (şehre) ulaştı. Kervanın sesini işitenler Hz. Peygamber'i (s.a.v) ayakta bulunduğu hal üzere bırakıp kervan için (camiden) çıktılar. Bunun üzerine Allah c.c. “ve seni ayakta bırakırlar” ayetini indirdi. Hz. Peygamber (s.a.v) “İlklerine sonları katılmış (uymuş) olsalardı alevleriyle ateş vadiyi sarardı” buyurdu.⁴⁹¹

Ahmed b. Hanbel, Buhârî, Tirmizî ve Müslim de bu rivayeti Câbir b. Abdullah'tan muttasıl bir sened ile nakletmektedirler. Fakat bu kaynaklar da hadisin son kısmı olan “İlklerine sonları katılmış (uymuş) olsalardı alevleriyle ateş vadiyi sarardı” kısmı bulunmamaktadır.⁴⁹² Taberî bu rivayeti Abdurrezzâk tarikine mütâbi' olarak Muhammed b. Sevr an Ma'mer tarihiyle nakletmekte ve mürsel bir tarikle de Hasan ve Mucâhid'den de nakletmektedir.⁴⁹³ Cassâs da Abdurrezzâk tarihiyle Hasan'dan mürsel olarak nakletmektedir.⁴⁹⁴ Ayrıca Taberî ve Ebû Yalâ rivayeti muttasıl bir sened ile Câbir b. Abdullah'tan nakletmektedirler.⁴⁹⁵

⁴⁹⁰ Cum'a, 62/11.

⁴⁹¹ Abdurrezzâk, *Tefsiru'l-Kur'an*, c. II, s. 292.

⁴⁹² İbn Hanbel, a.g.e., c. XXIII, s. 228; Buhârî, a.g.e., c. I, s. 316; Tirmizî, a.g.e., c. V, s. 414; Müslim, a.g.e., c. II, s. 590.

⁴⁹³ Taberî, a.g.e., c. XXIII, s. 387.

⁴⁹⁴ el-Cessâs, a.g.e., c. V, s. 344.

⁴⁹⁵ Taberî, a.g.e., c. XXIII, s. 386; Ebû Ya'lâ, a.g.e., c. III, s. 468.

Abdurrezzâk'ın naklettiği bu rivayetin isnadındaki illet, Ma'mer'in doğrudan Hasan'dan rivayetinde inkıta olması, rivayetin zayıf olma ihtimali gösterir. Çünkü Ma'mer her ne kadar Hasan el-Basrî'nin cenazesine katılmış olsa da ondan hadis işitmemiştir.⁴⁹⁶ İsnadda ki ikinci illet ise tedlisle suçlanan Hasan el-Basrî'nin mürsel rivayetlerin sıhhati hakkında ihtilaf vardır. Bu rivayet de an tamriz sigasıyla nakledilmiştir. Ma'mer ve Hasan'ın görüşmemiş olmaları da isnadın munkatı olduğunu göstermektedir. Çünkü Mu'an'an senedin muttasıl olma şartları, ravilerin karşılaşmış olmaları, tedlisle suçlanmamaları ve Muhaddis'in adalet sıfatına sahip olmasıdır.⁴⁹⁷ Bu iki illetten dolayı bu rivayetin senedinde inkıta olduğu ve muttasıl olmadığı ortaya çıkmaktadır. Bu isnaddaki inkıta rivayetin zaaf sebebidir.

Abdurrezzâk'ın rivayeti ile diğer rivayetleri metin bakımından karşılaştırdığımızda görürüz ki; Abdurrezzâk ve Cassâs'ın rivayetinde “*İlklerine sonları katılmış (uymuş) olsalardı alevleriyle ateş vadiyi sarardı*” kısmını Ebû Ya'lâ: “*Nefsim elinden olan Allah'a yemin olsun ki eğer kimse kalmayınca kadar peş peşe hepiniz gitseydiniz vadiden üzerinize ateş akacaktı*” diye nakletmektedir. Diğer rivayetlere bakıldığında bu son kısım hiç zikredilmemiş sadece Cuma suresinde ki ayetin indirilmesine işaret edilmekle iktifa edilmiştir. Ayrıca Ahmed b. Hanbel ve Buhârî rivayetlerinde, mescitte Hz. Peygamber'le (s.a.v) beraber kalanların sayısının on iki kişi olduğu nakledilmektedir. Bütün bu farklılıklar rivayetin bu ziyadesinin Hz. Peygamber'e (s.a.v) ait olup olmadığının tartışmalı bir husus olduğunu göstermektedir. Şayet bu Hz. Peygamber'in (s.a.v) açıklaması olsaydı nakleden muhaddisler bu kısımdan habersiz olmazlardı. Muhammed b. Futûh el-Hamîdî *el-Cem'u beyne's-Sahîhayn* adlı eserinde bu rivayeti zikrettikten sonra şöyle demiştir: “Ebû Mesûd “*alış veriş yapsaydınız*” ya da Hz. Peygamber (s.a.v) “*eğer kimse kalmayınca kadar peş peşe hepiniz gitseydiniz vadiden üzerinize ateş akacaktı*” buyurduğu ziyâde ne bizdeki iki kitapta ne de Ebû Bekr el-İsmâîlî'nin tahrîcinde yer almaktadır. Ebû Bekr el-Berkânî'nin kitabında da bulamadım demiştir. Ebû Mesûd'un bu açıklaması bir faide mülâhazasıdır. İnşallah bize kadar isnadı ulaşır demektedir.⁴⁹⁸ Fakat İbn Hacer bu konu hakkında şöyle demiştir: Humeydî'nin “el-Cem” kitabında zikrettiğine göre; Ebû Mesûd bu rivayeti zikretti. Fakat bu ziyadeyi ne Ebû

⁴⁹⁶ Mizzî, a.g.e., c. XXVIII, s. 304.

⁴⁹⁷ Osman b. Abdurrahman eş-Şehreznî. (1984). *Mukaddimet İbn es-Salâh*, Mektebetu el-Farâbî, s. 61.

⁴⁹⁸ Muhammed b. Futûh el-Hamîdî. (2002). *el-Cem'u Beyne es-Sahîhay'ni el-Buhârî ve Müslim*. c. II, Dâr İbn Hazm, Beyrut, s. 263.

Mesûd'dun ne etrâf kitabında ne de yukarda zikredilen Câbir tarikiyle gelen rivayetlerde görmedim. Sadece Hasan el-Basrî ve Katâde'nin iki mürselinde vardır. Yine İbn Merdeveyh an İbn Abbas tarikinde ve İsmail b. Ebî Ziyâd'ın Enes'ten naklettiği rivayetlerde bu ziyade kısım bulunmaktadır. Ancak bu isnad sakıttır.

Sonuç olarak rivayetin bu kısmı ravilerin tasarrufu olarak kaynaklara girmiş olabilir. Rivayet hadis kaynaklarında farklı tariklerle nakledilmiş olup bilinen tarihi bir olayı anlatmaktadır. Rivayet ve ayet muhteva zaman açısından uyumludur.

2.19. Tevbe Suresi

2.19.1. Hac hizmetlerinin önemi

“(Ey müşrikler!) Siz hacılara su vermeyi ve Mescid-i Haram’ı onarmayı, Allah’a ve ahiret gününe iman edip de Allah yolunda cihad edenlerin imanı ile bir mi tutuyorsunuz? Halbuki onlar Allah katında eşit değillerdir. Allah zalimler topluluğunu hidayete erdirmez”⁴⁹⁹.

Abdurrezzâk yukarıda zikredilen ayetin tefsirinde şu rivayeti nakletmektedir:

معمر عن عمرو عن الحسن قال لما نزلت { أجعلتم سقاية الحاج } في علي وعباس وعثمان وشيبة
تكلّموا في ذلك فقال عباس ما أراني إلا تاركا سقائتنا فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم أقيموا سقائتكم فإن لكم
فيها خيرا.

عبد الرزاق عن معمر عن الحسن قال لما نزلت { أجعلتم سقاية الحاج وعمارة المسجد الحرام } قال
العباس ما أراني إلا تاركا سقائتنا فقال النبي صلى الله عليه وسلم أقيموا سقائتكم فإن لكم فيها خيرا.

Abdurrezzâk (ö. 211), Ma’mer b. Râşid (ö 154), Amr b. Dînâr (ö.126), Hasan el-Basri (ö.110) dedi ki: “Siz hacılara su vermeyi” ayeti Ali, Abbas, Osman ve Şeybe hakkında indiği vakit bununla alakalı konuştular (karşılıklı olarak birbirlerine övündüler). Hz. Abbas, Öyle sanıyorum ki sikâye (hacılara su vermeyi) bırakacağım dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.v) “sikaye işlerinize devam edin hiç şüphesiz onda sizin için hayır vardır” buyurdu.⁵⁰⁰

Taberî Abdurrezzâk tarikiyle, bu rivayeti aynı isnad ve metinle mürsel olarak nakletmektedir. Taberî Abdurrezzâk’ın rivayetine şâhid olarak da Ebû Sahr an Muhammed b. Kab’ tarikiyle mürsel olarak da nakletmektedir. Taberî rivayeti, Süddî

⁴⁹⁹ Tevbe, 9/19.

⁵⁰⁰ Abdurrezzâk, *Tefsiru'l-Kur'ân*, c. I, s. 269.

ve Dahhâk'tan, Abdurrezzâk'ın rivayetine yakın bir lafızla mürsel ve şâhid olarak da nakletmektedir.⁵⁰¹

Suyûtî de bu rivayeti nakletmiş ve Hasan Basrî'den nakleden Ebû Şeyh'e nisbet etmiştir. Zeylâî de rivayeti Abdurrezzâk'ın tefsirine ve Sa'lebî'nin tefsirine dayandırmıştır. Abdurrezzâk'ın tefsirinin muhakkiki bu hadisi sahih hadis kitaplarında ve sünenlerde bulamadım demiştir.⁵⁰²

Abdurrezzâk bu ayetin tefsirinde Hasan'dan mürsel olarak iki ayrı tarikle rivayeti nakletmektedir. Birincisi: Ma'mer an Amr an Hasan tarikidir. İkincisi ise, Ma'mer doğrudan aracı olmaksızın Hasan'dan nakletmektedir. İlk isnaddaki Amr, Amr b. Ubeyd et-Temîmî'dir. Ahmed b. Hanbel onun hakkında "Kendisinden hadis almaya ehil değildir" der. Yahyâ b. Maîn de "sika değildir" demektedir. Amr b. Ali de onun hakkında: "Hadisi metruk ve bidat ehlidir" demektedir. Ebû Hâtim de "Hadisi metruktür" demektedir. Nesâî "sika olmadığını ve kendisinden hadis yazılamayacağını" söylemiştir.⁵⁰³

Bu rivayetteki illet, rivayetin Hasan el-Basrî'nin mürsellerinden olmasıdır ki onun mürselleri ihtilaflıdır. Bazıları onun mürsellerini sahih olarak kabul etseler de diğerleri hüccet olmadığını ifade etmişlerdir. Bunun yanı sıra Hasan el-Basrî rivayette tedlis ile itham edilmektedir. Rivayet an temrîz sigasıyla gelmiştir ve isnadında metruk olan zayıf bir râvi vardır. Bu da birinci isnadın munkatı olduğu anlamına gelir. *Mu'an'an* olarak nakledilen isnadın muttasıl olma şartları; ravilerin karşılaşmış olmaları, tedlisten uzak ve adil olmalarıdır.⁵⁰⁴ Ravilerden Amr b. Ubeyd de zayıf olmakla hatta metruk olmakla itham edilmiş, Hasan el-Basrî de tedlis ile itham edilmiştir. Bu da bu isnadın munkatı olduğu anlamı taşır.

Abdurrezzâk'ın Ma'mer'den onun da doğrudan Hasan el-Basrî'den naklettiği ikinci tarikin senedine gelince senedde inkitâ vardır ve zayıftır. Çünkü Ma'mer Hasan el-Basrî'yi görmemiştir. Cenazesine katılmış olsa da ondan hadis işitmemiştir. Zira Ma'mer Hasan el-Basrî vefat ettiğinde 15 yaşındaydı. Bunun delili ise Hasan el-Basrî'nin hal tercemesini yapanlar Ma'mer'in Hasan el-Basrî'den rivayet ettiğini zikretmemeleridir. Ma'mer'in hal tercemesini yapanlar; onun Hasan el-Basrî'den

⁵⁰¹ Taberî, a.g.e., c. XIV, s. 170-171-172.

⁵⁰² Suyûtî, a.g.e., c. IV, s. 147; Zeylâî, a.g.e., c. II, s. 59-60; Abdurrezzâk, *Tefsiru'l-Kur'ân*, c. I, s. 269.

⁵⁰³ Mizzî, a.g.e., c. XXII, s. 125.

⁵⁰⁴ İbn es-Salâh, a.g.e., c. I, s. 61.

rivayet ettiğini beyan etmemektedirler. Onun hakkında dedikleri en kayda değer şey, cenazesine katılmış olmasıdır.⁵⁰⁵ Bu ihtimal sabit olduktan sonra diyebiliriz ki Ma'mer'in Hasan'dan doğrudan rivayetide inkıta sebebiyle zayıf olmasıdır.

Rivayetın metnine gelince Hz. Peygamber'in (s.a.v) sözleriyle ilgili kısmı mukayese ettiğimizde, Abdurrezzâk tarikiyle gelen mürsel rivayetlerin metinlerinde tam bir muvafakat vardır. Taberî'nin Süddî'den, Ebû Sahr'ın Muhammed b. Kab'tan naklettiği rivayet gelince bu rivayetle de Hz. Peygamber'e (s.a.v) nispet edilen herhangi bir söz yoktur. Sadece bu ayetin Tevbe suresinin bir parçası olarak indiğine dair işaret vardır.

Suyutî'nin Ebû Şeyh'e dayandırdığı tarikte “*sikâye işlerinize devam edin hiç şüphesiz onda sizin için hayır vardır*” kısmı yerine “*Onu terk etmeyin zira bunda sizin için hayır vardır*” şeklindedir. Bu da metinler arasında lâfzî bir ihtilafın olduğu, rivayetın mana ile nakledildiğine işaret eder. Bu farklılıklar rivayetın sıhhatine etki etmemesine rağmen rivayetın isnadı zayıftır.

Rivayetın ayetle muhtevası ilgilidir. Rivayetın muhtevası ayetin nüzulünden hemen sonra bu olayın yaşanmış olabileceğine işaret eder.

2.19.2. Gerçek ve hayırlı hazine

“*Ey iman edenler! (Biliniz ki), hahamlardan ve rahiplerden birçoğu insanların mallarını haksız yollardan yerler ve (insanları) Allah yolundan engellerler. Altın ve gümüşü yığıp da onları Allah yolunda harcamayanlar yok mu, işte onlara elem verici bir azabı müjdele!*”⁵⁰⁶

Abdurrezzâk yukarıda zikredilen ayetin tefsirinde şu rivayeti nakletmektedir:

عبد الرزاق عن الثوري عن منصور عن عمرو بن مرة عن سالم بن أبي الجعد قال نزلت هذه الآية { والذين يكتزون الذهب والفضة ولا ينفقونها في سبيل الله } قال المهاجرون فأبي المال نتخذ قال عمر فإني أسأل النبي صلى الله عليه وسلم عنه قال فأدر كته على بعيري فقلت يا رسول الله إن المهاجرين قالوا أي المال نتخذ فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم لسانا ذاكرا وقلبا شاكرا وزوجة مؤمنة تعين أحدكم على دينه.

Abdurrezzâk (ö. 211), Süfyân es-Sevrî (ö.161) Mansûr b.el-Mu'temir (ö.132), Amr b. Murra (ö.118), Sâlim b. Ebî el-Ca'd (ö.100) dedik: “*Altın ve gümüşü*

⁵⁰⁵ Mizzî, a.g.e., c. XXVIII, s. 304.

⁵⁰⁶ Tevbe, 9/34.

yığıp da onları Allah yolunda harcamayanlar yok mu” ayeti indikten sonra muhacirler hangi malları edinelim dediler. Ömer ben bunu Hz. Peygamber’e (s.a.v) soracağım dedim ve deveme binip kendisine yetiştim. Dedim ki ey Allah’ın Resülü muhacirler hangi malları edinelim diyorlar? Hz. Peygamber’de (s.a.v) “*zikreden bir dil, şükreden bir kalp ve din hususunda kendisine yardım eden bir zevce*” diye buyurdu.⁵⁰⁷

Ahmed b. Hanbel, Tirmizî İbn Mâce, Taberî ve Taberânî de rivayeti İsrail an Mansûr an Sâlim b. Ebî el-Ca’d an Sevbân tarikiyle nakletmektedirler.⁵⁰⁸ Ancak rivayet Sâlim ve Sevbân arasında ki inkıt’a dolayısıyla zayıftır. Ayrıca Ahmed b. Hanbel bu rivayetin şâhidini, Şube an Seleme b. Atıyye an Abdullah b. Ebî el-Huzeyl tarikiyle nakletmektedir.⁵⁰⁹ Bu rivayeti Taberî aynı isnad ve metinle Abdurrezzâk tarikiyle mürsel olarak nakletmektedir.⁵¹⁰ Taberânî de Abdurrezzâk’ın rivayetine şâhid olarak, muhtasar bir şekilde Muaz b. Cebel tarikiyle nakletmektedir.⁵¹¹

Abdurrezzâk rivayeti mürsel olarak sika ravilerden⁵¹² “an” temriz sigasıyla nakletmiştir. Bu rivayetin ravilerinden olunan Süfyn ês-Sevrî tedlis yapmakla itham olunması bu isnadda inkıt’a olma ihtimalini doğurur ki bu rivayetin zayıf addedilme sebebidir. Bununla birlikte bu zaaf Süfyân es-Sevrî’nin olmadığı başka bir tarikle giderilmektedir. Diğer kaynaklarda rivayet Sâlim b. Ebî el-Ca’d an Sevbân tarikiyle de nakledilmektedir. Ancak bu isnadda Sevbân ve Sâlim arasında ki inkıtâ sebebiyle rivayet zayıftır. Zira Sâlim, Sevbân’dan hadis işitmemiştir. Tirmizî bu hadis hakkında “hadisu’n-hasen” demektedir. Buhârî’ye sordum ve dedim ki: Sâlim b. Ebî el-Ca’d, Sevbân’dan işitmiş midir? Hayır dedi. Peki, sahabeden kimden işitmiştir diye sordum, o da dedi ki Câbir b. Abdullah ve Enes b. Mâlik’ten ve birkaç sahabeden daha

⁵⁰⁷ Abdurrezzâk, *Tefsiru’l-Kur’ân*, c. I, s. 273.

⁵⁰⁸ İbn Hanbel, a.g.e., c. XXXVII, s. 75; Tirmizî, a.g.e., c. V, s. 128; İbn Mâce, a.g.e., c. I, s. 596; Taberî, a.g.e., c. XIV, s. 220; Taberânî, *el-Mu’cemu’l-Evsat*, c. III, s. 29.

⁵⁰⁹ İbn Hanbel, a.g.e., c. XXXVIII, s. 189.

⁵¹⁰ Taberî, a.g.e., c. XIV, s. 221.

⁵¹¹ Taberânî, *el-Mu’cemu’l-Kebir*, c. VIII, s. 205.

⁵¹² “İbn Hanbel’e ravilerden Amr b. Mürre el-Cemelî (ö.118) hakkında sorulduğunda onu methetmiştir. Yahyâ b. Maîn ise sika olduğunu, Ebû Hâtim sadık ve sika olduğunu, Abdurrahman b. Mehdî Kufe’de rivayetlerinde ihtilaf olmadığı dört kişi vardır. Kim ki bunlar konusunda ihtilaf ederse o hatalıdır. Onlardan biriside; Amr b. Mürre’dir demekte. İbn Hacer onun beşinci tabakadan sika ve abid biri olup tedlis yapmadığını söylemektedir.” Mizzî, a.g.e., c. XXII, s. 234; İbn Hacer, *Takribü’t-Tehzîb*, s. 745.

işitmiştir.⁵¹³ Hadisin hasen oluşunun sebebi, Sâlim tarikinden dışında rivayeti kuvvetlendiren şevâhidinin olmasıdır.

Rivayet farklı tariklerde karşılaştığımızda, Hz. Peygamber'in (s.a.v) sözleri rivayette medar olan kısımdır. Ancak “*Din hususunda kendisine yardım eden bir zevce*” ibaresi yerine Tirmizî'nin rivayetinde “*İman hususunda*” şeklinde nakledilmiştir. Ahmed b. Hanbel'in, şâhid olarak naklettiği rivayette “*Yok olasıca altına ve gümüş*” ziyadesi görülmektedir. Bütün bunlar hadisin metin lafızlarının ciddi bir değişikliğe uğramadığını göstermektedir. Bu da rivayetin sıhhatine ve kuvvetine işaret etmektedir.

Sonuç olarak rivayetin isnadında inkıta ihtimali varsa da rivayetin metin olarak aynı mana ile nakledildiği görülmektedir. Ayet ve rivayetin muhteva olarak örtüştüğü görülür. Rivayette zikredilen olayın ayetin nüzulünden kısa bir süre sonra yaşandığını ortaya koymaktadır.

2.19.3. Gayri meşru biriktirme aldatma ve borcun ağır yükümlülüğü:

,“*Ey iman edenler! (Biliniz ki), hahamlardan ve rahiplerden birçoğu insanların mallarını haksız yollardan yerler ve (insanları) Allah yolundan engellerler. Altın ve gümüşü yığıp da onları Allah yolunda harcamayanlar yok mu, işte onlara elem verici bir azabı müjdele!*”⁵¹⁴

Abdurrezzâk yukarıda zikredilen ayetin tefsirinde şu rivayeti nakletmektedir:

عبد الرزاق عن معمر عن قتادة قال ذكر لنا أن رسول الله صلى الله عليه وسلم كان يقول من فارق الروح جسده وهو بريء من ثلاث دخل الجنة الكنز والغلول والدين.

Abdurrezzâk (ö. 211), Ma'mer b. Râşid (ö 154), Katâde b. Diâme (ö.117) dedi ki:

Hz. Peygamber'in (s.a.v) şöyle dediği nakledildi: “*Kimin ruhu bedeninden çıkarken şu üç şeyden berî ise (uzaksa) cennete girer: Kenz, (yığıp biriktirme) hainlik ve borç.*”⁵¹⁵

⁵¹³ Tirmizî, a.g.e., c. V, s. 128-129.

⁵¹⁴ Tevbe, 9/34.

⁵¹⁵ Abdurrezzâk, *Tefsiru'l-Kur'ân*, c. I, s. 273.

Ahmed b. Hanbel, ed-Dârimî, Tirmizî, Nesâî, Hâkim ve Beyhakî bu hadisi, an Saîd an Katâde an Sâlim b. Ebî el-Ca'd an Mi'dân b. Ebî Talha an Sevbân tarikiyle nakletmektedirler.⁵¹⁶ Hâkim ve Tirmizî ise Ebû Avâne an Katâde tarikiyle muttasıl olarak nakletmektedirler.⁵¹⁷

Abdurrezzâk mürsel olarak naklettiği rivayetinde; Katâde rivayeti haddesena sigasıyla işittiğini açıkça belirtmemiştir. Aksine “*Zekera lenâ*” (bize anlattı) şeklinde nakletmiştir. Onun rivayet metoduna göre hadisi işitmediği birinden naklederken “falan dedi” demektir. Katâde "bize anlattı" ifadesi de rivayeti işitmediğine işaret etmektedir. Katâde diğer tariklerde ravilerden üçünü düşürdüğü görülmektedir. Katâde an Sâlim b. Ebî el-Ca'd an Mi'dân b. Ebî Talha an Sevbân tarikiyle nakletmişlerdir. Bu Abdurrezzâk'ın Katâde'den mürsel olarak naklettiği rivayetlerinde ona ait bir kaynağa dayandığına işaret etmektedir.

Tirmizî her iki tarikle gelen bu rivayeti zikrettikten sonra “Saîd tarikiyle gelen rivayet daha sahihtir” demiş, Hâkim ise: “Bu hadis Şeyhayn'in şartına göre sahihtir” demiştir.⁵¹⁸ Bu durumda inkıtâ ortadan kalkar ve hadis zayıflık derecesinden çıkar.

Rivayet, lafız bakımından ve diğer tarikleriyle mana açısından uyumludur. Rivayetlerin büyük çoğunluğunda “Kibr” olarak belirtilen birinci kısımda ki “Kenz” kelimesi dışında herhangi bir ihtilaf bulunmamıştır. Bu da ravilerin istinsah esnasında *tashif*lerinden kaynaklanmaktadır. Tirmizî bu lafızla gelen rivayetin şaz olduğunu belirtirken “Saîd kenz şekilde söyledi” demiştir. Ebû Avâne hadisinde "kibr" diye nakletmiş ve Saîd'in bu lafızlarla rivayeti şazdır demiştir. Elbânî şöyle der: “Bil ki başvurduğumuz bütün bu kaynaklarda ki rivayetlerde ki üç hasletten birincisi olan “kibr” lafzı nakledilmektedir. Ancak sadece Tirmizî'nin saîd'den rivayetinde “kenz” lafzı geçmektedir. Tirmizî de rivayetin akabinde: Ahmed b. Hanbel “kibr” “kelimesi Muhammed b. Gunder'in tashîfidir” demektir.⁵¹⁹ Ancak hadis ehlinin işaret ettikleri bu tashifin dışında rivayet lafızlarını çok dikkatlice nakletmiş olması rivayetin sahih olduğunu göstermektedir.

⁵¹⁶ Ahmed b. Hanbel, c. XXXVII, s. 53-74; Tirmizî, a.g.e., c. IV, s. 138; Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, c. V, s. 232; Hâkim, a.g.e., c. II, s. 31; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, c. V, s. 355.

⁵¹⁷ Tirmizî, a.g.e., c. IV, s. 138; Hâkim, a.g.e., c. II, s. 31.

⁵¹⁸ Tirmizî, a.g.e., c. IV, s. 138; Hâkim, a.g.e., c. II, s. 31.

⁵¹⁹ Tirmizî, a.g.e., c. IV, s. 138; Elbânî, c. IX, s. 3-4.

Rivayet, ayetin muhtevasıyla uyumludur. Rivayetin sebebi vürûduyla ayetin sebeb-i nüzülü eş zamanlıdır.

2.19.4. Menfaat uğruna dini hükümlerin tahrifi:

“(Haram ayları) ertelemek, sadece kâfirlikte ileri gitmektir. Çünkü onunla, kâfir olanlar saptırılır. Allah’ın haram kıldığına sayısını bozmak ve O’nun haram kıldığını helal kılmak için (haram ayı) bir yıl helal sayarlar, bir yıl da haram sayarlar. (Böylece) onların kötü işleri kendilerine güzel gösterilmiştir. Allah kâfirler topluluğunu hidayete erdirmez”⁵²⁰.

Abdurrezzâk yukarıda zikredilen ayetin tefsirinde şu rivayeti nakletmektedir:

عبد الرزاق عن معمر عن ابن أبي نجيح عن مجاهد في قوله تعالى { إنما النسيء زيادة في الكفر } قال فرض الله الحج في ذي الحجة وكان المشركون يسمون الأشهر ذا الحجة والمحرم وصفر و ربيع و ربيع و جمادى و جمادى و رجب و شعبان و رمضان و شوال و ذا القعدة و ذا الحجة ثم يحجون فيه مرة أخرى ثم يسكتون عن المحرم فلا يذكرونه ثم يعدون فيسمون صفر صفر ثم يسمون رجب جمادى الآخرة ثم يسمون شعبان رمضان ورمضان شوال ثم يسمون ذا القعدة شوالاً ثم يسمون ذا الحجة ذا القعدة ثم يسمون المحرم ذا الحجة ثم يحجون فيه واسمه عندهم ذو الحجة ثم عادوا كمثل هذه القصة فكانوا يحجون في كل سنة في كل شهر عامين حتى وافق حجة أبي بكر الآخرة من العامين في ذي القعدة ثم حج النبي صلى الله عليه وسلم حجته التي حج فوافق ذا الحجة فذلك حين يقول النبي صلى الله عليه وسلم في خطبته إن الزمان قد استدار لهيئة يوم خلق الله السماوات والأرض.

Abdurrezzâk (ö. 211), Ma’mer b. Râşid (ö. 154), İbn Ebî Necîh (ö.131), Mücahid b. Cebr (ö.101) “(Haram ayları) nesi (ertelemek) sadece kâfirlikte ileri gitmektir” ayeti hakkında dedi ki: Allah haccı Zilhicce de farz kıldı. Müşrikler ayları Zilhicce, Muharrem, Safer, Rebûlevvel, Rebûlahir, Cemâziyelevvel, Cemaziyelahir, Receb, Şaban, Ramazan, Şevval, Zilkade, Zilhicce diye isimlendirip onda tekrar hac yapıyorlardı. Sonra Muharrem’i bırakıp zikretmiyorlardı. Sonra tekrar saymaya başlayıp Safer’e Safer diyorlardı. Sonra ise Receb’e Cemadiyelâhir, (Şaban’a Receb) Ramazan’a Şaban, Şevval’e Ramazan, Zilkade’ye Şevval, Zilhicce’ye Zilkade, Muharrem’de Zilhicce deyip onda hac yapıyorlardı ve o ayın ismi onların yanında Zilhicce oluyordu. Sonra bu kıssada olduğu gibi son iki yılda her sene her ay hac eder oldular. Hz. Ebû Bekir’in hac yaptığı yıl bu iki yılın senesinde Zilkade ayma denk

⁵²⁰ Tevbe, 9/37.

geldi. Sonra Hz. Peygamber Zilhicce ayında Vedâ Haccını yaptı ve: “*zaman Allah'ın yeri ve gökleri yarattığı şekline dönmüştür*” buyurdu.⁵²¹

Ahmed b. Hanbel, Ebû Avâne, Ebû Davûd, Nesâî ve Bezzâr rivayeti İbn Sîrîn an Ebû Bekre tarikiyle senedi muttasıl olarak nakletmektedirler.⁵²² Buhârî ve Müslim, muttasıl olarak İbn Ebî Bekre an Ebû Bekre tarikiyle nakletmektedirler.⁵²³ Abd b. Humeyd ve Bezzâr ise, Abdullah bin Ömer bin Hattab tarikiyle nakletmektedirler.⁵²⁴ Taberî, bu rivayeti Abdurrezzâk tarikiyle mürsel olarak nakletmektedir.⁵²⁵

Abdurrezzâk rivayeti sika ravilerden nakletmektedir. Ahmed b. Hanbel, Yahyâ b. Maîn, Ebû Zür'a ve Nesâî, Abdullah b. Ebî Necîh es-Seakfî (ö.131) hakkında “sika” demektedirler. İbn Hacer ise, sikadır fakat kaderi olmakla suçlanmış ve bazı rivayetlerinde tedlis yaptığı da olmuştur demektedir.⁵²⁶ İbn Hacer, Yahyâ bin Maîn ve Ebû Zür'a Mücâhid bin Cebr (ö.133) hakkında sika dediklerini nakletmektedir.⁵²⁷

Abdurrezzâk rivayetinın illeti: ravilerden İbn Ebî Necîh'in tedlis yapmakla itham edilmiş olması ve rivayeti an temrîz sigasıyla nakletmesidir. Ayrıca bu rivayet mürsel olup aynı tarikle bir başka kaynakta bu rivayete rastlanmamaktadır. Bu nedenle Abdurrezzâk'ın ve Taberî'nin tek kaldığı (infirâd ettiği) bir tariktir. Bu rivayeti nakleden muhaddisler Ebû Bekre tarikiyle muttasıl olarak nakletmiştir.

Metin yönünden bu rivayet diğer tarikle karşılaştırıldığında Mücâhid'e nispet edilen kısmın sadece Abdurrezzâk ve Taberî tarafından nakledildiği görülmektedir. Muhaddisler bu rivayeti Hz. Peygamber'in (s.a.v) Vedâ Haccında okuduğu meşhur Vedâ Hutbesinin zımında nakletmişlerdir. Hz. Peygamber'e (s.a.v) isnad edilen kısım, Abdurrezzâk rivayeti ihtisar ederek tamamını zikretmemiştir. Buna karşılık Ahmed b. Hanbel, Buhârî ve Müslim'in rivayetlerinde “Sene on iki aydır. Bunlardan dördü haram aylardır. Bunlardan üçü peş peşedir. Zilkade, Zilhicce, Muharrem, bir de Cemaziyel-ahir ile Şaban ayları arasında olan Mudar kabilesinin ayı Recep'tir”

⁵²¹ Abdurrezzâk, *Tefsiru'l-Kur'ân*, c. I, s. 276.

⁵²² İbn Hanbel, a.g.e., c. XXXIV, s. 23; Ebû Avâne, a.g.e., c. IV, s. 103; Ebû Davûd, a.g.e., c. I, s. 599; en-Nesâî, *Sünen en-Nesâî el-Kubrâ*, c. II, s. 469; Bezzâr, a.g.e., c. II, s. 37.

⁵²³ Buhârî, a.g.e., c. IV, s. 1712; Müslim, a.g.e., c. III, s. 1305.

⁵²⁴ Abd b. Humeyd, a.g.e., c. I, s. 270; Bezzâr, a.g.e., c. II, s. 264.

⁵²⁵ Taberî, a.g.e., c. VIII, s. 461.

⁵²⁶ Mizzî, a.g.e., c. XVI, s. 217; İbn Hacer, *Takribü't-Tehzîb*, s. 728.

⁵²⁷ Mizzî, a.g.e., c. XXVII, s. 223; İbn Hacer, *Takribü't-Tehzîb*, s. 921.

ziyadesiyle görülmektedir. Vedâ hutbesinde ifade edilen daha başka ziyadelerde gelmiştir. Bütün bunların hepsi, Mücâhid'e dayandırılan kısımda Abdurrezzâk'ın tek kaldığını ve ondan başka hiçbir kimsenin bu şekilde rivayet etmediğini göstermektedir. Hz. Peygamber'e (s.a.v) dayandırılan kısımda ise, Abdurrezzâk'ın rivayeti de dâhil bütün rivayetler arasında uyumun olduğu görülmektedir.

Abdurrezzâk, rivayetini bazı kaynaklardan naklettiği söylenebilir. Bu rivayeti de kendisi ile arasında vasıtalar zikretse de Mücahid b. Cebr'in (ö.101) kitabından naklettiği anlaşılmaktadır. Bu açıdan rivayetin tam isnadını zikretmemekte ve rivayeti ihtisar ederek nakletmektedir. Sonuç olarak Abdurrezzâk tariki isnad açısından tenkide uğramış olsa da rivayeti sahih hadis kaynakları nakletmektedir. Ancak metnin de bazı tashifler olduğu görülmektedir. Ayet ve rivayet muhteva açısından uyumludur.

2.19.5. Kalplerin fethine sebep olan infak:

*“Sadakalar (zekatlar) Allah'tan bir farz olarak ancak, yoksullara, düşkünlere, (zekat toplayan) memurlara, gönülleri (İslam'a) ısındırılacak olanlara, (hürriyetlerini satın almaya çalışan) kölelere, borçlulara, Allah yolunda çalışıp cihad edenlere, yolcuya mahsustur. Allah çok iyi bilendir, hikmet sahibidir”*⁵²⁸.

Abdurrezzâk yukarıda zikredilen ayetin tefsirinde şu rivayeti nakletmektedir:

عبد الرزاق عن معمر عن يحيى بن أبي كثير أن المؤلفَةَ قلوبهم من بني هاشم أبو سفيان بن الحارث بن عبد المطلب ومن بني أمية أبو سفيان بن حرب ومن بني مخزوم الحارث بن هشام وعبد الرحمن بن يربوع ومن بني جمح صفوان بن أمية ومن بني عامر ابن لؤي سهيل بن عمرو وحويطب بن عبد العزى ومن بني أسد بن عبد العزى حكيم بن حزام ومن بني سهم عدي بن قيس ومن بني فزارة عيينة بن حصن بن بدر ومن بني تميم الأقرع بن حابس ومن بني نصر مالك بن عوف ومن بني سليم العباس بن مرداس ومن ثقيف العلاء بن جارية أعطى النبي صلى الله عليه وسلم كل رجل منهم مائة ناقة إلا عبد الرحمن بن يربوع وحويطب بن عبد العزى فإنه أعطى كل واحد منهما خمسين ناقة.

Abdurrezzâk (ö. 211), Ma'mer b. Râşid (ö 154), Yahyâ b. Ebî Kesîr'den (ö.132) Müelefe-i kulub Benî Hâşim'den: Ebû Süfyân b. el-Hâris b. Abdulmuttalib, Benî Ümeyye'den: Ebû Süfyân b. el-Harb, Benî Mahzûm'dan: el-Hâris b. Hişâm ve Abdurrahman b. Yerbû, Benî Cemh'den: Safvân b. Ümeyye, Benî Âmir'den: İbn Lüey Sehîl b. Amr ve Huveytîb b. Abduluzze, Benî Esed b. Abduluzze'den: Hakîm b. Hizâm, Benî Seh'm'den: Udey b. Kays, Benî Fizâre'den: Uyeyne b. Hısn b. Bedr,

⁵²⁸ Tevbe, 9/60.

Benî Temîm'den: el-Akrâ b. Hâbis, Benî Nasr'dan: Mâlik b. Avf, Benî Süleym'den: el-Abbas b. Merdâs, Benî Sakîf'ten: el-Alâ' b. Cârîye'dir. Hz. Peygamber (s.a.v) bunlardan her birine yüzer deve verdi. Ancak Abdurrahman b. Yerbû ve Huveytîb b. Abduluzza'ya ellişer deve verdi.⁵²⁹

Taberî ve İbn Ebî Hâtîm rivayeti mütâbi' olarak Yahyâ İbn Ebî Kesîr tarikiyle nakletmektedir.⁵³⁰ Bu ikisinden başka bu rivayeti bu tarikle nakleden yoktur.

İbn Hacer ravisi Yahyâ b. Ebî Kesîr (ö.132) hakkında İclî "Sika sebt ancak tedlis ve irsalde bulunmaktadır" derken Ahmed b. Hanbel de: "Yahyâ b. Ebî Kesîr, insanların en güvenilir olanıdır" demiştir. Ebû Hatim ise "O, sika olanlar dışında rivayeti olmayan bir imamdır" demiştir. İbn Hibbân de onu Sikât kitabında zikretmiştir. Yahyâ b. Saîd, onun mürselleri rüzgâr gibidir demiştir.⁵³¹

Abdurrezzâk'ın sika ravilerden naklettiği bu rivayeti hiç kimse cerh etmemiştir. Ancak Yahyâ b. Ebî Kesîr'in mürselidir. Yahya b. Saîd'in İbn Ebî Kesîr'in mürselleri için kullandığı ifade rivayetin zayıflığına işaret etmektedir.

Bu rivayetin metninde "Hz. Peygamber (s.a.v), onlardan her adama 100'er deve, ancak Abdurrahman b. Yerbû' ve Huveytîb b. Abduluzza'ya ise 50'şer deve verdi" sözü dışında Hz. Peygamber'e (s.a.v) isnad edilen herhangi bir şey yoktur. İşaret ettiğimiz rivayetler arasında bu bölümün lafızları üzerinde ittifak vardır. Bunun dışındaki metin İbn Ebî Kesîr'e aittir, Hz. Peygamber'in (s.a.v) kelamı değildir. İbn Ebî Kesîr'in tarihi isnad ve metin olarak diğerlerinden bu yönüyle infirâd etmektedir.

Rivayetin zekât ayetinden sonra zikredilmesi ve Hz. Peygamber'in devlet başkanı olarak hazineden ihtiyaç sahiplerine farklı ölçülerde dağıttığı rivayetten anlaşılabilir husustur. Rivayet ve ayet bu açıdan uyumludur. Ancak rivayetin ayetin nüzulünden önce veya sonraki bir uygulamaya delaleti de mümkündür.

2.19.6. Yapılan hayrın geri çevrilmemesi:

"Sadakalar (zekatlar) Allah'tan bir farz olarak ancak, yoksullara, düşkünlere, (zekat toplayan) memurlara, gönülleri (İslam'a) ısındırılacak olanlara,

⁵²⁹ Abdurrezzâk, *Tefsiru'l-Kur'an*, c. I, s. 281-282.

⁵³⁰ Taberî, a.g.e., c. XIV, s. 313; İbn Ebî Hâtîm, c. VII, s. 79-80.

⁵³¹ Mizzî, a.g.e., c. XXXI, s. 508-509; İbn Hacer, *Takribü't-Tehzîb*, s. 1065.

(*hürriyetlerini satın almaya çalışan*) kölelere, borçlulara, Allah yolunda çalışıp cihad edenlere, yolcuya mahsustur. Allah pekiyi bilendir, hikmet sahibidir”⁵³².

Abdurrezzâk yukarıda zikredilen ayetin tefsirinde şu rivayeti nakletmektedir:

عبد الرزاق عن معمر عن يحيى بن أبي كثير عن أبي سلمة بن عبد الرحمن عن أم سلمة أن امرأة أهدت لها رجل شاة تصدق بها عليها فأمرها النبي صلى الله عليه وسلم أن تقبلها.

Abdurrezzâk (ö. 211), Ma'mer b. Râşid (ö. 154), Yahyâ b. Ebû Kesîr (ö.132), Ebû Seleme b. Abdurrahmân (ö. 94), Ümmü Seleme'den (ö.63) adamın birisi sadaka niyetiyle kadının birisine bir keçi hediye etti. Hz. Peygamber'de (s.a.v) onu kabul etmesini emretti.⁵³³

Abdurrezzâk ayette geçen sadakalar (الصدقات) kelimesinin manasını açıklamak için ayeti Hz. Peygamber'den (s.a.v) naklettiği bir rivayetle tefsir ediyor. Bu ayet sadakaları (zekâtı) kimin alıp kimin almayacağına işaret ediyor. Aynı şekilde Abdurrezzâk bu rivayetle hal ve durumun değişmesiyle hükmün de değişeceğini açıklıyor. Yani zekât alması haram olan bir kişiye, zekâtı alan bir kimsenin hediyesi durumunda bu kişinin bu maldan istifade etmesinin caiz olduğu rivayetle anlatılmaktadır.

Ahmed b. Hanbel, Taberânî ve Heysemî Abdurrezzâk'tan O da Yahyâ b. Kesîr'den O da Ebû Seleme'den O da Ümmü Seleme'den bu rivayeti nakletmektedirler⁵³⁴ Ravilerden Yahyâ b. Kesîr'in (ö.132) irsalleri hakkında âlimlerin tenkit bulunduğunu yukarıda zikretmiştik.⁵³⁵ İbn Sa'd, Ebû Seleme b. Abdurrahman b. Avf (ö. 94 h.) hakkında “sıkadır” dedi. Ebû Zür'a ise, “O, sika olan bir imamdır” dedi.⁵³⁶ Görüldüğü gibi Abdurrezzâk'tan nakledilen bu tarik üzerinde âlimler ittifak etmişlerdir. Bütün bunların bu rivayetin isnad yönünden sahih olduğuna işaret etmektedir. Heysemî, Mecma'da rivayetin sahih olduğunu şöyle belirtir: “Ahmed b. Hanbel naklettiği rivayetin isnadı sahihtir” demektedir, Şuayb el-Arnaûd da “isnadı sahih, ravileri sika ve Şeyhain'in ravileridir” demektedir.⁵³⁷ Metin yönünden de

⁵³² Tevbe, 9/60.

⁵³³ Abdurrezzâk, *Tefsiru'l-Kur'an*, c. I, s. 279.

⁵³⁴ İbn Hanbel, a.g.e., c. XXXIV, s. 242; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebir*, c. XXIII, s. 259; Nureddin Ali b. Ebû Bekr el-Heysemî. (1992). *Mecmeu ez-Zevâid ve Menbeu el-Fevâid*. c. III, Dâr el-Fikr, Beyrut, s. 349.

⁵³⁵ Mizzî, a.g.e., c. XXXI, s. 508-509; İbn Hacer, *Takribü't-Tehzîb*, s. 1065.

⁵³⁶ İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, c. XII, s. 128-129; Mizzî, a.g.e., c. XXXIII, s. 374-375.

⁵³⁷ İbn Hanbel, a.g.e., c. XXXIV, s. 242; el-Heysemî, a.g.e., c. III, s. 349.

tarikleri arasında kayda değer bir ihtilaf yoktur. Ancak (أن تقبلها) kelimesi Abdurrezzâk'ın rivayetinde te'nis sigası ile Taberânî'de (أن يقبلها) şeklinde tezkir sigasıyla nakledilmiştir. Yine Abdurrezzâk'ın rivayetinde (أهدت لها) şeklinde iken Taberânî'de (وهبت) şeklinde gelmiştir. Ancak bunlar eş anlamlı kelimeler olup rivayetin anlamına ve sıhhatine herhangi bir tesiri yoktur. Dolayısıyla bu rivayet sahih bir rivayettir.

Sonuç olarak bu rivayet isnad ve metin yönünden sahih olmasına rağmen Abdurrezzâk tarikiyle Ahmed b. Hanbel ve Taberânî tahrîc etmektedirler. Ayet ve rivayet muhteva açısında ilgili olmakla birlikte rivayet ayeti tefsir etmemektedir. Bu açıdan ayet ve rivayet farklı zamanlarda varid olduğu söylenebilir.

2.19.7. Dinin kutsallarının mizah ve alay konusu yapılmaması:

“Eğer onlara, (niçin alay ettiklerini) sorarsan, elbette, biz sadece lafa dalmış şakalaşıyorduk, derler. De ki: Allah ile, O'nun ayetleriyle ve O'nun peygamberi ile mi alay ediyordunuz?”⁵³⁸

Abdurrezzâk yukarıda zikredilen ayetin tefsirinde şu rivayeti nakletmektedir:

عبد الرزاق عن معمر عن قتادة في قوله تعالى { ولئن سألتهم ليقولن إنما كنا نخوض ونلعب } قال بينما النبي صلى الله عليه وسلم في غزوة تبوك وركب من المنافقين يسرون بين يديه فقالوا أبطن هذا أن تفتح قصور الروم وحصونها فأطلع الله تبارك وتعالى نبيه صلى الله عليه وسلم على ما قالوا فقال علي بهؤلاء النفر فدعاهم فقال أقلتم كذا وكذا فحلفوا ما كنا إلا نخوض ونلعب.

Abdurrezzâk (ö. 211), Ma'mer b. Râşid (ö 154), Katâde b. Diâme (ö.117) *“Eğer onlara, (niçin alay ettiklerini) sorarsan, elbette, biz sadece lafa dalmış şakalaşıyorduk, derler”* ayeti hakkında dedi ki: Hz. Peygamber (s.a.v) Tebuk gazvesine giderken, beraberinde yürüyen münafıklardan bir gurup şöyle dedi: *“(Hz. Peygamber için) Bu Roma'nın kale ve saraylarını feth edeceğini mi zannediyor.”* Allah, onların söylediklerini Peygamber'ine bildirdi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.v) *“Şu kişileri bana çağırın dedi ve onlara şöyle şöyle dediniz mi”* diye sordu. Onlarda yemin ederek biz sadece şaka yapıp eğlence olsun diye böyle söyledik dediler..⁵³⁹

⁵³⁸ Tevbe, 9/65.

⁵³⁹ Abdurrezzâk, *Tefsiru'l-Kur'ân*, c. I, s. 282.

Bu rivayeti, Taberî tefsirinde Ma'mer an Said an Katâde tarikiyle mürsel olarak tahrîc etmiştir.⁵⁴⁰ Yine Taberî, Zeyd b. Eslem, Muhammet b. Ka'b yoluluyla mürsel olarak nakletmektedir.⁵⁴¹ Aynı şekilde Taberî, İbn Ebî Hâtim ve Vahidî, hepside Zeyd b. Eslem, Abdullah b. Ömer tarikiyle tahrîc etmişlerdir.⁵⁴² Abdullah b. Ömer tarikiyle gelen bu rivayetin isnadı sahihtir.⁵⁴³ Yine İbn Ebî Hâtim, tefsirinde Abdülhamid b. Ka'b b. Mâlik O da babası tariki ile müsned olarak nakletmektedir.⁵⁴⁴

Abdurrezzâk bu hadisi sika olan kişilerden nakletmektedir. Fakat senddeki Katâde (حدثنا) sigası ile işittiğini açıklamayıp bilakis (قال) kelimesini kullanmıştır. Katâde'nin rivayet metoduna göre kendisinden işitmediği kişiden nakledeken filan kişi dedi ki diyerek, (قال) temriz sigası ile O kişiden bizzat işitmediğine işaret etmektedir.⁵⁴⁵ Bu ise inkıtâ ihtimaline işaret etmekte ve böylece senedi zayıf kılmaktadır. Fakat mürsel olan bu isnada mütâbi' olarak zikredilen tariklerle takviye edilmektedir. Aynı şekilde Zeyd b. Eslem ve Muhammet b. Ka'b tariki ile mürsel olarak nakledilen şâhidle, Abdullah b. Ömer b. Hattâb tarikiyle muttasıl olarak nakledilen sahih tarikle ve Abdülhamid b. Ka'b b. Mâlik O da babası tariki ile gelen rivayetlerle takviye edilmektedir.

Metin yönünden rivayete gelince, diğer rivayetlerle karşılaştığımızda, Abdurrezzâk rivayetinde, “Beraberinde yürüyen münafıklardan bir grup (kendi kendilerine) bu söylemi zannediyor dediler” şeklinde olup, konuşanların münafıklardan bir grup olduğunu görürüz. Taberî ve İbn Ebî Hatim'in İbn Ömer'den rivayetinde ise, konuşan kişi tek olup grup olmadığı şeklinde gelmiş ve münafıklardan olduğu da açıkça zikredilmeyip “Tebük gazvesinde bir gün bir adam bir mecliste dedi ki” şeklinde gelmiştir. Taberî'nin, Zeyd b. Eslem'den mürsel olarak naklettiği rivayette ise, “Tebük gazvesinde münafıklardan bir adam Avf b. Mâlik'e dedi ki” şeklinde olup, bu sözü söyleyen kişinin münafıklardan biri olduğu zikredilmiştir. Ka'b b. Mâlik'in rivayetinde ise, “Hz. Peygamber'in (s.a.v) ashabından bir grup bir kenarda konaklayarak bazıları bazılarına dedi ki” şeklinde olup konuşanların Hz.

⁵⁴⁰ Taberî, a.g.e., c. XIV, ss. 334-335.

⁵⁴¹ Taberî, a.g.e., c. XIV, ss. 333-335.

⁵⁴² Taberî, a.g.e., c. XIV, ss. 333; İbn Ebî Hâtim, a.g.e., c. VII, s. 85; Vahidî, a.g.e., ss. 420-421. Mukbil b. Hâdî el-Vâdî'î. (1987). es-Sahîh el-Müsned Min Esbâb en-Nuzûl. Mektebetu İbn Teymiye, Kahire, s. 120.

⁵⁴³ Taberî, a.g.e., c. XIV, ss. 333; Mukbil b. Hâdî el-Vâdî'î. (1987). es-Sahîh el-Müsned Min Esbâb en-Nuzûl. Mektebetu İbn Teymiye, Kahire, s. 120. İbn Ebî Hâtim, a.g.e., c. VII, s. 85.

⁵⁴⁴ İbn Ebî Hâtim, a.g.e., c. VII, s. 85.

⁵⁴⁵ Mizzî, a.g.e., c. XXIII, ss. 496-515.

Peygamber'in ashabından bir grup olduğu şeklinde gelmiştir. Bazı mürsel ve muttasıl rivayetlerde ise, “Bizim şu okuyucularımız kadar boğazına daha düşkün, dili daha fazla yalan söyleyen, düşmanın karşısına çıkmaktan daha fazla korkan kimse görmedik” ziyadesiyle gelmiştir. Aynı şekilde Abdullah b. Ömer'in “Ben bu adamın, Resûlullah'ın devesinin terkisine sarıldığını, ayaklarının taşlara çarptığını gördüm.” ziyadesi de gelmiştir. Zeyd b. Eslem ve Said'in Katâde'den mürsel olarak naklettiği rivayette ise “bu ayetin hemen o esnada nazil olduğu” ziyadesi gelmiştir. Ancak Abdurrezzâk rivayetinde bu ziyadelerin hiç birine değinmemiştir. Bu ise Abdurrezzâk'ın rivayetinin muhtasar olarak geldiğini ya da asıl metinden mana rivayeti olup olayı anlatan gerçek lafızların tam olarak belirlenmediğini göstermektedir. Bu da tarihi olayların rivayetlerinde yaygın olan bir durumdur.

Her ne kadar senedin bazı tarikleri sahih olsa da, yukarıda işaret ettiğimiz üzere metindeki bu açık ızdırabın rivayetin mana ile ve ihtisarla nakledildiğine işaret etmektedir.

2.19.8. Münafıklara için yapılan istiğfarın fayda vermemesi:

*“(Ey Muhammed!) Onlar için ister af dile, ister dileme; onlar için yetmiş kez af dilesen de Allah onları asla affetmeyecek. Bu, onların Allah ve Resulünü inkâr etmelerinden ötürüdür. Allah fasıklar topluluğunu hidayete erdirmez”*⁵⁴⁶

Abdurrezzâk yukarıda zikredilen ayetin tefsirinde şu rivayeti nakletmektedir:

عبد الرزاق عن معمر عن قتادة قال لما نزلت { استغفر لهم أو لا تستغفر لهم إن تستغفر لهم سبعين مرة فلن يغفر الله لهم } فقال النبي صلى الله عليه وسلم لأزيدن عن سبعين فقال الله عز وجل { سواء عليهم أستغفرت لهم أم لم تستغفر لهم لن يغفر الله لهم } .

Abdurrezzâk (ö. 211), Ma'mer b. Râşid (ö 154), Katâde b. Diâme (ö.117) dedi ki: “Onlar için ister af dile, ister dileme; onlar için yetmiş kez af dilesen de Allah onları asla affetmeyecek” ayeti indiğinde Hz. Peygamber (s.a.v) “yetmişten daha fazla yapacağım” diye buyurdu. Bunun üzerine Allah c.c. “Onlara mağfîret dilesen de, dilemesen de birdir. Allah onları kesinlikle bağışlamayacaktır” diye buyurdu.⁵⁴⁷

⁵⁴⁶ Tevbe, 9/80.

⁵⁴⁷ Abdurrezzâk, *Tefsiru'l-Kur'ân*, c. I, s. 284.

Ahmed b. Hanbel, Abd b. Humejd, Buhârî, Tirmizî, Müslim ve Nesâî, her biri kendi isnadıyla İbn Abbas ve İbn Ömer tarikiyle nakletmektedirler.⁵⁴⁸ Taberî, bu rivayetin mütâbillerini Said ve Katâde tarikinden mürsel olarak nakletmektedir.⁵⁴⁹

Abdurrezzâk'ın, Katâde'nin mürseli olarak naklettiği bu rivayeti tahrîc eden olmamıştır. Abdurrezzâk, bu hadisi sika kimselerden rivayet etmekle birlikte Katâde'den nakli, sema "haddesena" sigası yerine "kale" sigasını kullanmıştır. Katâde'nin rivayetdeki metoduna göre işitmediği rivayetlerde "Kâle Fulân" (falan kimse şöyle dedi) sigasını kullanmaktadır. Katâde, bu temriz sigasıyla kendisinden işitmediği kişiden rivayet ettiğini ifade etmektedir.⁵⁵⁰ Bu da isnadında inkıt'a olduğuna işaret eder ve rivayet isnad açısından zayıf kılar. Ancak Taberî rivayeti Urve b. Zübeyr, eş-Şa'bî ve Mücahid'in tarikiyle şahit mürsel ve muttasıl olarak Ömer b. el-Hattâb'ın tarikiyle nakletmektedir.⁵⁵¹

Bu rivayetleri karşılaştırdığımızda, Abdurrezzâk sadece ayet kısmını nakletmekle yetindiğini ve rivayeti ihtisar ettiğini görmekteyiz. Bu da ayetin ilk kısmının önce, diğer kısmının ise daha sonra nazil olduğunu göstermektedir. İşaret ettiğimiz diğer rivayetlerin hepsinde, Hz. Peygamber'in (s.a.v) Abdullah b. Ubey b. Selul'e ölümünden sonra namaz kılması için davet edildiğini, Hz. Ömer'in Hz. Peygamber'le (s.a.v) münakaşasını ve İbn Ubey'in hayatta iken söylediklerini ve yaptıklarını hatırlatmasına yer verilir. Ayrıca Hz. Peygamber'in (s.a.v) ona verdiği cevabı ve namazını kıldırılmama hususundaki ısrarı daha sonrasın da ayetin nüzulünü, tüm detaylarıyla naklettikleri görülmektedir.

Metin bakımından Abdurrezzâk'ın rivayetinde Hz. Peygamber'in (s.a.v) "yetmişten daha fazla yapacağım" bölümü, Ahmed b. Hanbel, Abd b. Humejd, Buhârî ve Tirmizî'de "Eğer bilsem ki yetmişten daha fazla arttırdığımda bağışlanacağını arttırırdım" olarak gelmektedir.

Ahmed b. Hanbel, Buhârî ve Müslim'in rivayetlerinde "Allah (c.c.) beni muhayyer (serbest) bıraktı ve buyurdu ki: "Onlar için ister af dile, ister dileme; onlar için yetmiş kez af dilesen de Allah onları asla affetmeyecek." ziyadesi ile gelmiştir.

⁵⁴⁸ İbn Hanbel, a.g.e., c. I, s. 255; Abd b. Humejd, a.g.e., c. I, s. 35; Buhârî, a.g.e., c. I, s. 459; Müslim, a.g.e., c. IV, s. 1865; Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, c. VI, 357.

⁵⁴⁹ Taberî, a.g.e., c. XIV, s. 397.

⁵⁵⁰ Mizzî, a.g.e., c. XXIII, s. 498-511-515.

⁵⁵¹ Taberî, a.g.e., c. XIV, s. 395.

Sanki bu ayet bir bütün olarak onun namazının kılınmasından önce inmiştir. Namazı kılındıktan sonrada şu ayet inmiştir: “Onlardan ölen hiç birinin namazını asla kılma, kabrinin başında durma.” Ayeti buna işaret eder. Abdurrezzâk’ın rivayeti Munafikûn suresindeki ayetle ilgili değildir. Katâde’nin dışında da bunu söyleyen olmamıştır. Bilakis doğru olan şudur: Bu ayet, Mureysi’ gazvesinden sonra münafıklar hakkında genel, Abdullah b. Ubey b. Selul hakkında özel olarak inmiştir.⁵⁵² Bu da Abdurrezzâk’ın Katâde tarikinde infirâd ettiğini göstermektedir.

Sonuç olarak Abdurrezzâk rivayeti mürsel olsa da diğer tariklerden muttasıl olarak nakledilmiştir. Rivayet ve ayet muhtevası uyumlu ve eş zamanlıdır.

2.19.9. Münafıklara için yapılan istiğfarın fayda vermemesi:

“Onlardan ölmüş olan hiçbirine asla namaz kılma; onun kabri başında da durma! Çünkü onlar, Allah ve Resulünü inkâr ettiler ve fasık olarak öldüler”.

Abdurrezzâk yukarıda zikredilen ayetin tefsirinde şu rivayeti nakletmektedir:

عبد الرزاق عن معمر عن قتادة في قوله تعالى { ولا تصل على أحد منهم مات أبدا } قال أرسل عبد الله بن أبي بن سلول وهو مريض إلى النبي صلى الله عليه وسلم فلما دخل عليه النبي صلى الله عليه وسلم قال له أهلك حب يهود قال له يا رسول الله إنما أرسلت إليك تستغفر لي ولم أرسل إليك لتؤنّبني ثم سأله عبد الله أن يعطيه قميصه يكفن فيه فأعطاه إياه وصلى عليه النبي صلى الله عليه وسلم وقام على قبره فأنزل الله تعالى { ولا تصل على أحد منهم مات أبدا ولا تقم على قبره }.

Abdurrezzâk (ö. 211), Ma’mer b. Râşid (ö 154), Katâde b. Diâme (ö.117) “Onlardan ölmüş olan hiçbirine asla namaz kılma” ayeti hakkında şöyle dedi: Abdullah b. Übey b. Selûl hastalandığında Hz. Peygamber’e (s.a.v) haber gönderdi. Hz. Peygamber (s.a.v) yanına geldiğinde “*Yahudi sevgisi seni helak etti*” dedi. O’da Ya Resûlullah sana, bana istiğfar etmen için haber gönderdim beni azarlayan için değil dedi. Sonra Abdullah, kefeni olması için gömleğini istedi. Hz. Peygamber’de (s.a.v) ona gömleğini verdi ve cenaze namazını kıldırıp kabri başında durdu. Bunun üzerine “*Onlardan ölmüş olan hiçbirine asla namaz kılma; onun kabri başında da durma!*” ayeti indi.⁵⁵³

⁵⁵² Vâhidî, a.g.e., ss. 674-676.

⁵⁵³ Abdurrezzâk, *Tefsiru'l-Kur'ân*, c. I, s. 284.

Ahmed b. Hanbel, Buhârî ve Tirmizî de bu rivayetin şâhidini Nâfi an Abdullah b. Ömer tarikinden nakletmektedirler.⁵⁵⁴ Ahmed b. Hanbel, Hâkim, Ebû Davûd ve Bezzâr an İbn İshâk an Zührî an Urve b. Zubejr an Usame b. Zeyd tarikiyle de nakletmektedirler.⁵⁵⁵ Taberî, bu rivayetin Said ve Katâde tarikinden mürsel olarak mütâbi tariklerini de nakletmektedirler.⁵⁵⁶

Ebû İshâk an Zührî tarikiyle gelen rivayetin isnadında Ebû İshak'ın var olması rivayetin zayıf olduğunu göstermektedir. O, Zührî'den yaptığı nakilde mu'an'an olup kendisi müdellistir.⁵⁵⁷

Metin açısından rivayetlerin karşılaştırması yapıldığında şu farklılıkların olduğu görülür. Abdurrezzâk'ın rivayetinin başında, yanına gelmesi için Abdullah b. Ubey'in Hz. Peygamber'e (s.a.v) haber gönderdiği görülmektedir. Ancak Ahmed b. Hanbel'in rivayetinde, ravi Sahâbi Usame b. Zeyd'in sözünde, böyle bir ziyade görülmemektedir. İbn Ömer an Nâfi'den muttasıl sahih bir isnadla nakledilen tarikte Hz. Peygamber'le (s.a.v) Abdullah b. Ubey b. Selûl arasında cereyan eden konuşması zikredilmemiştir. Abdurrezzâk rivayetin başında "Hz. Peygamber (s.a.v) ile Abdullah b. Ubey'in yanına girdik" ifadesini kullanmıştır. Hâkim ve Ebû Davûd'un rivayetinde ise Usâme "Resûlullah'ın (s.a.v), hastalanan Abdullah b. Ubey'i ziyaret etmek üzere yola çıktı" haber vermektedir. Bezzâr'ın rivayetinde "O, Abdullah b. Ubey'e dedi ki" cümlesinden anlaşılacağı üzere, bu ziyadelerin hiç biri yoktur. Abdurrezzâk rivayetinde "Yahudilerin sevgisi seni helak etti" sözü yerine Ahmed b. Hanbel, Hâkim ve Ebû Davûd rivayetinde: "Yahudilerin muhabbetinden seni sakındırıyordum" şeklinde nakledilmiştir. O rivayetlerde Abdurrezzâk'ın zikrettiği şu ziyade de yoktur. "Ya Resûlullah sana, bana istiğfar etmen için haber gönderdim. Beni azarlaman için değil." Abdurrezzâk ve Beyhakî'nin rivayetinde gömleği isteyen kişi Abdullah b. Ubey'dir. "Sonra Abdullah, kefeni olması için gömleğini istedi" ve şöyle dedi: "Eğer ölürsem beni yıka ve gömleğini onunla kefenlenmem için bana ver".

Abdullah b. Ömer tarikiyle nakledilen rivayetlerde, Hz. Peygamber'in (s.a.v) Abdullah b. Ubey b. Selul'e ait bölümü zikredilmemiş, bilakis bu rivayetler, oğlunun

⁵⁵⁴ İbn Hanbel, a.g.e., c. VIII, s. 308; Buhârî, a.g.e., c. I, s. 427; Tirmizî, a.g.e., c. XIV, s. 178.

⁵⁵⁵ İbn Hanbel, a.g.e., c. XXXVI, s. 91; Hâkim, a.g.e., c. I, s. 491; Ebû Davûd, a.g.e., c. II, s. 201; Bezzâr, a.g.e., c. VII, s. 47;

⁵⁵⁶ Taberî, a.g.e., c. XIV, s. 403.

⁵⁵⁷ İbn Hanbel, a.g.e., c. XXXVI, s. 91.

H.z. Peygamber'den (s.a.v) gömleğini ve onun namazını kılmasıyla alakalı bölümü nakletmekle yetinmişlerdir. Abdullah b. Ubey öldüğünde oğlu H.z. Peygamber'e (s.a.v) gelip dedi ki: "Ya Resûlullah! Senin gömleğini bana ver ki onunla kefenleyeyim, ona namaz kıl ve onun için istiğfarda bulun"⁵⁵⁸ şeklindedir.

Sonuç olarak rivayetin birinci bölümü, sika olamayanların ziyadeleri sebebiyle muzdariptir, onun için rivayetin o kısmı kabul edilemez. Metnin ikinci bölümünde tashif vardır. "Sonra Abdullah, kefeni olması için gömleğini istedi" sözüyle kastedilen oğul Abdullah'tır, yoksa münafık İbn Selul değildir. Bununla bu bölüm sahih oluyor. Ahmed b. Hanbel'in rivayetini Şuayb el-Arnaûd sahih kabul etmiştir. O şöyle demiştir: "H.z. Peygamber'in (s.a.v), gömleğini Abdullah b. Ubey b. Selul'e giydirmesindeki ziyade sahihtir."⁵⁵⁹

Sonuç olarak rivayet isnadı zayıf ve rivayet açısından muzdariptir. Ancak daha sonraki kaynaklarda farklı tariklerle rivayet sahih olarak nakledilmektedir. Ayet ve rivayetin muhtevası ilgili olup eş zamanlıdır.

2.19.10. Küfür üzere ölenlere dua ve istiğfarın yasaklanması:

*"(Kâfir olarak ölüp) cehennem ehli oldukları onlara açıkça belli olduktan sonra, akraba dahi olsalar, (Allah'a) ortak koşanlar için af dilemek ne peygambere yaraşır ne de inananlara."*⁵⁶⁰

Abdurrezzâk yukarıda zikredilen ayetin tefsirinde şu rivayeti nakletmektedir:

عبد الرزاق عن معمر عن الزهري عن سعيد بن المسيب عن أبيه قال لما حضرت أبا طالب الوفاة دخل عليه النبي صلى الله عليه وسلم وعنده أبو جهل وعبد الله بن أبي أمية فقال أي عم قل لا إله إلا الله كلمة أحاج لك بها عند الله قال أبو جهل وعبد الله بن أبي أمية يا أبا طالب أترغب عن ملة عبد المطلب فلم يزلوا يكلمانه حتى قال آخر شيء كلمهم به أنا على ملة عبد المطلب فقال النبي صلى الله عليه وسلم لأستغفرن لك ما لم أنه عنك فنزلت { إنك لا تهدي من أحببت ولكن الله يهدي من يشاء } ونزلت فيه { ما كان للنبي والذين آمنوا أن يستغفروا للمشركين ولو كانوا أولي قربى من بعد ما تبين لهم أصحاب الجحيم }.

Abdurrezzâk (ö. 211), Ma'mer b. Râşid (ö 154), Muhammed b. Şihâb ez-Zühri (ö.124), Said b. Müseyyeb (ö.90), Müseyyeb b. Hazen (ö.?) dediki: Ebû Talib'in ölüm anı yaklaştığında H.z. Peygamber (s.a.v) yanına girdi, o sırada Ebû

⁵⁵⁸ İbn Hanbel, a.g.e., c. VIII, s. 308; Buhârî, a.g.e., c. I, s. 427; Tirmizî, a.g.e., c. XIV, s. 178.

⁵⁵⁹ İbn Hanbel, a.g.e., c. XXXVI, s. 92.

⁵⁶⁰ Tevbe, 9/113.

Talib'in yanında Ebû Cehil ve Abdullah b. Ebî Ümeyye de vardı. Hz. Peygamber (s.a.v) "*Ey Amcacığım La ilahe illallah de! Onunla Allah katında sana şefaati olayım*" deyince, Ebû Cehil ve Abdullah b. Ebî Ümeyye: Ey Ebû Tâlib yoksa Abdulmuttalib'in dininden yüzümü çeviriyorsun deyip telkinlerine devam ettiler. Bunun üzerine onun son sözü ben Abdulmuttalib'in dini üzereyim oldu. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.v) "*nehy olunmadığım sürece sana istiğfar edeceğim*" dedi. Bunun üzerine "*Sen sevdiğini hidayete erdiremezsin; bilakis, Allah dilediğine hidayet verir*" ayeti indi. Ve onun hakkında şu ayette indi: "*Cehennem ehli oldukları onlara açıkça belli olduktan sonra, akraba dahi olsalar, (Allah'a) ortak koşanlar için af dilemek ne peygambere yaraşır ne de inananlara*".⁵⁶¹

Bu rivayeti Ahmed b. Hanbel, Buhârî, Muslim, Nesâî, Taberî, Ebû Avâne ve Taberânî isnadı muttasıl olarak Saîd b. Müseyyeb'den, o da babası el-Museyyib b. Hazen'den nakletmektedir.⁵⁶² Hâkim, Saîd b. Müseyyeb an Ebû Hureyre şâhid bir tarikiyle nakletmektedir.⁵⁶³

Abdurrezzâk'ın isnadında bulunan raviler, sika olup hiçbiri cerh veya tenkid uğramamıştır. Rivayet tariklerinin çoğu Abdurrezzâk'ın naklettiği rivayetin sahih olduğunu göstermektedir. Abdurrezzâk'ın, Ahmed b. Hanbel ve Buhârî'nin rivayetinde olmayan şu ziyadeleri naklettiği görülmektedir: "Her ikisi: Ey Ebû Tâlib yoksa Abdulmuttalib'in dininden yüz mü çeviriyorsun deyip telkinlerine devam ettiler. Bunun üzerine onun son sözü "ben Abdulmuttalib'in dini üzereyim oldu." Hâkim, Ebû Hureyre'den naklettiği rivayette: "Ey amca sen bana en çok hakkı geçen ve en çok iyiliği dokunan birisin. Hatta üzerimde babamdan daha fazla hakkın var" ve "öyle bir söz söyle ki kıyamette sana şefaati edebileyim" ziyadeleri vardır.

Bütün bunlar gösteriyor ki bazı kaynaklarda kısaca geniş bazı kaynaklarda ise özet olarak ve mana ile nakledilmiştir. Tarihi olayların naklinde genel durum da budur. Olayın naklinde incelikler umumiyetle dikkatle kayıt altına alınmaz. Lakin bütün bunlar rivayetin sıhhatini etkilememektedir. Rivayet ve ayetin muhtevası uyumlu ve olayın Mekke'de yaşandığı anlaşılmaktadır. Bu açıdan bu ayetin Mekke'de söylenebilir.

⁵⁶¹ Abdurrezzâk, *Tefsiru'l-Kur'an*, c. I, s. 288.

⁵⁶² İbn Hanbel, a.g.e., c. XXXIX, s. 78; Buhârî, a.g.e., c. V, s. 52; Muslim, c. I, s. 54; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebir*, c. XX, s. 349; Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, c. I, s. 654/ c. VI, s. 359/ c. VI, s. 425; Taberî, a.g.e., c. XIX, s. 599; Ebû Avâne, a.g.e., c. I, s. 24.

⁵⁶³ Hâkim, a.g.e., c. II, s. 366.

2.20. Mâide Suresi

2.20.1. Hz. Peygamberin Allah'ın himayesinde olması

*“Ey iman edenler! Allah'ın size olan nimetini unutmayın; hani bir topluluk size el uzatmaya yeltenmişti de Allah, onların ellerini sizden çekmişti. Allah'tan korkun ve müminler yalnızca Allah'a güvensinler”*⁵⁶⁴.

Abdurrezzâk yukarıda zikredilen ayetin tefsirinde şu rivayeti nakletmektedir:

معمر عن الزهري عن أبي سلمة عن جابر بن عبد الله أن النبي صلى الله عليه وسلم نزل منزلاً وتفرق الناس في العضاة يستظلون تحتها فعلق النبي صلى الله عليه وسلم سلاحه بشجرة فجاء أعرابي إلى سيفه فأخذه فسله ثم أقبل على النبي صلى الله عليه وسلم فقال من يمنعك مني قال الله قال الأعرابي مرتين أو ثلاثاً من يمنعك مني والنبي صلى الله عليه وسلم يقول الله فشام الأعرابي السيف ودعا النبي صلى الله عليه وسلم أصحابه فأخبرهم خبر الأعرابي وهو جالس إلى جنبه لم يعاقبه قال معمر وكان قتادة يذكر نحو هذا ويذكر أن قوماً من العرب أرادوا أن يفتكوا بالنبي صلى الله عليه وسلم فأرسلوا هذا الأعرابي ويتأول { اذكروا نعمة الله عليكم إذ هم قوم أن يبسطوا إليكم أيديهم }.

Abdurrezzâk (ö. 211), Ma'mer b. Râşid (ö 154), Muhammed b. Şihâb ez-Zühri (ö.124), Ebû Seleme b. Abdurrahmân (ö. 94), Câbir b. Abdullah'den (ö.70) Hz. Peygamber (s.a.v) bir yere konakladı insanlarda dağılıp ağaçların altında gölgelenmeye başladılar. Bu sırada kılıcını çıkarıp bir ağaca astı. Bunun üzerine bedevinin biri gelip kılıcı alıp kınından çıkardı sonra Hz. Peygamber'e (s.a.v) yöneldi ve şöyle dedi: seni benden kim kurtaracak? Hz. Peygamber (s.a.v) “Allah” dedi. Bedevi iki veya üç defa seni benden kim kurtaracak sözünü tekrarladı her defasında Hz. Peygamber (s.a.v) “Allah” diye cevap verdi. Bunu gören bedevi kılıcı kınına soktu. Hz. Peygamber (s.a.v) ashabını çağırıp bedevinin durumunu onlara anlattı bu sırada bedevi Allah resulünün yanında oturuyordu onu cezalandırmadı. Ma'mer dedi ki: Katâde bu kıssanın benzerini zikrediyor ve Araplardan bir topluluğun bu bedeviyi gönderip Hz. Peygamber (s.a.v) suikast düzenlemek istediklerini zikrediyordu. “Allah'ın size olan nimetini unutmayın; hani bir topluluk size el uzatmaya yeltenmişti” ayetini bu şekilde tevil ediyordu.⁵⁶⁵

⁵⁶⁴ Mâide, 5/11.

⁵⁶⁵ Abdurrezzâk, *Tefsiru'l-Kur'ân*, c. I, s. 185.

Abd b. Humeyd, Buhârî, Müslim ve Beyhakî, bu rivayetin aynısını Abdurrezzâk tarikiyle nakletmektedirler.⁵⁶⁶ Ahmed b. Hanbel, Ebû Ya'lâ, Nesâî ve Hâkim Câbir b. Abdullah'dan (r.a.) nakletmişlerdir.⁵⁶⁷

Abdurrezzâk rivayetinde ravilerden Ebû Seleme (ö.94) ise Abdurrahman b. Avf'ın oğludur. İbn Sa'd onun hakkında şöyle demiştir: “Sikadır, fakihdir, hadisi çoktur.”⁵⁶⁸ Kaynakların çoğunun Abdurrezzâk'dan nakledilen bu rivayeti tahrîc etmesi bu isnadın sıhhatine işaret etmektedir. Ayrıca bu rivayetin birçok mutâbî tariklerinin olması da ilgili isnadın sıhhatini arttırmaktadır. Buhârî ve Müslim de *mettefkun aleyh* olarak nakletmektedirler.

Rivayet tariklerinde bazı ziyadelerin olduğu görülmektedir. Buhârî'nin rivayetinde bu olayın Zâtu'r-Rikâ gazvesindeyken gerçekleştiği zikredilmektedir. Buhârî'nin rivayetinde bizzat Hz. Peygamber (s.a.v) olayı şöyle anlatmaktadır: “*Ben uyurken yanıma bir adam geldi, kılıcımı aldı. Derken derhal uyandım. O tepemde dikilmişti, elinde de kınından sıyrılmış kılıç vardı. Seni benden kim kurtarabilir? dedi. Ben de Allah dedim*” Abdurrezzâk rivayetinde ise rivayeti Hz. Câbir şu şekilde anlatmaktadır: “*Bunun üzerine bedevinin biri gelip kılıcı alıp kınından çıkardı sonra Hz. Peygamber'e (s.a.v) yöneldi ve şöyle dedi*”. Ebû Yalâ rivayetinde de bazı ziyadelerin olduğu görülmektedir. Örneğin Hz. Peygamber'in (s.a.v) bedeviye İslam'ı teklif etmesi, bedevînin isminin Gavras b. el-Hâris olduğu ve Hz. Peygamber'in (s.a.v) korku namazının kılınmasını emretmesi gibi ziyadeler görülmektedir.⁵⁶⁹ Bu da yaşanmış olayların naklinde, metinlerin ne tür bir değişikliğe uğradığını veya nakleden râvinin olaya yetişme zamanıyla alakalı farklılık arz edebileceğinin bir göstergesidir. Ancak bütün bunlar rivayetin ortak olan kısmında muhtevasına ve sahihliğine tesir etmemektedir.

Sonuç olarak rivayet sahih olup, ayet ve rivayetin muhtevası zaman açısından ilgili olduğunu söyleyebiliriz.

⁵⁶⁶ Abd b. Humeyd, a.g.e., c. I, s. 240; Buhârî, a.g.e., c. IV, s. 1516; Müslim, a.g.e., c. IV, s. 1784; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, c. IX, s. 67.

⁵⁶⁷ İbn Hanbel, a.g.e., c. XXII, s. 238; Ebû Ya'lâ, a.g.e., c. III, s. 312; Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, c. V, s. 236; Hâkim, a.g.e., c. III, s. 31.

⁵⁶⁸ İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, c. XII, s. 127.

⁵⁶⁹ Buhârî, a.g.e., c. IV, s. 1516; Ebû Ya'lâ, a.g.e., c. III, s. 312.

2.20.2. Habil ve kabil kıssasının ibret yönleri

“Onlara, Âdem’in iki oğlunun haberini gerçek olarak anlat: Hani birer kurban takdim etmişlerdi de birisinden kabul edilmiş, diğerinden ise kabul edilmemişti. (Kurbanı kabul edilmeyen kardeş, kıskançlık yüzünden), "Andolsun seni öldüreceğim" dedi. Diğeri de "Allah ancak takva sahiplerinden kabul eder" dedi.”⁵⁷⁰

Abdurrezzâk yukarıda zikredilen ayetin tefsirinde şu rivayeti nakletmektedir:

عبد الرزاق قال قال معمر وقال الحسن قال رسول الله صلى الله عليه وسلم إن ابني آدم ضربا لهذه الأمة
مثلا فخذوا بالخير منهما.

Abdurrezzâk (ö. 211), Ma’mer b. Râşid (ö 154), Hasan el-Basrî (ö.110) dediki: Hz. Peygamber (s.a.v) “Âdem’in iki oğlu bu ümmete bir örnek sunudular bunlardan en hayırlı olanı alın” diye buyurdu.⁵⁷¹

Taberî, bu rivayeti aynı sened ve metinle Abdurrezzâk’tan mürsel olarak ve Asım b. el-Ah’vel an Hasan’dan mürsel mütâbi’ olarak nakletmektedir. Aynı şekilde bu rivayete Bekr b. Abdullah tarikinden bir şâhidini nakletmektedir. Mâverdî ve İbn Kesîr tefsirlerinde bu rivayeti zikretmektedirler.⁵⁷²

Abdurrezzâk’ın naklettiği bu rivayet, Hasan el-Basrî’nin mürsellerindedir. Hasan el-Basrî’nin mürsellerinde ise ihtilaf vardır. Bazı âlimler onu sahih kabul ederken bazıları ise onun hüccet olmayacağını ifade etmişlerdir. Çünkü Hasan el-Basrî, müdellis olmakla suçlanmaktadır.⁵⁷³ Dolayısıyla bu rivayetin isnadı munkatı olmaktadır. Rivayetin senedindeki ikinci illeti Ma’mer’in Hasan el-Basrî’nin küçük yaşta sadece cenazesine katılmış olması görüşmüş olma ihtimalini ortadan kaldırmaktadır.⁵⁷⁴ Ayrıca Mâverdî, bu rivayeti naklederken Ma’mer ile Hasan el-Basrî arasında Katâde’ye yer vermiştir. O şöyle demiştir: “Ma’mer an Katâde an Hasan” bu ihtimal eğer doğruysa, Ma’mer’in Hasan el-Basrî’den vasıtasız doğrudan doğruya naklettiği rivayetin isnadında inkıtâ vardır. Bu da irsâl ve inkıtâdan dolayı rivayeti zayıf kılmaktadır. Bekr b. Abdullah tarikiyle mürsel isnadla rivayetin (destekleyen

⁵⁷⁰ Mâide, 5/27.

⁵⁷¹ Abdurrezzâk, *Tefsiru’l-Kur’ân*, c. I, s. 187.

⁵⁷² Taberî, a.g.e., c. X, s. 230; İsmâil b. Ömer b. Kesîr. (1999). *Tefsîr el-Kur’ân el-Azîm*. c. III, Thk. Sâmi b. Muhammed Selâme, Dâr Taybe, s. 82; Ali b. Muhammed b. Habîb el-Mâverdî. (b.t.y.). *en-Nüketu ve’l-Uyûn*. c. II, Thk. es-Seyyid b. Abdulmeaksûd, Dâr el-Kutub el-İlmiyye, Beyrut, s. 31.

⁵⁷³ Mizzî, a.g.e., c. VI, s. 124-125; İbn Hacer, *Takribü’t-Tehzîb*, s. 236.

⁵⁷⁴ Mizzî, a.g.e., c. XXVIII, s. 304.

tariki) vardır. Ahmed Şakir, Taberî'nin zikrettiği mürsel rivayet hakkında şunu demiştir: “Bu üç haber de mürseldir, sünnet kaynaklarında bunlarla ilgili herhangi bir şey görmedim.”⁵⁷⁵

Abdurrezzâk'ın zikrettiği bu rivayet metni diğer rivayetlerle karşılaştırıldığında, Bekr b. Abdullah ve Âsım'ın Hasan el-Basrî tarikinde “Şüphesiz Allah (c.c.), Âdem'in iki oğlunu size misal olarak getirdi.” Abdurrezzâk tarikinde ise “Âdem'in iki oğlu bu ümmete bir örnek sundular” şeklindedir. Asım rivayetinde: “Onlardan hayırlı olanı alınız ve şer olanı ise bırakınız” şeklinde nakledilirken, Bekr b. Abdullah “O ikisinde hayırlısını alınız, şerlisini de bırakınız” ibareleri yerine Abdurrezzâk rivayetinde “bunlardan en hayırlı olanı alınız” ifadesi nakledilmektedir. Bunun mana ile rivayette metnin muhtasar nakledilmesi, rivayet lafızlarının zaptına imkân bırakmadığını söylenebilir. Hz. Peygamber'den (s.a.v) işittikleri şekilde değil de raviler manayla rivayette bulunmuşlardır. Bu ise metinde farklılıklara neden olmaktadır. Sonuç olarak rivayet mürsel olup ayetin muhtevası ile ilgilidir.

2.20.3. Dinde aşırılığın yasaklanması:

*“Ey iman edenler! Allah'ın size helal kıldığı iyi ve temiz şeyleri (siz kendinize) haram kılmayın ve sınırı aşmayın. Allah sınırı aşanları sevmez.”*⁵⁷⁶

Abdurrezzâk yukarıda zikredilen ayetin tefsirinde şu rivayeti nakletmektedir:

نا عبد الرزاق قال أنا معمر عن أيوب عن أبي قلابة قال أراد ناس من أصحاب رسول الله صلى الله عليه وسلم أن يرفضوا الدنيا ويتركوا النساء ويترهبوا فقام رسول الله صلى الله عليه وسلم فغلظ فيهم المقالة ثم قال إنما هلك من كان قبلكم بالتشديد شددوا فشدد عليهم فأولئك بقاياهم الديار والصوامع اعبدوا الله ولا تشرکوا به شيئاً وحجوا واعتمروا فاستقيموا يستقم لكم قال ونزلت فيهم { يا أيها الذين آمنوا لا تحرموا طبيبات ما أحل الله لكم }.

Abdurrezzâk (ö. 211), Ma'mer b. Râşid (ö 154), Eyyüb b. Ebî Temîme (ö.131), Ebû Kılâbe (ö.104) Hz. Peygamberin (s.a.v) ashabından bazıları dünyadan vazgeçip kadınları terk edip ruhban hayatı yaşamak istediler. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.v) kalkıp onlara şiddetli uyarılarda bulundu sonra şöyle dedi: “Sizden öncekiler aşırıya gitmelerinden dolayı helak edildiler, zorlaştırdıklarından dolayı aleyhlerine zorlaştırıldı. İşte kilise ve manastırlarda onların kalıntılarıdır. Allaha

⁵⁷⁵ Taberî, a.g.e., c. X, s. 230.

⁵⁷⁶ Mâide, 5/87.

kulluk edin ve ona ortak koşmayın, hac ve umre görevlerinizi yapın ve istikamet üzere olun ki, istikametiniz devam etsin (Allah da sizi istikamet üzere kılsın)”.⁵⁷⁷

Ahmed b. Hanbel, Müslim, Nesâî, Ebû Avâne ve Bezzâr ise Sabit el-Bunânî an Enes tarikiyle nakletmektedirler.⁵⁷⁸ Fakat bunlar, Abdurrezzâk'ın rivayetinden farklı bir metinle nakletmişlerdir.⁵⁷⁹ Taberî de, bu rivayeti Abdurrezzâk tarikiyle mürsel olarak nakletmektedir.⁵⁸⁰

Ebû Kılâbe el-Curmî, Abdullah b. Zeyd b. Amr'dır (ö.104) tanınmış imamlardan biridir. İclî onun Basra'lı, tabî'n ve sika bir ravi olduğunu söylemektedir. O, sahabeler den Abdullah b. Abbas'tan, Ebû Hureyre'den ve Katâde'den rivayette bulunduğu ihtilaf vardır. İbn Hacer ise onun şöyle demiştir: “Sikadır, fadıldır ve üçüncü tabakadan olup çokça irsali vardır.”⁵⁸¹

Abdurrezzâk'ın, Ebû Kılâbe'den mürsel bir tarikile naklettiği bu rivayetin râvileri sikadır, hiç kimse onlara yönelik cerh ve tenkitte bulunmamıştır. Bu da Abdurrezzâk rivayetinin isnadı mürsel olarak gelmiş olsa da sahih olduğuna işaret eder. Taberî de, yine mürsel olarak Katâde ve İkrime tarikleriyle nakletmektedirler.⁵⁸²

Abdurrezzâk'ın zikrettiği diğer rivayetlerin metinleriyle karşılaştırıldığında, Abdurrezzâk rivayetinin tamamen farklı olduğu görülür. Bu rivayet ile diğer rivayetler arasında konu dışında benzerlik yoktur. Misal olarak Buhârî'de geçen şu rivayettir: Hz. Peygamber'in (s.a.v) zevcelerinin evine üç erkek gelerek Resûlullah'ın (s.a.v) (evdeki) ibadetinden sorarlar. Kendilerine sordukları husus açıklanınca sanki bunu az bularak: “Resûlullah (s.a.v) kim, biz kimiz? Allah O'nun geçmiş ve gelecek bütün günahlarım affetmiştir (bu sebeple O'na az ibadet de yeter) dediler, içlerinden biri: “Ben artık hayatım boyunca her gece namaz kılacağım” dedi. İkincisi: “Ben de hayatım boyunca hep oruç tutacağım, hiç bir günü oruçsuz geçirmeyeceğim” dedi. Üçüncüsü de: “Kadınlardan uzak durup hiç evlenmeyeceğim” dedi. (Bilahare durumdan haberdar olan) Hz. Peygamber (s.a.v) onların yanına geldi ve : “Sizler böyle böyle söylemişsiniz. Hâlbuki Allah'a yemin olsun Allah'tan en çok korkanız

⁵⁷⁷ Abdurrezzâk, *Tefsiru'l-Kur'an*, c. I, s. 192.

⁵⁷⁸ İbn Hanbel, a.g.e., c. XXI, s. 169; Müslim, a.g.e., c. II, s. 1020; Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, c. III, s. 264; Ebû Avâne, a.g.e., c. III, s. 5; Bezzâr, a.g.e., c. XIII, s. 267.

⁵⁷⁹ Buhârî, a.g.e., c. VII, s. 2.

⁵⁸⁰ Taberî, a.g.e., c. X, s. 515.

⁵⁸¹ Mizzî, a.g.e., c. XIV, s. 543; İbn Hacer, *Takribü't-Tehzîb*, s. 508.

⁵⁸² Taberî, a.g.e., c. X, s. 515.

ve yasaklarından en ziyade kaçınanınız benim. Fakat buna rağmen, bazen oruç tutar, bazen yerim; namaz kılarım, uyurum da; kadınlarla beraber de olurum (Benim sünnetim budur), kim sünnetimden yüz çevirirse benden değildir” buyurdu. Abdurrezzâk’ın dışında gelen bu rivayetlere bakılarak rivayet metninde zikredilen ayetin bu olay hakkında nazil olmadığı anlaşılmaktadır. Bilakis bu ayetin sebeb-i nüzulü, Hz. Peygamber’in (s.a.v) ve ashabının çıktığı gazvelerin birinde, sahabenin kısırlaştırılma talebinde bulduklarında nazil olmuştur.⁵⁸³

Bu da gösteriyor ki Abdurrezzâk naklettiği bu metin de infirâd etmiştir. Taberî’nin Abdurrezzâk’ın rivayetine yakın bir lafızla muhtasar mürsel olarak İkrime ve Katâde’den naklettiği rivayet dışında senedinde yalnız kaldığı bir metindir. Sonuç olarak bu rivayet ya muhtasar olarak mana ile rivayet edilmiş ya da farklı bir rivayettir. Rivayet mürsel olarak ayetin muhtevasını tefsir etmektedir.

2.20.4. Emri bil maruf ve nehyi anil münkerin ehemmiyeti

“İsrail oğullarından kâfir olanlar, Davûd ve Meryem oğlu İsa diliyle lanetlenmişlerdir. Bunun sebebi, söz dinlememeleri ve sınırı aşmalarıdır. Onlar, işledikleri kötülükten, birbirini vazgeçirmeye çalışmazlardı. Andolsun yaptıkları ne kötüdür! Onlardan çoğunun, inkâr edenlerle dostluk ettiklerini görürsün. Nefislerinin onlar için (ahiret hayatları için) önceden hazırladığı şey ne kötüdür: Allah onlara gazap etmiştir ve onlar azap içinde devamlı kalıcıdırlar!”⁵⁸⁴

Abdurrezzâk yukarıda zikredilen ayetin tefsirinde şu rivayeti nakletmektedir:

نا عبد الرزاق عن الثوري على بن علي بن أبي عن أبي عبيدة عن عبد الله قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم إن بني إسرائيل لما وقع منهم النقص جعل الرجل إذا رأى أخاه على الذنب نهاه عنه فإذا كان من الغد لم يمنعه ما رأى منه أن يكون خليطه وأكيله وشريبه فضرب الله بقلوب بعضهم على بعض وأنزل الله فيهم القرآن { لعن الذين كفروا من بني إسرائيل } حتى بلغ { وفي العذاب هم خالدون } قال وكان النبي صلى الله عليه وسلم متكئا فجلس ثم قال كلا والذي نفسي بيده حتى تأخذوا على أيدي الظالم فتأطروه على الحق أطرا.

Abdurrezzâk (ö. 211), Süfyân es-Sevrî (ö.161), Ali b. Bezîme (ö.133), Ebû Ubeyde Âmir (ö.82), Abdullah b. Mesud’dan (ö.32) Hz. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurdu: *“İsrail oğullarında eksikliğin (bozulmanın) başlaması şöyle olmuştur: Kişi kardeşini günah üzere gördüğünde onu günahattan sakındırırdı. Ertesi gün olduğunda*

⁵⁸³ Buhârî, a.g.e., c. IV, s. 1687.

⁵⁸⁴ Mâide, 5/78-79-80.

onda gördüğü şeyler (kötülükler) onunla oturup yiyip içmesine engel olmazdı. Bu yüzden Allah kalplerini birbirine benzetti ve haklarında, “İsrail oğullarından kâfir olanlar, Davûd ve Meryem oğlu İsa diliyle lanetlenmişlerdir” ayetini indirdi”. Hz. Peygamber (s.a.v) yaslanıyordu doğrulup şöyle dedi: “Dikkat edin nefsim ye’di kudretinde olan Allah’a andolsun ki zalimin elini tutup (engel olmadıkça) onu hakka zorlamadıkça asla.”⁵⁸⁵

Ahmed b. Hanbel, Tirmizî, Ebû Davûd, İbn Mâce, Beyhakî, Ebû Yalâ ve Tabarânî bu rivayeti tahrîc etmiştir.⁵⁸⁶ Ahmed b. Hanbel, Tirmizî, Ebû Davûd, İbn Mâce, Beyhakî ve Tabarânî rivayeti Ali b. Bezîme, Âmir tarikiyle nakletmektedir. Ebû Yalâ ise Ebû Ubeyde Âmir, Sâlim el-Eftas tarikiyle nakletmektedir. Tirmizî rivayeti hem Abdullah b. Mesud tarikiyle hem de Ebû Ubeyde tarikiyle mürsel naklettikten sonra bu rivayet hakkında hasen garib demiştir.⁵⁸⁷

Ahmed b. Hanbel isnad ricalinden olan Ali b. Bezîme, Câbir b. Semure’nin mevlası olup hakkında *sâlihu’l-hadis* ancak şîfidir demiştir Yahyâ b. Maîn, Ebû Zür’a, Nesâî ve İclî ise onun hakkında sika demişlerdir.⁵⁸⁸ Muhaddisler, Ebû Ubeyde hakkında ise sika demekle birlikte, Tirmizî onun hakkında “babasından duymadığı şeyleri rivayet etmektedir” demiştir. Ebû Davûd’da onun hakkında “babası vefat ettiğinde yedi yaşındaydı” demiştir.⁵⁸⁹

Ebû Ubeyde’nin babasından işitmediği göz önünde bulundurulursa bu rivayetlerin isnadı munkat’ıdır. Tirmizî’nin rivayet hakkında hasen garip demesinin sebebi, Taberî’nin Mesruk vasıtasıyla Abdullah b. Mesud’dan rivayetinde temriz sigasını kastetmiş olabilir.⁵⁹⁰

Metin bakımından bir takım ziyadelerin var olduğunu da görmekteyiz. Ebû Davûd’un rivayetinde “onu gûnahtan sakındırırdı” cümlesinin yanı sıra “Allah’tan kork ve yaptıklarından vaz geç bu senin için helal değildir” ziyadesi mevcuttur. Ahmed b. Hanbel ve Tirmizî’nin rivayetinde “Kişi kardeşini günah üzere gördüğünde” cümlesi yerine “Günahlara düştüklerinde âlimleri onları sakındırdılar”

⁵⁸⁵ Abdurrezzâk, *Tefsiru’l-Kur’ân*, c. I, s. 195.

⁵⁸⁶ İbn Hanbel, a.g.e., c.VI, s. 251; Tirmizî, a.g.e., c. V, s. 252; Ebû Davûd, a.g.e.,c. IV, s. 213; İbn Mâce, a.g.e., c. II, s. 1327; Ebû Yalâ, c. VIII, s. 448; Tabarânî, *el-Mu’cemu’l-Kebîr*, c. X, 145; Beyhakî, *es-Sünenü’l-Kübrâ*, c. X, s. 93.

⁵⁸⁷ Tirmizî, a.g.e., c. V, s. 252.

⁵⁸⁸ Mizzî, a.g.e., c. XX, s. 328; İbn Hacer, *Tehzîbu’t-Tehzîb*, c. VII, s. 252.

⁵⁸⁹ Mizzî, a.g.e., c.XIV, s. 66; İbn Hacer, *Tehzîbu’t-Tehzîb*, c. V, s. 65.

⁵⁹⁰ Taberî, a.g.e., c. X, s.493.

cümlesi yer almaktadır. Ebû Davûd'un rivayetinde “Allah’a andolsunki zalimin elini tutup (engel olmadıkça) yerine Allah’a yeminler olsun ki iyiliği emretmeniz kötülükten sakındırmanız” farklılığı söz konusudur. تأطر yerine تقصر lafz farklılığı kullanılmış ve Ebû Davûd rivayetinde Hz. “Peygamber yaslanıyordu doğruldu” kısmı zikredilmemiştir.⁵⁹¹

Sonuç olarak rivayetin isnadında ve metninde tenkid ve tahlillerden sonra hasen derecesinde olduğu görülmektedir. Rivayetin ayetle muhtevası açısından ilgili olduğu görülmektedir.

2.20.5. Dine muhalif şeyler ihdas etmenin sakındırılması:

“Allah bahira, saibe, vâsile ve ham diye bir şey (meşru) kılmamıştır. Fakat kâfirler, yalan yere Allah’a iftira etmektedirler ve onların çoğunun da kafaları çalışmaz.”⁵⁹²

Abdurrezzâk yukarıda zikredilen ayetin tefsirinde şu rivayeti nakletmektedir:

عبد الرزاق عن معمر عن زيد ابن أسلم قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم إني لأعرف أول من سيب السوائب و أول من غير عهد إبراهيم قالوا من هو يا رسول الله قالوا عمرو بن يحيى أخو بني كعب لقد رأيتاه يجز قصبه في النار يؤذي بريحه أهل النار وإني لأعرف أول من بحر البحائر قالوا من هو يا رسول الله قال رجل من بني مدلج كانت له ناقتان فجدع آذانهما وحرّم ألبانهما ثم شرب ألبانهما بعد ذلك ولقد رأيتاه في النار هو وهما في النار تعضانه بأفواههما وتخبطانه بأخفافهما.

عبد الرزاق قال عن معمر عن الزهري عن أبي هريرة أن النبي صلى الله عليه وسلم قال رأيت عمرو بن عامر الخزاعي يجز قصبه في النار وهو أول من سيب السوائب وغير عهد إبراهيم .

Abdurrezzâk (ö. 211), Ma'mer b. Râşid (ö 154), Zeyd b. Eslem (ö.136) dedi ki: “Hz. Peygamber (s.a.v) saibe develerini ilk salı veren ve İbrahim'in dinini değiştirenin kim olduğunu ben biliyorum dedi. Ey Allah'ın Resulü O kimdir dediler. Dedi ki O, Amr b. Yahya Benî Ka'b'in kardeşidir. Bağırsaklarını ateşte sürüyüp ateş ehline kokusuyla eziyet ettiğini gördüm. Bahire develerini ihdas edeni de gördüm.” Ey Allah'ın Resulü O kimdir dediler. O da şöyle dedi: “O, Benî Müdleç oğullarından bir adam. İki devesi vardı kulaklarını kesti ve sütlerini yasakladı daha sonra da sütlerinden içti. İki devesi ile birlikte onları ateşte gördüm. Onu devesi dişleri ile ısıyor ve ayakları ile tekmeliyorlardı.”

⁵⁹¹ İbn Hanbel, a.g.e., c. VI, s.251; Tirmizî, a.g.e., c. V, s. 102; Ebû Davûd, a.g.e.,c. II, s. 524.

⁵⁹² Mâide, 5/103.

İkinci rivayet şu şekildedir: Abdurrezzâk (ö. 211), Ma'mer b. Râşid (ö 154), Muhammed b. Şihâb ez-Zühri (ö.124), Ebû Hürre'den (ö.57) Hz. Peygamber (s.a.v): “Amr b. Amir el-Huzâ'iyi bağırsaklarını ateşte sürürken gördüm. O, sâibe develerini ilk olarak serbest bırakan ve İbrahim'in dinini değiştirendir” dedi.⁵⁹³

Ahmed b. Hanbel, İbn Ebî Şeybe, Buhârî, Müslim, Ebû Yalâ, İbn Hibbân, Taberânî, Hâkim ve Beyhakî⁵⁹⁴ bu rivayeti tahrîc etmişlerdir.

Abdurrezzâk rivayeti mürsel ve Ebû Hurreyre'den müsned muttasıl iki isnadla nakletmektedir. İbn Ebî Şeybe bu rivayetin bir şahidini Zeyd b. Eslem tarikiyle mürsel bir şekilde naklelerken⁵⁹⁵ diğer hadis kaynakları bu rivayeti genellikle Ebû Hurreyre'den muttasıl merfû olarak nakletmişlerdir. Ancak Ebû Hurreyre tarikinin yanı sıra Buhârî bu rivayeti Aişe tarikiyle,⁵⁹⁶ Ahmed b. Hanbel de Abdullah b. Mesud tarikiyle rivayet etmişlerdir.⁵⁹⁷

İbn Hacer ilk rivayetin nakleden Zeyd b. Eslem hakkında şöyle demiştir: “o sika ancak irsal yapmaktadır.” Ahmed b. Hanbel, Ebû Zür'a, İbn Sad ve Nesâî onun hakkında sika, ilim ve fıkıh ehlidir demişlerdir.⁵⁹⁸ İbn Hacer ikinci rivayeti nakleden Muhammed b. Şihâb ez-Zührî hakkında şöyle demiştir: “O fakih ve hâfızdır.” Ahmed ve İclî ise “o fazilet sahibi, fakih ve döneminin en hâfızlarından birisidir” demiştirler.⁵⁹⁹

Abdurrezzâk'ın her iki rivayetini karşılaştırdığımızda ilk rivayette sâibe develerini haram kılarak serbest bırakanın Benî Kab kabilesinden olan Amr b. Yahya olduğunu söylemektedir. İkinci rivayette bu işi yapanın Amr b. Âmir el-Huzâî olduğunu nakletmektedir. Abdurrezzâk'ın dışındaki rivayetlerin bir kısmında Amr'ı babasına nispet edenlerin yanı sıra dede ve kabilesinde nispet edenler olmuştur, söz konusu farklılık bundan kaynaklanmaktadır. Ancak Abdurrezzâk'ın rivayetindeki Amr b. Yahya diye zikredilen şahıs muhtemelen Amr b. Luhay'den tashif edilmiş

⁵⁹³ Abdurrezzâk, *Tefsiru'l-Kur'ân*, c. I, s. 197.

⁵⁹⁴ İbn Hanbel, a.g.e., c. XIII, s. 137; Beyhakî, *es-Sünen's-Sagir*, c. VIII, s. 400; Ebû Yalâ, c. X, s. 504; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Evsat*, c. VIII, s. 329; Müslim, a.g.e., c.IV, s. 2192; İbn Ebî Şeybe, a.g.e., c. XIX, s. 515; Buhârî, a.g.e., c. IV, s. 1690; Hâkimi, c. IV, s. 604; İbn Hibbân, a.g.e., c. XIV, s.154.

⁵⁹⁵ İbn Ebî Şeybe, a.g.e., c. XIX, s. 515

⁵⁹⁶ Buhârî, a.g.e., c. I, s.406.

⁵⁹⁷ İbn Hanbel, a.g.e., c.VII, s. 292

⁵⁹⁸ Mizzî, a.g.e., c. X, s. 12.

⁵⁹⁹ Mizzî, a.g.e., c. XXVII, s. 432; İbn Hacer, *Takribü't-Tehzîb*, s. 896.

olmalıdır. Rivayetlerin söz konusu ittifakı bunun böyle olduğunu göstermekle beraber Abdurrezzâk *Musannef*'inde Yahya değil Luhay adını zikretmesi bunun en büyük delilidir.⁶⁰⁰ Yine Abdurrezzâk'ın rivayetinde Bahîre develerini ihdas eden Amr olmayıp Benî Müdlic kabilesinden bir şahıs olduğunu ifade etmekte. Bu, Ahmed b. Hanbel rivayetinde geçen ve her ikisinin de aynı kişi olduğunu söyleyen rivayetle ters düşmektedir.⁶⁰¹

Bütün bunları göz önünde bulundurduğumuz da muhtemeldir ki Abdurrezzâk mürsel olan ilk rivayeti, muttasıl merfû olan ikinci rivayeti takviye için nakletmiş olmalıdır. Sonuç olarak rivayet sahih ve ayetin muhtevasını tefsir etmektedir.

⁶⁰⁰ Abdurrezzâk, *Tefsiru'l-Kur'ân*, c. III, 99.

⁶⁰¹ İbn Hanbel, a.g.e., c. XIV, s. 391.

SONUÇ

Abdurrezzâk b. Hemmâm es-Sen'ânî (ö.211) *Tefsîru'l-Kur'an* adlı eserinde döneminin tefsir metoduna uygun olarak daha çok rivayet tefsiri olup Kur'an'ın bütün ayetlerini değil bazı ayetlerini tefsir etmektedir. Ayetleri tercihte aralarında bir irtibat kurmamakta ve karşılaştırma yapmamaktadır. Kendi görüşlerine yer vermeden Hz. Peygamber'e (s.a.v) ref edilen, Sahabe ve Tâbiûn açıklamaları doğrultusunda ayetleri tefsir etmekte ve ayette geçen bazı ibare ve kelimeleri açıklamaktadır. "Abdurrezzâk'ın Tefsirindeki Musannefine Ziyade Medine Dönemi Merfû Rivayetlerin Değeridir." Adlı bu çalışmamızda Zerkeşî'nin nüzul tertibini esas alarak önce ayeti sonra tefsiri için nakledilen rivayeti verdik. *Tefsir*'inde Medenî surelerde naklettiği merfû rivayetleri esas alarak *Musannef*'ine ziyade rivayetleri tahrîc ederek hadis ilmi açısından değerlendirdik. Abdurrezzâk'ın naklettiği her rivayetin ayetle tarih ve muhtevası açısından bir irtibatının olup olmadığına işaret ettik.

Abdurrezzâk'ın Medenî surelerin tefsirinde naklettiği merfû rivayetler hakkında yaptığımız bu çalışmanın neticesinde şu sonuçlara ulaştık.

1- Abdurrezzâk'ın tefsirinde naklettiği rivayetlerin çoğunu hocası Ma'mer ve Katâde tarikiyle mürsel olarak nakletmektedir. Bu durum Abdurrezzâk'ın Katâde'nin *Tefsir*'ini kaynak olarak nakillerde bulunduğu işaret etmektedir.

2- Ayetleri tefsirde sadece merfû hadislere değil, sahabe ve tabiinden nakledilen asara da yer vermektedir. Tefsirdeki rivayetlerin büyük bir kısmı sahabeye ait mevkûf ya da tabiine ait mürsel ya da maktu rivayetlerdir. Bu nakillerin farklı tarihlerle Hz. Peygamber'e ref edilmesi ihtimali vardır. Ayrıca bir kısmını da kendisi farklı tarihlerle merfû olarak naklettiği görülmektedir.

3- Onun tefsirinde nakledilen mürsel rivayetlerinin büyük bir bölümü mutâbî ya da şâhid tariklerle hadis kitaplarında müsned olarak nakledilmektedir. Bununla birlikte Abdurrezzâk bazı mürsel rivayetlerinde tek kaldığı görülmektedir.

4- Zerkeşî'nin sureleri nüzul tertibinde ayetlerin büyük çoğunluğu rivayetle eşzamanlı değildir. Rivayetlerden az da olsa bazıları ayetin nüzul sebebi ya da bir olay üzerine ayetin okunması şeklinde çoğu zaman aralarında bir zaman bağı yoktur. Hz. Peygamber'in nazil olan ayet hakkında açıklama yaptığını sahabe râvisi rivayetin girişinde "Allah şu ayeti indirdiği zaman, Hz. Peygamber şöyle dedi" şeklinde yer vermektedir. Abdurrazâk, ayet ve rivayetler arasında daha çok mana yönüyle irtibat kurduğu görülmektedir. Ayetle rivayet arasında muhteva açısından irtibatı olmayan rivayet sayısı çok azdır. Genellikle Abdurrezzâk'ın zikrettiği rivayet ya ayeti tefsir etmekte ya da ayette geçen bir kelimeyi, ya da cümleyi açıklamaktadır.

5- Tefsirinde zikrettiği Medenî surelerle alakalı 1475 rivayet nakletmektedir. Bu sayı Mekkî ve Medenî olup olmadıkları tartışmalı olan Mutaffifûn ve Mü'minûn sureleriyle birlikte toplam sayıdır. Abdurrezzâk'ın *Musannefine* ziyade *Tefsir*'indeki Medenî surelerin de merfû rivayetlerin mükerrerleri çıktıktan sonra Zekeşî'nin tertibine göre 68 olduğunu tespit ettik. Bunları tahrîc, cerh ve ta'dîl ettik. Sika ravilerden tedlisle itham edilen ravilerin rivayetlerinin büyük çoğunluğu şahid ve mutâbî tariklerle desteklenerek sihhate ulaşanları sahih kabul ettik. Netice olarak rivayetlerin 41'inin sahih 26'sının zayıf olduğunu tespit ettik.

6- Abdurrazâk tefsirinde genel olarak rivayet metnini muhtasar olarak nakletmektedir. Çünkü o ekseriyetle ayetteki bir kelimeyi ya da cümleyi açıklamak için rivayetin sadece ilgili kısmını şahid olacak şekilde ihtisar ederek zikretmektedir. Bununla birlikte Abdurrezzâk'ın bazı rivayetlerinde de bazı ziyadelerin varlığını hadisin farklı tarikleriyle metin tahlillerinde işaret ettik.

7- Abdurrazâk'ın *Tefsir*'i ilk dönem İslamî kaynaklardan biri olarak rivayete dayanan tefsirler arasında önemli bir yere sahiptir. Abdurrezzâk, Kuran'ı Kerim'in tefsirinde döneminin ilim geleneğine uyarak rivayetlerle bazı ayetleri tefsir etmekle geriye değerli bir miras bırakmıştır. Çünkü onun hadis kitabı olarak *Musannef*'ine almadığı rivayetlerinin büyük oranda müsned ve sahih olarak hadis kitaplarında nakledildiği görülmektedir.

8- Bu mütevazı çalışmamızda eksiklik ve gözden kaçan hususlar elbette olmuştur. Sehven veya yanılarak yaptığımız yanlışlar nefsimizden, doğrular ise rabbimin tevfikindedir. İlim erbabının yapacağı eleştirilere açık olduğumuzu belirtir, eksik ve yanlışlarımızı görmemiz için bize dönüşler olması bizi fazlasıyla memnun edecektir.

Abdurrezzâk'ın *Tefsir*'indeki merfû rivayetlerin Sayılarla Genel Değerlendirmesi

Abdurrezzâk'ın <i>Tefsir</i> 'indeki merfû rivayetler		
<i>Tefsir</i>	<i>Musannef</i>	<i>Toplam</i>
90 (27'si mükerrer) Mükerrer olmayan sayı: 67	105 (Mükerrer olanlarla birlikte)	195(Mükerrer olanlarla birlikte)

Abdurrezzâk <i>Musannef</i> 'ine ziyade Medenî surelerin tefsirinde kullandığı mükerrer olmayan merfû 67 rivayetin isnadı açısından durumu				
Müsned	Mürsel	Mürsel Munkatı'	Mu'dal	Mürsel Muallak
20	40	4	3	2

Abdurrezzâk mükerrer olmayan merfû 67 rivayetinin kaynaklardaki mütabî ve şâhid tarikleriyle sıhhat durumu		
Sahih ve hasen	Zayıf	Mevzu
45	21	1

Abdurrezzâk mükerrer olmayan merfû 67 rivayetinin kaynaklardaki dağılımı açısından 46'sı Kütübu's-Sitte yer almakta 21 almamaktadır. Bu açıdan *Musannefi*'nde yer almayan rivayetlerin daha sonraki hadis kitaplarında tahrîc edilmiş olması eserinin hadis ilmi açısından önemini ortaya koyan bir husustur.

KAYNAKÇA

- Abdurrezzâk, es-San'ânî. (1989). *Tefsiru'l-Kur'an*. c.I, Tah. Mustafa Müslim Muhammed, Mektebetü'r-Rüşd, Riyâd, s. 169.
- Abdurrezzâk, es-San'ânî. (1999) *Tefsîru Abdurrezzâk*. c. I, Tah. Mahmud Muhammed Abduh, Daru'l-Kütubi'l-İlmiyye, Beyrut, ss. 98-99.
- Abdurrezzâk, es-San'ânî. (1983). *Musannef Abdurrazzâk*. c. IX, Thk. Habiburrahman el- azamî, el- Mektebu'l- İslamî, Beyrut, s. 468.
- Akşit, M. (1981). *Abdurrezzâk İbn Hemmâm ve Tefsirdeki Metodu*. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Ankara, s. 33.
- Akyuz A. (1988). *Abdurrezzâk İbn Hemmâm*. Türkiye Diyanet vakfı İslam Ansiklopedisi, c. I, İstanbul, s. 298-299.
- Âlûsî, Şihâbuddîn. (b.t.y.). *Ruhu'l Maâni fi Tefsiri'l -Kurânil azîm*. c. I, Dârü ihyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut, s.371.
- Ateş, A. (1992). *H. Peygamber'in Zeynep Bint Cahş İle Evlenmesi Hakkındaki Bazı Rivayet ve Görüşlerin Değerlendirilmesi*. Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları İlahiyat Fakültesi Dergisi, 0907-BY-92-017-096, ss. 161-179.
- Ateş, A. (1995). *Kur'an ve Hadislere Göre Şeytan*, Beyan Yayınları, İstanbul, ss. 255-268.
- Aynî, Bedreddîn. (2006). *Mağâni'l-Ahyâr fi Şerhi Esâmî Ricâli Maâni'l-Asâr*. c. II, Thk. Muhammed hasan İsmail, I- III Daru'l-Kütubi'l-İlmiyye, Beyrut, s. 336.
- Aynî, Bedreddîn. (b.t.y.). *Umdetu'l-Kârî Şerh Sahîh el-Buhârî*. c. XXV, Dâr İhyau't-Turâs el-Arabî, Beyrut, s. 15.
- Beğavi, el-Hüseyin. (1983). *Şerhü'l-Beğavi*. c. IV, Thk. Şuayb el-Arnaûd-Muhammed Züheyr eş-Şevîş, el- Mektebu'l- İslami, Beyrut, s. 201.
- Beyhakî, Ahmed. (1989). *es-Sünen's-Sagir*. c. I, Thk. Abdulmuti Emin kal'aci, Camiat ed-Dirâsât el-İslamiyye, Pakistan/Karatşi, s. 230.
- Beyhakî, Ahmed. (1990). *Şu'ab el-İman*. c. XIV, Thk. Muhammed es-Saîd Besyûni Zağlul, Daru'l-Kütubi'l-İlmiyye, Beyrut, s. 376.
- Beyhakî, Ahmed. (1994). *es-Sünenü'l-Kübrâ*, c. II, Thk. Mustafa Abdulkadir Atâ, Mektebetu Dâr el-Bâz, Mekke, s. 3.
- Bezzâr, Ahmed. (1988). *el-Bahru'z-Zâhir el-Müsemma bi Müsned el-Bezzâr*. Thk. Mahfuz er-Rahman Zeynullâh, Mektebetu Ulumu'l-Kur'an, Beyrut, s. 168.
- Buhârî, Muhammed b. İsmail. (1987). *el-Câmiu's-Sahîh el-Muhtasar el-Müsned Min Umuri Rasûlilehi Sallahu Aleyhi ve Selem ve Sünenihi ve Eyyemihi*. c. VI, Thk. Mustafa Dîb el-Buga, Dar İbn Kesir, Beyrut, s. 1896.
- Cassâs, Ahmed. (1985). *Ahkâm el-Kur'an*. c.V, Thk. Muhammed es-Sâdık Kamhâvî, Dâr İhyau't-Turâs el-Arabî, Beyrut, s. 245.
- Cerrahoğlu, İ. (1967). *Abdurrezzâk İbn Hemmâm ve Tefsiri*. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi dergisi, XV: 99-111.
- Çakan-Eroğlu, İsmail Lütü-Muhammed. (1988). *Abdullah b. Abbas b. Abdülmuttalib*. Türkiye Diyanet vakfı İslam Ansiklopedisi, c. I, İstanbul, s. 76-79.

- Çetin, M. (2000). *Abürrezzâk ve Hadisçiliği*. Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, s.79.
- Ebû Avâne, Yakup. (1998). *Müsned Ebû Avâne*. c. I, Thk. Eymen b. ârif ed-Dimeşki, Dar el-Marife, Beyrut, s. 328.
- Ebû Dâvûd, el-Sicistânî. (b.t.y.). *Sünen Ebî Dâvûd*. c. I, Dâr el-Kitâb el-Arabî, (b.y.y.), s. 488.
- EbûYâ'lâ, Ahmed. (1984). *Müsned Ebî Ya'lâ*. c. XI, Thk. Hüseyin Selim Esed, Dâr el-Me'mûn lit'turas, Dimeşk, s. 70.
- ed-Dêra Kutni, Ali. (2004). *Sünen ed-Dêra Kutni*. c. I, Thk. Şuayb el-Arnaûd, Müessesetu'r-risâle, Betrut, s. 273.
- el-Azîm Âbâdî, Muhammed. (1995). *Avnu'l-Mabûd*. c. IV, Dâru'l-Kütubi'l-İlmiyye, Beyrut, s. 269.
- el-Kâdî İyâd, el-Yahsabî. (1988). *eş-Şifâ bi Tarîf Hukûk el-Mustafa*. c. II, Dâr el-Fikr, s. 124-125.
- er-Rabî b. Habib, el-Ezedî. (1995). *Müsned er-Rabî'*. Thk. Muhammed İdrîs-Âşûr b. Yusuf, Dâr el-Hikme-Mektebetu el-İstikame, Beyrût- Ammân, s. 347.
- Fezârî, Ebû İshak. (1987). *Kitâbu's-Siyer*. Thk. Fârûk Hammâde, Müessesetu'r-Risale, Beyrut, s. 34.
- Hakîm, en-Neysâbûrî. (1990). *el-Müstedrek ala's-Sahihayn*. c. II, Thk. Yusuf abdurrahman el-Meraşlî, Daru'l-Marife, Beyrut s. 488.
- Hamîdî, Muhammed b. Fütûh. (2002). *el-Cem'u Beyne es-Sahihay'ni el-Buhârî ve Müslim*. c. II, Dâr İbn Hazm, Beyrut, s. 263.
- Herevî, el-Kâsim. (1995). *Fadâil el-Kur'an*. Thk. Mervân Atıyye, Dâr İbn Kesîr, Dimeşk, s. 276.
- Heysemî, Nureddin. (1992). *Mecmeu ez-Zevâid ve Menbeu el-Fevâid*. c. III, Dâr el-Fikr, Beyrut, s. 349.
- Humeydî, Abdullah. (b.t.y.). *Müsned el-Humeydî*. c. II, Thk. Habib er-Rahman el-Azamî, I-II, Daru'l-Kütubi'l-İlmiyye, Beyrut, s. 483.
- İclî, Ahmed. (1985). *Ma'rifetu's-sikât*. c. II, Thk. Abdulalîm Abdulazîm el-Bistevî, Mektebetu'd-Dâr, el-Medîne, s. 100.
- Iyâz, el-Fadl. (1998). *İkmal el-Mu'lim Bifevâidi Müslim*. c. III, Thk. Yahya İsmail, Dâr el-Vefa, Mısır, s. 248.
- İbn Asâkir, Ali. (1995). *Târîhu Dimaşk*. c. XXXVI, Thk. Amr b. Garâme el-Amravî. Dâr el-Fikr, b.y.y. s. 164.
- İbn Beşkevâl, Halef. (1987). *Gavâmid el-Esmâi'l-Mübheme el-Vâkıa fi Mutun el-Ehâdis el-Müsnede*. c. I, Thk. İzzeddin Ali es-Seyyid, Âlem el-Kutüb, Beyrut, s. 472.
- İbn Ebî Hâtîm, Abdurrahman. (1952). *el-Cerh ve't-Tadil*. c. IX Dâru ihyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut, s. 448.
- İbn Ebî Hâtîm, Abdurrahman. (b.t.y.). *Tefsir İbn Ebî Hâtîm*. c. I, Thk. Es'ad Muhammed et-Tayyib, I-X, el-Mektebetü'l asriye, s. 217.
- İbn Ebî Şeybe, Abdullah. (2006). *Musanef İbn Ebî Şeybe*. c. XX, Thk. Muhammed Avvâme, Dâr el-Kıble, Cidde, s. 239.
- İbn el-Ca'd, Ali. (1985). *Müsned İbn el-Ca'd*. c. I, Thk. Abdülmehdi b. Abdulkadir b. Abdulhadi, Mektebe'tül-Felah, Küveyt, s. 374.
- İbn el-Mubârak, Abdullah. (b.t.y.). *ez-Zühd ve Rakâik*. c. I, Thk. Habîb er-Rahmân el-Âzamî, Dâr el-Kutub el-İlmiyye, Beyrut, s. 27.
- İbn el-Münzir, Muhammed. (2002). *Tefsiru'l-Kur'an*. c. I, Thk. Sa'd b. Muhammed es-Sad, Dâru'l-Meâsir, Medîne, s. 315.
- İbn es-Salâh, Osman. (1984). *Mukaddimet İbn es-Salâh*. Mektebetu el-Farâbî, s. 61.

- İbn Hacer, Ahmed b. Ali el-Askalâni. (1960). *Fethul Bâri Şerh Sahihi'l Buhârî*. c. III, Dâr el-Marife, Beyrut, s. 621.
- İbn Hacer, el-Askalâni. (1984). *Tehzîbu't-Tehzîb*. c.VI, Dâr el-Fikr, Beyrut, s. 278.
- İbn Hacer, el-Askalâni. (1986). *Takribü't-Tehzîb*. Thk. Muhammed avâme, Dâr er-Raşîd, Beyrut, s. 396.
- İbn Hacer, el-Askalâni. (1992). *el-İsâbe fî Temyîz es-Sahâbe*. c.VII, Thk. Ali Muhammed el-Bâcûrî, Dâr el-Cîl, Beyrut, s. 597.
- İbn Hanbel, Ahmed. (1999), *Müsned*. c. V, Tah. Şuayb el-Arnaûd, Muessetu'r-risâle, byy, s. 437.
- İbn Hibbân, Muhammed. (1975). *es-Sikât*. c. VI, Thk. es-Seyyid Şerafeddin Ahmed, Dâru'l-Fikr, s. 53. İbn Hacer, Tehzîbu't-Tehzîb, c. I, s. 117.
- İbn Hibbân, Muhammed. (1993). *Sahihi İbn Hibbân bi tertîbi İbn Belbân*. c. XIV, Thk. Şuayb el-Arnaûd, Muessetu'r-risâle, Beyrut, s. 532.
- İbn Humeyd, Abd. (1998). *Müsned Abd İbn Humeyd*. c. I, Thk. Subhi'l-Bedri'l-Semarrâî- Mahmud Muhammed es-Saidî, Mektebetu's-Sünne, Kahire, s. 411.
- İbn Huzeyme, Muhammed. (1970). *Sahih İbn Huzeyme*. c. I, Thk. Muhammed Mustafa el-Âzami, el-Mektebu'l- İslamî, Beyrut, s. 226.
- İbn İshâk, Muhammed. (1981). *Sîret İbn İshâk el-Müsemmatu bi-Kitâb el-Mübtedâ ve'l-Mebas ve'l-Meğâzî*. c. I, Thk. Muhammed Hamidullah, Hayra Hizmet Vakfa, Konya, s. 288.
- İbn Kesîr, İsmail. (1999). *Tefsîr el-Kur'an el-Azîm*. c. III, Thk. Sâmî b. Muhammed Selâme, Dâr Taybe, s. 82.
- İbn Mâce, Muhammed. (b.t.y.). *Sünen İbn Mâce*, c. I, Thk. Muhammed fuad Abdulbaki, Dâr el-Fikr, Beyrut, s. 322.
- İbn Sa'd, Muhammed. (1968). *Tabakâtü'l-Kübrâ*. c. VI, Thk. İhsân Abbas, Dâru Sâdır, Beyrut, s. 374.
- İbnRahûye, İshâk. (1991). *Müsned İshâk b. Râhuye*. c. I, Thk. Abdulgafûr el-Belveşî, Mektebetu'l-Îmân, el-Medîne, s. 310.
- Kudâî, Muhammed b. Selâme. (1986). *Müsned eş-Şihâb*. c.II, Thk. Hamdî b. Abdulmecîd es-Selefî, Muessesetu er-Risâle, Beyrut, s. 28.
- Kurtubî, Şemseddin. (2003). *el-Camî li Ahkam'i-Kur'an*. c. XIV, Thk. Hişam Semîr el-Buhârî, Âlem el-Kutub, Riyad, s. 123.
- Mâlik b. Enes, el-Esbahî. (1985). *el-Muvatta Rivayet Yahya el-Leysi*. c. I, Thk. Muhammed Fuad Abdulbâki, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arâbî, Beyrut, s. 417.
- Mâlik b. Enes, el-Esbahî. (2004). *el-Muvatta*. c. II, Thk. Muhammed Mustafa el-Âzamî, muesseset Zâyid b. Sultân Âl Nehyân, s. 21.
- Mâverdî, Ali. (b.t.y.). *en-Nüketu ve'l-Uyûn*. c. II, Thk. es-Seyyid b. Abdulmeaksûd, Dâr el-Kutub el-İlmiyye, Beyrut, s. 31.
- Mervezî, Muhammed. (1986). *Tazîm Kadr es-Salât*. c. I, Thk. Abdurrahman el-Feryuvâî, Mektebetu ed-Dâr, el-Medîne, s. 479.
- Mizzî, Yusuf. (1980). *Tehzîbü'l-Kemâl*. c.XVIII, Thk. Beşşar Avvaf Maruf, Muessesetu'r-risâle, Beyrut, s. 52.
- Müslim, İbn el-Haccâc. (1998). *Sahih-i Müslim*. c. IV Thk. Muhammed Fuad Abdulbakî, Dâru İhyâi't-Türâs el-Arabî, Beyrt, s. 2154.
- Nesâî Ahmed. (1991). *Sünen en-Nesâî el-Kubrâ*. c. VI, Thk. Abdulgafûr Süleyman, Syyid Kesravî Hasan, Dâr el-Kutub el-İlmiyye, Beyrut, s. 518.
- Nesâî, Ahmed. (1986). *Sünen en-Nesâî*. c. I, Thk. Abdulfettâh Ebû Gudde, I,VIII. Mekteb el-Metbuât el-İslâmiyye, Halep, s. 242.
- Nevevi, Ebû Zekerîya. (b.t.y.) *Tehzîbü'l-Esmâi ve el-Lügat*. c. I, Daru'l-Kütubi'l-İlmiyye, Beyrut, s. 305.

- Nevevi, Ebû Zekeriya. (b.t.y.). *el-Minhac Şerh Sahih Müslim b. el-Haccac*. c. I/VIII, Dâru ihyâi't-Turâsi'l-Arâbî, Beyrut, s. 392/122.
- Ravyânî, Muhammed. (1996). *Müsned er-Ravyânî*. c. I, Thk. Eymen Ali Ebû Yemânî, Müessesetu Kurtuba, Kahire, s. 329.
- Saîd b. Mansûr el-Cüzcânî. (1994). Sünen Saîd b. Mansûr. c. II, Thk. Sad b. Abdullah, Dâr el-Asîmî, Riyad, s. 625.
- Sâlebî, b. Muhammed. (2002). *el-Keşfu ve'l-Beyan*. c. II, Thk. Ebû Muhammed b. Âşur, Dâru ihyâi't-Turâsi'l-Arâbî, Beyrut, s. 86.
- Suyûtî, Celâleddin. (1969). *İs'âf el-Mü'btu bi'ricali el-Muvatta*. c.I, el-Mektebetü't-Ticariyye el-Kubra, Mısır, s. 6.
- Suyûtî, Celâleddin. (b.t.y.). *Lubâb en-Nukûl fî Esbâb en-Nuzûl*. c. I, Dâr el-Kutub el-İlmiyye, s. 238.
- Şâfîî, Muhammed b. İdris. (b.t.y.). *Müsned eş-Şafîî*. c. I, Daru'l-Kütubi'l-İlmiyye, Beyrut, s. 61.
- Taberânî, Süleyman. (1983). *el-Mu'cemu'l-Kebîr*. c. XI, Thk. Hmdî b. Abdulmecîd es-Selefi, Mektebetu'l-Ulûmi ve'l-Hikem, el-Mevsıl, s. 342.
- Taberânî, Süleyman. (1985). *el-Mucemu's-Sagîr – er-Ravdu'd-Dâni*. c. II, Thk. Muhammed Şekur Mahmud el-Hâc Emrir, el-Mekteb el-İslami/ Dâr Ammâr, Beyrut/Umman, s. 105.
- Taberânî, Süleyman. (1995). *el-Mu'cemu'l-Evsat*. c.III, Thl. Târik b. Avadallah, Dâr el-Harameyn, Kahire, s. 341.
- Taberî, Muhammed b.Cerîr. (2000). *Cami el-Beyan fî Tevili'l- Kuran*. c. II, Thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Müessesetu'r-risâle, s. 558.
- Tayâlisî, Süleyman b. Davûd. (1999). *Müsned Ebû Davûd et-Tayâlisî*. C. II, Thk. Muhammed b. Abdulmuhsin et-Türkî, Dâr Hecer, s. 91.
- Tirmizî, Muhammed b. İsâ. (1975) *Sünen et-Tirmizî*. c. V, Thk. Ahmed Muhammed Şakir, Muhammed Fûad Abdulbâkî, İbrahîm Atva İvad, I-V, Mektebetu'l-Halebî, Mısır, s. 443.
- Tokpınar, M. (1998). *Adürrezzak b.Hemmam Ve Musannaf'ı*. Doktora Tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, ss. 69-70.
- Ukaylî, Muhammed. (b.t.y.). *Kitâb ed-Duafêi'l-Kebîr*. c. III, Thk. Abdulmutî Emîn Kal'acî, Dâr el-Kutub el-İlmiyye, Beyrut, s. 103.
- Vâdi'î, Mukbil b. Hâdî. (1987). *es-Sahîh el-Müsned Min Esbâb en-Nuzûl*. Mektebetu İbn Teymiye, Kahire, s. 120.
- Vâdi'î, Mukbil b. Hâdî. (1987). *es-Sahîh el-Müsned Min Esbâb en-Nuzûl*. Mektebetu İbn Teymiye, Kahire, s. 120.
- Vâhidî, Ali. (2005). *Esbâbü'n-Nüzûl*. Tah. Mahir Fahl. Dâru'l-Mimân. er-Riyâd, s. 242.
- Zehebî Ahmed. (2008). *Mizânu'l-İ'tidâl*. C. III, Tah. Ali Muavved, Daru Kütubi'l-İlmiyye, Beyrut, s. 310.
- Zehebî, Şemseddin. (1985). *Siyeru A'lâmin-Nübelâ*. c. IX, Thk. Şuayb el-Ernaût, 3. Baskı, Muesseset'u-Risâle, s.574; 181.
- Zehebî, Şemseddin. (1990). *Zikru Men Yu'temedu Kavluhu fî'l-Cerh ve't-Tadîl*. c. I, Thk. Abdulfettâh Ebû Gudde, 4. Baskı, Dâr el-Beşâir, Beyrut, s. 181.
- Zehebî, Şemseddin. (1998). *Tezkiratu'l-Huffâz*. c. I, Thk. Zekeriyâ Umeyrât, 1. Baskı, Dâr el-Kutub el-İlmiyye, Lübnan, s. 364.
- Zeylâî, Cemâluddin. (1994). *Tahrîc el-Ahâdis ve'l-Âsâr el-Vâkia fî Tefsîr el-Keşşâf li'z-Zemahşerî*. c. I Thk. Abdullah b. Abdurrahman es-Sad, Dâr İbn Huzeyme, Riyad, s. 312.
- Ziriklî, Hayruddin. (2002). *el-A'lâm*. c. III, Dâr el-İlm li'l-Melâyîn, Beyrut, s. 353.

ÖZGEÇMİŞ

Adil ÖZTEKİN 1978 yılında Gaziantep’de doğdu. Orta ve Lise öğrenimini Mısır’da tamamladı. 2000 yılında, el-Ezher Üniversitesi Din Bilimler Fakültesi’nden mezun oldu. 2010-2011 öğretim yılında Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesinden denklik belgesini aldı. 2004-2008 yılları arasında Kazakistan, Kazak Arap ve Oturar Üniversitesi’nde öğretim görevlisi olarak görev yaptı. 2008-2012 yılları arasında Diyanet İşleri Bakanlığı’nda çalıştı. 2012 yılından itibaren Gaziantep Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde Arapça okutmanı olarak görev yapmaktadır. Evli ve üç çocuk babasıdır.

VITAE

ADIL OZTEKIN fair was born in 1978 in Gaziantep . Middle and completed his high school education in Egypt. In 2000, al- Azhar University , he graduated from the Faculty of Religious Studies . 2010-2011 academic year took the equivalency certificate from Harran University Faculty of Theology . Kazakhstan between 2004-2008 , the Kazakh Arab and served as a lecturer in the University residence . In 2008-2012 he worked at the Ministry of Religious Affairs .since 2013 he has been working as an instructor in Gaziantep University, the Theological Faculty of Arabic . He is married and has three children.